

ORIGINAL WORKS · ONE AUTHOR SERIES · 1972

Р. ВОЛОДИМИР

ПРОСТІР І ВОЛЯ

diasporiana.org.ua

ROMAN V. KUCHAR (R. Volodymyr), professor of foreign languages at Fort Hays Kansas State College, is a native of Lviv, Ukraine, and author of several poetry collections in Ukrainian: **Hearts Aflame** (four collections in one volume, Selected Works, London, 1964), **Banners of Thought** (Chicago, 1970) and **Life Aloft** (Munich, 1970).

He has also conducted extensive research on Slavic literature, and many of his articles on comparative Slavic linguistics have appeared in Slavic and English scholarly publications.

His latest work, **Poetry in Translation** (Louvain, 1970), consists of translations from all Slavic languages as well as other languages into Ukrainian, and from Ukrainian into English, German, Spanish, French, Hungarian and several Slavic languages.

Of his prose works a novel in two volumes, **Dawning of the Nation**, appeared in parts (New York, 1964), and a number of his short stories have been published in various literary journals.

The present volume, **Space and Freedom**, is a collection of his travel-essays, based on the activities of literary figures set in such familiar scenes as Pryashiv, Czechoslovakia (Fr. Alexander Dukhnovych), Haworth, England (Sisters Brontë), Colorado Springs (Helen Jackson), Red Cloud, Nebraska (Willa Cather), among others.

Two further collections of Kuchar's short stories, **A World for the Human Being** and **On the Peaks of Everyday**, are forthcoming.

Price \$2.50

SPACE AND FREEDOM

To
the people and plains of
Western Kansas

1/10/68 - 3 months
reminis. P.B. [unclear]

art · poetry · fiction

A vertical decorative ornament on the left side of the page, featuring intricate scrollwork and floral patterns. It is positioned to the left of the main title.

**Original
Works**

Editor: Robert M. Flores, Department of Hispanic and Italian Studies,
University of Victoria, Victoria, B. C., Canada.

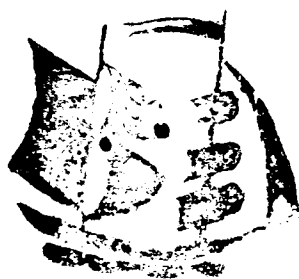
Associate Editor: Benny Beit-Ishoo, Department of French and Italian,
University of Southern California, Los Angeles, California 90007,
U.S.A.

Assistant Editor: Roman V. Kuchar, Humanities Division,
Fort Hays Kansas State College, Hays, Kansas 67601, U.S.A.

Copyright (C) 1971 remains with the author
Library of Congress Catalog Card Number: 76-183346

ПРОСТІР і ВОЛЯ

НАРИСИ З МАНДРІВОК

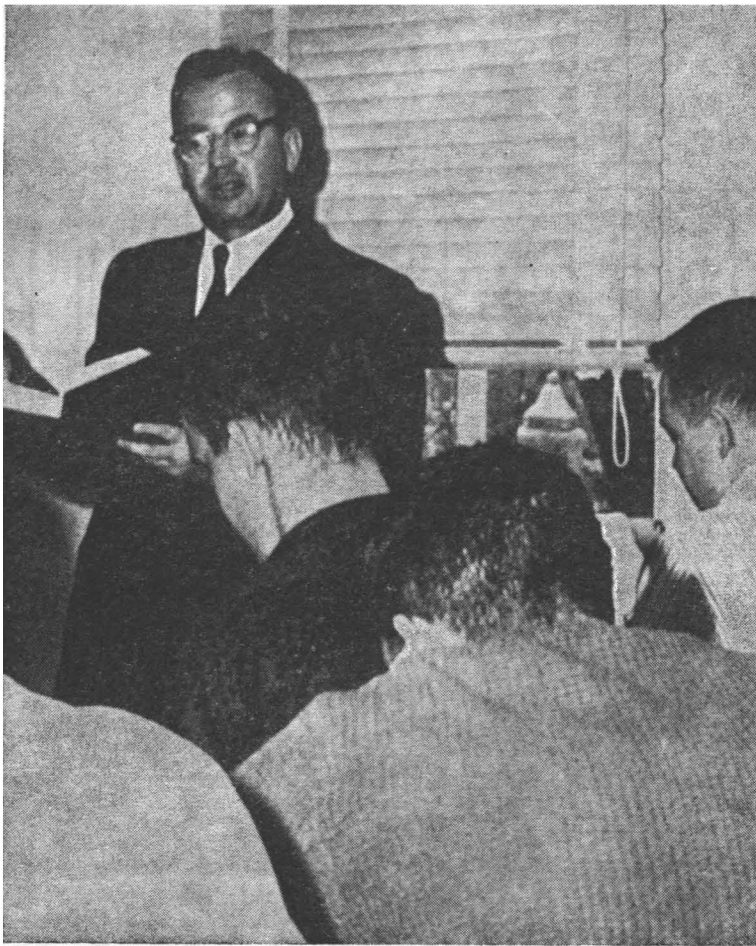

ORIGINAL WORKS

ONE AUTHOR SERIES

London—Hays

1972

Д-р Роман В. КУХАР
Courtesy Fort Hays Kansas State College

ПРОЗОВА ТВОРЧІСТЬ РОМАНА ВОЛОДИМИРА КУХАРЯ

Після низки поетичних збірок Романа В. Кухаря (Р. Володимира), *»До країни провесни«*, *»Палкі серця«*, *»Вітчизняні поеми«*, *»Сучасне«* (1964), *»Височій, життя!«*, *»Прапори думки«* (1970) і *»Поезія в перекладах«* (1971), появляється вперше окремим виданням добірка його коротших прозових творів, дев'ять у цілому, під наг. *»Простір і воля«*, нариси з мандрівок.

Прозову творчість Р.В.К., крім випадкових побіжних відзначень, досі ширше не обговорювали. До таких коротких нотаток належить одна з-під пера видатного літературознавця, проф. Володимира Радзикевича:

»Серед українських письменників, розсіяних у країнах вільного світу, творчою активністю, різномодністю й шириною зацікавлень звертає на себе увагу Роман Кухар. Багатий та різномодний письменницький доробок Романа Кухаря. Упродовж останніх років (1960-их) появилсь чимало його публіцистичних статей, рецензій, есеїв і розвідок, оповідань, навіть драматичних спроб, українською й англійською мовами. Головне поле письменницької діяльності д-ра Кухаря — поезія. З 1951 року почали появлятися в журналах, альманахах, часописах його літературні твори, нагріті гарячою любов'ю до свого народу, до України. Вартість творчости Р. Володимира передусім в ідеалістичному світогляді автора, в його глибокій релігійності, гарячій любові до рідного краю, минувшини, традицій, у його змаганні до висот, в тузі за перемогою правди над неправдою, добра над злом, в культурі *»високих і світлих постатей«*, в пошукуванні нових форм і образів, нового поетичного слова«. (Володимир Радзикевич: *»Гаряче слово«*. *»Вісник«*, Рік XX, ч. 2/204, за лютий, 1966)

В обличчі переваги поетичного вислову в дотеперішніх писаннях Р. Володимира, прозові жанри, зрозуміло, являлися

на другому пляні в його творчості. А все ж таки й його проза заслуговує на увагу читача. Починаючи з п'ятдесятих років аж до тепер, друкувалися його оповідання, нариси й уривки з роману в журналах «Фенікс», «Авангард», «Вісник», «Світання», «Овид», «Визвольний Шлях», а теж в альманахах «Гомону України», «Канадійського Фармера», «Америки», як і в періодичній пресі, напр., у «Шляху Перемоги», «Вільному Світі» тощо.

Із більших прозових творів Р. Володимира готується видання роману у 2-ох томах, «*Нація на світанку*», що віддзеркалює добу 1920-1940-их рр. у батьківщині автора. Крім цього, готові до друку дві збірки його оповідань, «*Світ Людини*», де видвигаються знаменні людські вартості, і «*Верхів'ями буднів*», що являють собою дальші картини піднесення людини у вищу сферу буття з її пригнітливого щоденного існування.

Подібно як у більшості поетів, що займаються теж прозовою творчістю, в Р. Володимира вона вирізняється поетичними визвуками. Позатим, прикметна вона мотивами споріднення людини з матір'ю-природою, ідеєю змагання до одуховленості людського буття, як і загальним знаменником призадуми та чітким схопленням «буттєвої миті» у свідомості і процесі нашого існування. Як цілість, позначені твори Р. Володимира прикметною авторові ліричною й ідейною наснаженістю, патріотичним етосом, мистецькою стійкістю та філософською підбудовою. В тому вони належать до рідкісних проявів ідейного, а водночас мистецького, типу української літератури в діаспорі. Критичний розгляд його прозової творчості залишається за літературознавцями.

В добірку нарисів з мандрівок, «*Простір і воля*», за винятком двох перших, увійшли новіші твори автора, ще ніде не друквані. Здебільшого літературно-мистецьки зорієнтовані, вони виявляють певне світоглядове скерування. Етюдом «В обличчі батька-часу» показується митця в універсальній площині, на тлі простору й необмеженого часу. Ескіз «На провесні й осінню» уточнює національну приналежність і характер вдумливої людини поза межами своєї країни. «Над Попрадом минало літо» становить спостережене зведення подій та фактів із суспільного життя на рідних землях Пряшівщини, з періоду оновленої культурно-громадської дії підчас «відлиги». Твір «Бурні вершини» — сцена побуту відомих

з англійської літератури сестер Бронте, служить опірною точкою у проведенні аналогій з нашим літературним сучасним. Малюнок »Канзаські степи і Скелясті гори« — це пережита дійсність на лоні могутніх проявів природи в її вічному, стихійному процесі ударів і гармонії. В нарисі »Піонерськими тропами Орегон і Санта Фе« виведено в тонах співзвучних з гомоном простору деякі зупинки мандрівника, замінні з історичного чи географічного погляду. Есей »У батьківщині Вілли Кетхер« унагляднює піонерські зусилля рідної людини, що складаються на глузд її життя в чужині. Реалістична картина »На становищі« проливає світло на будні звання українського професора за умов складного, проте активного еміграційного побуту. »Простір і воля« — це повний виразу відгомін трагічної, водночас потужної, ралсодії рідної землі автора.

Поручаючи увазі шан. Читача цю розміром не велику, зате змістовну, нову літературну появу, надіємось на його причетність до розвитку української літературної творчости на еміграції та прихильний відзив.

Видавництво ORIGINAL WORKS

В ОБЛИЧЧІ БАТЬКА-ЧАСУ

Стою навпроти замислених наднекарських узгір'їв. Мало-що не під самі небеса своїми думами сягають. — Ось які ви — дивуюся, задивляюся, віддаючи їм, пишним, належне. — Тільки ж розкрили навстіж ворота, аж до заобрійних берегів Райну. Ніби ниць, до стіп його припадає. Невже таким як ви лицює? — Вони ж мені на те — Га-га, народився вже такий? Щождо того мізинчика, то за нього ще й чутки не було, коли ми вже тута станули й незрушно утвердились, над усім далеченним простором недосяжністю своїх верховин заволодівши. Пануєм і до тепер же, чи ні? А він що таке? І що там будь-яка інша дрібнота? Внизу всякому місце. Не ми в чиему, а все в нашому підніжжі. Кому до наських царин?

Вибравшись насамверх, як-не-як визнаю, що правда за моїми горами. У всеохопливому бо височинному їх орамленні могутня тількищо течія Некару ген-ген в долині вузеньким пояском здалась. Щілинами, щолиш, ув їхньому потужному плетиві протікає. — А не жила десь тут колись так звана »гайдельберзька людина«? — кидаю вітрам. — Атож — вони мені — бувала між ними й така. Та де ж вона? З землі вийшла, в землю замінилась. Власне, скільки то їх, різної породи людей, не бувало! Кусень щелепи . . . все, що по них залишилось. Бач, як воно, люд — не вічна штука. Затям собі, небоже, та правильні висновки вчини.

Алеж, куди там над кінцем задумуватись, коли незвідані, чарівливі починання — ось що, над усе, по душі мені. Воджу оком по хвилястій верховинній цілині довкілля, немов то від нього насправді відповідей на всі приховані запити сподіючись. Аж таїна, якимсь чудним приторком землі й праісторії, враз тьмяно починає проявлятись — онде заслалась димами кочовиська в низовині, здовж корит рік, аж гульк — виплигають домівки на палях, тут бо, знать, над питвом, осередок людського побуту. Малому й великому достоту роботи: загорілі, мускулясті батьки, якщо з пагорбів дерева не сплав-

ляють, то за дичиною в гущі стежать, але далеко не запускаються, пуца небезпечна; а жіноцтво, як звичайно, при якомусь шитві, чи біля багаття, над котлами порається, домашньою роботою займається; старі й молодняк — за всячиною: на шкуряній виправі, то на очеретяній плетінці засиділись, а ні, то ловлю риби, з раками всуміш, завели; дітвора ж повна руху — посеред мілини греблю буде, на протоці воду колотить, болото ногами місить, або що... Вганя, репетує, старим спочивати не дає. Де тільки людина ногою стане, там зразу все завирує. Та нема то, як на грубу звірину ціла громада зрушиться, ото вже життя настане!

Зимом ж оселя в білу дрімоту затулюється, німе й говірка, разом із природою, завмирає. Довжаться пращурам дні, не в лік більше, приходу весни водно надіються. Бути скоро під небом великим вогням, гульбі, сватанням і радощам бути! Коли ж надійде вимріяна краля провесняна — вселенна оживе. Поколяться по водоймищах льоди, піде вниз крига, молодець-сонце зарум'яніє, теплими ручаями на стрічу нареченій розіллється. Вже й собі гарцює, із скелі на скелю стрибає, весело побризкуючи сріблястими виплесками студеної, шумливої води, зливає лісовий струмінь по стрімких узбіччях, п'яніє, розливається на пестро закосичене пониззя, пірнає в устя великого водного шляху й аж там нарешті вгамовується, і повагом, розкотисто, з усією водяною братією суцільно плинуть розлого-замаєною долиною повз оновлені осідки первісної людини до далекого синього моря.

Уздовж і вишир, по гаях, дібровах, оболоннях, роздзвонюють пташині співи волі й вічного творіння, обиваються об саму світляну кришу блакитного неба й гимном доходять до Творця. Молодоте! Оце ж ти своїм принадним, запашним, мелодійним і джерельним привітом мене щедро вгощаєш! Увіковічити б твій природній виклик з цілющого заповідника довічним знесенням душі! Милуюсь досхочу і більш не визнаюся уже — невже сьогодні це, післявоєнною весною над некарською балкою, чи, може, в ранню давнину старогайдельберзької кам'яної доби? Поранено щемить бажання — задержати, завернути час! Затриматись тут, на відлюдді, в самотньому привіллі, хоч до віку. Ширяти над безмежним, злітати в безконечне! Не повертатись униз, між докучливі скреготи мізинного існування. Ось хто вони — чітко сприй-

маю з філософської стежки — заздрісно, рухливо вештаються навкруги, торгують, допитуються, аби чого не пропустити, всоте надолужують занедбану колись хвилину. О, ви людські муравлі! Яке ж даремне ваше сліпе сновигання! Надармо припрошує вас надхненний віщун Гельдерлін до своєї простої еллінської господині. Що вона для вас і що він сам? Обтовчений придорожній камінь із пливкими рядками, що вам схлібляють — »Гайдельберг, о ти найкраще з вітчизняних міст . . .« а то просто ще один там, божевіллям затьмарений, дурак божий, он хто він такий. Щож, »Nemo propheta in patria sua«.

Втім привертають загублений у собі погляд дзвінко-золоті поблиски в сонці, тут же за обріями, на заході. Ах так, отам над Райном стоїть тисячолітня сторожа. Ні, ні! Не та дочасна, »Wacht am Rhein«, а духовна, довічна. Катедральні вежі стародавніх столиць, Вормсу і Шпаєру, що приймали колись у своїх гостинних порогах моїх князівських земляків Володимира Мономаха, мерехтять мішанкою злото-мідянки своїх хрестів і копул. У непроглядне пробирається зір, до бурґундських бенкетуючих дворів, ще далі, аж до колод і частоколів старих фортець та грубо тесаної коліски германського племені, що Рим подужало. Вічний Рим!

Легендою замлоєні, привабливі віки! Прославлені в Еддах Меровінги, в ореолі світанкового сяяння державотворці — Каролінги! Від вас пішли ті, що напружено, шанобливо Божому слову прислухались і понесли хрещаті щити проти поганців. У хрестових походах Божий гріб узялися звільняти, лицарську славу добувати, честь обороняти. Це про таких як ви, що на життя і смерть із погромниками змагались, веде пісню Нібелюнгів поет. Хто б це не був — Аттіла чи сарацин, мечі з такими схрещували. Не то що тепер — великих предків нащадки погані. Перед тираном до ніг припадають, мирні, неповинні народи з лиця землі стирають. То знов же в золотого тельця на припоні, а то людського божка на вівтар виносять. Яка різниця в ритуалі — над Райном, Доном, чи далеким Амуром? Сьогодні, чи в віках? Були мандрівки народів, настала різня народів. О, вироджений людський роде! Однаково — чоловіки, жінки. Ті, на полях неслави впавши, в невідомих могилах по чужих землях лежать, ці ж, у безславному бориканні піддавшись, по чужих ліжках ганебно валяються. Добровільно впасти перед здобичником — не-

вірна жінко! О лелійно-сяйна дівице, надхненнице поетів, де ж ти? Перевелись Розвіти, що шлюб Богородиці склавши, вівтарові краси, чистоти, блаженства словом і ділом поклонялись. Скажете, гори — було колись... Справді, все, що гарне, світле, було... Та більш немає. Був і ти, єпископе Вулфіло, що просвіту ширив, готів на християнство навертав. Так же й у нас були давним-давно свої апостоли — Андрій, Кирило, Методій, Йосафат. Були... Тепер же — вогнем, мечем, голодом, холодом, гарячою і студеною смертю стирають варвари сліди по вас.

А що, признайся. Томить тебе невимовно жадання бути в давніших часах сизих досвітків? Хоч недовго жити життям прадідів? Уступитися від каламутного пропливу сплямленої доби, не бачити її потворного обличчя, не чути диявольського реготу, чи придавлених стогнань?.. Як чудово було б! Чи не так? Заплющити очі на все невідрадне, збутьись особистої відповідальности, поринути у спокій, забутті й себеобмані... Не так же? Проте минуле не таке, як ти випряв у своїй уяві. Пробі! Не таке! Схаменися! З минулого ти взяв лиш те, що тобі миле, неприємне ж, жахне, свідомо переочив, або до-вільно на бік відсунув. Яка ж, насправді, творилась бувальщина предків? Сповнена несупокою, недостатків, злиднів, горя, муки, неправди, безнадійного змагання, трагічного згину. Така вона, з другого боку, істинно така. Невільництво на галерах підчас хрестових походів, нетерпіння народів, невірність подруж... Світська влада в руках духовників і навпаки, парадоксальність «Божих» судів... Обезправлення того чи іншого законного наслідника-Конрадина, покарання на голову незручних противників, дармащо не провинились, хіба що неміч — провина... Згадайте, гори, окаянного Святополка, жорстокого Давида, осліпленого Василька з моєї історії. Бо й тут же лихі вісті доносились. А чували, як кликав Гус «води, святої води» на кострі, а все ж переконань не вирікся? А не згинув Тома Мор за слушну справу під топором ката? Не приневолили Галілея заперечити свому сумлінню? Страхіття інквізиції, безглузді епідемії ересей, відьомства — про це вам, гори, відомо; а про страту Підкови на львівському Ринку чували, про тортури Наливайка, Павлюка в Варшаві, масакру батуринців москвинами — щонебудь до вас про-дісталось? Учора, сьогодні — світ у нічому не змінився,

людство нічого не навчилось. Бог життя дав, а людина своєму ближньому його відбирає. Ну що ж, хотів би ти все ж таки свого уділу в загірному минулому?

Червоно сходило сонце, як я на верх вибирався, червоно ось уже й заходить... Униз пора, назад до строгих повинностей будня. Неохоче піднімаюся з каменя, а думка мимохить лине з рожевою тугою до того часу, коли он такий Вальтер Фогельвайде, безжурно віршуючи про радість любови, й собі на камені сидів, про час і світ не турбувався. Абож, як св. Франціск любо з пташками розмовляв... Інакше тоді було, не так блідо, сухо, як тепер. Еге, голубчику, чи не те в тебе на гадці? А пізнав же ти їх достатньо? Аніяк не забезпечені умови їхнього побуту, сувору добу, в якій жили, роковий вибір, перед яким станули і непохитне рішення, що вчинили? Он же й твій улюбленець, Вольфрам з Ешенбаху, найбільший поет німецького середньовіччя, співець подвигів незрівняного духового лицаря — Парсіфалья. Краще попитав би в нього самого, або в гір. — Не скажете щонебудь про його життя-буття? — Не доїв, не допив, по дворищах можно-владців добре кути навитирався — чую відповідь, а хто сказав, не згадаю. Але вірности поривові Вольфрам дотримав. Слава йому за те! Хотів, було, ще про славетного автора «Слова о полку Ігоревім» розвідати, але яке йому ім'я? Не важно. Сповнивши своє призначення, незнаним вояком упав.

Нижнім шепотом налітала ніч. На небі заяснів молошний шлях. Неначе до висотнього лету наклика. Пізенько сходжу з філософської стежки. Чого передше заграва не домоглась, те згодом ясна ніч у мені просвітлила. Новою правдою міцно перейнявся — неминучістю свого неухильного, добровільно прийнятого, собі одному питоменного, твердого уділу в дійсності теперішнього. На сторожі життя постав повсякчасну свою причетність! Тільки ж, як тут мені бути? Чужина, безпомічність, самотність... Ніч густіше насунулась між важкими кам'яницями міста. Проте не придавить до живого розбудженого хотіння. Надо мною височіє озорений фірмамент, у мені серце височіє. Що з того, що прикований тілом до дочасної стіни? Адже душа не скована, свою дорогу не сьогодні, то завтра до дому віднайде. І там одного часу стріне своє завіщене призначення.

1967

НА ПРОВЕСНІ Й ОСІННЮ

Сонце розгортало в ширінь рамена. Струнчилася прозора й висока блакить. Від сколихувань вітру покиували жовто-чорними голівками соняшники. Над опочилюю ріллею проносилися подихи землі, а в них купався, трепотячи крильцями, жайворонок і заливався піснею. Наче в Україні.

Загубився в думках . . . А вони все туди повертають. Згадував бувало давнім-давно батько, хай буде йому царство небесне, вибравшись зі мною — хлоп'ям, на окраїну міста:

— Отут, сину, скрізь, куди не поведеш оком, чисте поле й мочари простирались, тільки й усього. Де-де, про вулиці, кам'яниці, трамваї й мови не могло бути. Горб цитаделі — та й уже межа міста. Кінець. А там левади й ліси . . . Пелчинська, Волецька — хто про них коли б чував? Та годі, розростається місто вздовж і впоперек, і впину тому немає. А згодом, як то ще гейби недавно тому було, гай, гай . . . Де б то коли подумав. Он там потік плівся, зарослий лозиною, а ось по цей бік горба кущі пнялися, покриті глodom, по той же луги й пасовиська, та й більш нічого, отак ген аж ніби під саме небо сягають. Пастухам воля (чи не від того й Вількою назвали), заведуть пісню, та ж об самі гори оббивається, що он там на небосхилі, а паші худобині, то вже й нічого казати. Простору-простору, мовлю я тобі, було тут, не то що тепер — така тіснота, рухнутися нікуди. А не так то й давно було . . . Е-ге, невже? Це ж про ту ж Вільку ще й наш Франко в «Лелі й Полелі» писав, коли то вже? . . . А здається, начебто тільки вчора, як я й туди самотиною блукав. Добре мені вчора. По правді, ні скоріш, ані пізніш, як за цісаря Франца Йосифа, коли то ще сяка-така вільність була. Так, так, синку, не паношилися наші сусіди в той час, як ото тепер. Інші були часи за небіжки Австрії — хоч і великого гаразду не бувало, біду знали ми споконвіку, а все ж то своє в більшому пошанівку було, надія чоловіка трималася, була віра, хотілося

жити. Та й прожиття краще було — куди там, хліб за п'ятака купив був, сірники за грейцара. Та й языка свого ніхто не цурався, заведе тебе хоч і до Відня. Ну, а от тобі вже й автострада. Чекай, чекай — чекай но, що то на цім місці тоді було? Будь я гунцвотом, як не згадаю . . . От, ще б ні. Таж віднога старого цвинтарища аж по цю Стрийську дорогу сягала. Люду там багато поховали, а хто-що вони, ніхто сьогодні не скаже. Одне певне, що й нашого брата чимало тут попало. Підростеш, синку, вивчишся, може коли і про те довідаєшся. А то, буває, запитують такого несвідомого — Іване, а якого ти роду, діда, прадіда? А той ні бе, ні ме. От, пам'ятай, щоб і ти таким не став. Затямиш?

— Затямлю, тату.

— А ще он туди кинь оком, синку, в саме середмістя, що ж там в кітловині бачиш?

— Ратушу, тату.

— А що на самому верху отого ратища?

— Орел, начебто, тату.

— Орел, правда твоя, але не все так бувало. Прийшов день, скинули його й застромили на його місце синьо-жовтий прапор. Повівав він, сину, повівав гордо і правду людям говорив — чия це земля, хто на ній господарем. Повівав, хоч і недовго. А там зірвалася буря, змела наш прапор, потоптали його чужинці ногами, пошматували, геть закинули, щоб і сліду не лишилось. Але, дасть Бог, віднайдемо шматки, позшиваємо і ще раз підіймемо, свою потратовану гідність світові покажемо . . .

Батько у спогадах на пагорб виходить, услід йому й я, приголомшений враженням наново відкопаної старовини. Підіймаємось на самий верх високорівні. Вітер грається з розкуйовдженою чуприною, вид стелиться такий, що дух забиває. Проймає туга туди, в далеке, незнане, недосяжне . . . Серце б'ється на згадку батькової розповіді, огортає жаль, що не вернуться дні відкритих просторів рідного міста. А може ще кращий, світлий день прийде? О, якби ж скоріше!

Присіли під зарослями глогорожі. Стільки на них рясного квіту! Ніжними пахощами обдають рожеві пелюстки. Пізня осінь, а воно збереглося. А тоді, через зиму, знов відроджується й закосичує природу живими барвами. Нічого повністю

не вмирає, без сліду не гине... Нічого... Значить, і наш прапор. І так легко на душі стає.

— А це що за двір, он там на пригірку, за тим високим муром? — перегодя питаю батька.

— Сиротинець, хлопче. Бездомним, убогим дітям такий сірий притулок. Так то є воно на світі, мій любий, виховується таке без коріння, тоді кинуть на зимний брук та й саме не знає, пощо на світ прийшло. Гіркий то сироті хліб у житті, твердий як камінь. Нема долі змалку, і ледве котре в люди вийде. Та й чого ж сподіватись від такого? Тепла сам не зазнав, то й як же з себе іншим викреше? — невтішно снує гадки батько, а мені мов холод за плечі прокрадається.

Коли це було? Десятки років тому. В міжчасі — воєнна хуртовина, скитання по широкому світу, пізнання добра й лиха. Який шмат часу, скільки пережиття від отих днів по сьогодні! Здавалось, на дно потонула минувшина, непрохідною стіною від рідної землі поставилась і все переділила, аж ось ожила сива доба перед очима в усій своїй непорочній незайманості. Стоїть і підморгує — бач, така ж самісінька, мовляв, як і була, нічим від тієї хвилини не змінилась. А ти ж хіба такий сам? Готовий, як і я, на вивершення? Триваєш вік — дні й ночі, місяці й роки, поки не здійсниться?

Простую з дрібним дитятком крізь розхилений простір канзаської рівнини. Ширина блакитного зводу над нами незміряна, золотінь розжареного сонця незглиблена, сиза відстань полів перед нами неозора; навкруги, в кожному напрямку, на схід, на захід, північ і південь — дальні, тихі, послуні обрії. Туди — на схід, уп'ялився гарячковий погляд, шукає чогось бентежно, дощукується, хвилюється. Чи хоч зірки з рідного краю не доглядить? Аж ні, димок тільки снується, а он там, збоку, шуліка над теренами своїх ловів непорушно повис.

Горну дівчатко до себе, на хвилину зорю дійсності в вічі:

— Оце, Марусю, всього три роки, як ми тут задомились, а диви — все довкілля на очах міняється. Коли сюди прибули, площа оця ліворуч від шляху непрорвана стояла, цілиною в непроглядне сумирно тягнулась, як у первісний вік. Заплющиш очі, а то лиш прижмуриш вії, і пронесеться на вітрі загін індіан, що своїх буйволів, життєвого простору від заздрісної руки білої людини стереже. Вимахи томагавками, розмальовані воєнними красками обличчя, грізні оклики!

Крилом смерти повіяло. Бережись, генерале Кастере! І тобі, генерале Гейзе, смерть на відлюдді призначена. Що з того, коли пам'ять по тобі згодом найменуванням міста звеличуватимуть?! Бережіться, завойовники, бо й на вас кара спаде своєчасно. А покищо занепала індійська справа. Залізничий шлях бо вже прокладено. Бафало Біл свій Рим же заснував, іде рік 1867-ий, виростає твердиня Гейз. Але, Марусю, що з цього по сьогодні залишилось? Одним-один дім з тесаного каменю, а побіч нього така ж старинна вартівня. Дім ще музеєм послужить, а вартівня? Символом? Невисока вартівня, символ теж не з-поміж високих, світлих. Марусю, дивись туди на схід, не така вартівня там стоїть, не такий символ горить. Як сонце ясен, як самоцвіт гожий! Не бачиш? Почекай ще трохи. Підростеш і аж тоді роздивишся, як годиться. От я великий, а то просто очима не бачу. Душею, дитинко, шукатимеш, душею; ось тут, біля серця, ціла вже вежа виросла й височіє, й тягнеться до її сяйного світла втомлений мандрівкою в сумерках зір.

Між людей спроквола повертаємося.

Отут торік будуватись почали. Одна домівка за одною, мов гриби по дощі, вискакують. Сьогодні ж подумаєш — начебто за одну ніч ціла оселя виросла. Нова дільниця міста ніби на помах чарівної палички появилась. А ще ж так недавно до самого порогу дому цілинний степ стояв і вихор по ньому в усі боки розгонював.

Донця широко очі розкриває, слухає — не наслухається, дивиться — не надивиться, все для неї новина, все разом — зворушлива пригода маляті.

— Тату, а що там за небом, де ти показував? — опірюється пташеня в мову, від великого враження самостійного виразу шукає.

— Вітчизна твоя небачена, доню.

— А хто то, а що то? — й кінця питанням немає. Дитина мов удруге народжується, час великих відкритань для неї настає. Як колись для мене, для всіх... Усе повертається, невтомно змагає далі, до вивершення, до своїх власних перемог, без уваги на колишні невдачі попередників.

І враз вирує світ переді мною... Вчора, сьогодні, покійний батько, яре дитинство, а вже ж і батьківство, ще вчора не-

займана цілиніть, дикий захід, пограниччя, піонерські уходи, в сучасному ж нове місто в силу востає. Процес нових поселень — постійно, безперервно, в давнину, сьогодні, завтра. У природі нічого не гине, все відроджується, зародки давнього зійдуть у сьогочасному, проростуть у майбутньому. Зросте й покоління, щоб колись поставити переможний прапор у святині.

Міцний південний вітер вдирається в усі клітини організму. Шумить, крутиться голова. Прислонити б собою дитятко від напору хижого вітровіння. Розгулявся нараз козарлюга... Як там, на Херсонщині. Змагається з ґрунтами, збиває куряву, така сила в нього потужна — все рухоме під хмари підняти ладен. Чорніють від пороху обрії... Як там, у Таврії. Перегодя влягається стихія, втихомирюється і, з переливом жайворонкових псалмів, спахає на щиті неба гаряча заграва. — Ходім, доню, ти вже добре втомилась. І верстаємо додому наш шлях, пропахлий гостро чорноземом. Як там, у батьківщині... Канзас — країна південних вітрів.

1966

НАД ПОПРАДОМ МИНАЛО ЛІТО

Кожен день дощ і дощ — от небувале літо . . . Раннім ранком походить б по довкільному лісі, поки не затягнуться обрії хмарами. Здаля бурхливо відгомонює велике місто, часвід-часу прогримить над верховіттям літак, а між тим зосередитися можна. Гадки підхоплюють сутніше з недавно-пройденого і складається звучна стрічка за стрічкою, вже й вірш нанизався. Прочитуючи перегода готову запись, віднаходиш у ній відбитку продиханих смеречинням просторів, тьмяну синяву бору, гіркавий посмак живиці, сяйність розпнятого небесного шатра. Зачинає накрапати, пора між чотири стіни передмістя. На столі ліворуч копички книг, праворуч ціле паперове сум'яття; з усього видно, що наглить реченцева робота. Незраховані сторінки списуються нечітким письмом. А тоді, на зміну, машиною по змеханізованому, нервовому місті: лекції, конференції, зустрічі, наради. Пильне суспільне життя, ледве знайдеш у ньому місце для особистого. А зрештою, звекається й до одноманітності. Здається, так і залишиться до кінця цього пливкого, на осінь схожого, літа. А все ж неабияк неспокійно. Під боком військові маневри . . . А-га, уважно — тут чи не рука на стіні пише . . . Ну, що ж, пройде і погрозливе побрязкування зброї, нічого не зупинить одчайдушного змагання до правдивого життя пробуджених із важкого сну сусідів. Нічого? Насправді? Така загальна думка. Ще вчора гнетені, пригноблені, недокровні, в'язнені, сьогодні задихаються від надміру кисня на волі. Світ увесь насторожено, із пригаєним віддихом, придивляється до неймовірних, сміливих борикань забутого народу. Спостерігає світ — та ні пальцем не ворухне. Дні непевности, повільні, на тижні скидаються . . .

Раптом — глибокий віддих і довга, напружена перерва. От тоді знову викликають тебе, з'ясовують, завзивають, настоюють.

— Там наші брати. Зриваються до вільного буття. Працюють, творять. Ясно, треба ж вістку подати, розмовитися, дружбу нав'язати. Словом — в дорогу тобі, і то не гаючись. Що з того, що ти не »зоон політкон«, далекий пришелець?! Тим краще, тим краще... Справа в тому, щоб автентично сприйняти, відчутти характер подій. Якраз непричасний у місцевих діях найбільш покликаний до того. Коли ж існує нагода пройти туди взагалі, то власне тепер, поки ще відносний спокій, хай і перед можливою бурею. А можливо, що уникнемо її. Усвідомлюєш? Чого б тільки хто не дав за те, щоб побачити окраєць батьківщини!..

Далі доводити їй не треба було. Оце їй перерішило. Окраєць батьківщини... Гаразд, я згоден — наче в півсні, ти почув, як власні уста виговорювали. Тут і не подіяла осторога доброго приятеля: — А я б таки не радив туди... Поминаючи непевність сучасного підсоння, не така то вже ти й абстрактна особа, погляди твої певно й там відомі; бережись, а то щоб не попався дідькові в лапи. — Он як, може маєш і слухність — ти поміркував, проте довго не розважував, а з місця рішився прийняти визов долі.

Недільний провітрений ранок. Після коротких підготувань, наладнавши на швидку руч доконечну виправу, подаєшся на двірець, виповнюєш необхідні приписи, понуки і нарешті — везе тебе поїзд туди, де більш як два десятки років тому пружилась до далекого стрибка нашуміла твоя молодість. Звершив, чи завів її головокружні сподівання! Ні одне, ні друге повністю, мабуть і цього й того потроху. За першими пагорбами, до яких насамперед змагав, відкрилися вищі, просторіші площини й верхи, за ними ще вищі, так що й кінця надобрійним шляхам не догледиш, не то щоби пройти їх. Алеж зате довженну путь до далекої, нездобутньої мети проклав... А он і ти змагаєш — з вершин у далекі низини — гомінка, рухлива, сріблиста течіє. Ех, ріко, з відходом твоїх прудких, дзвінких, незчерпаних вод, під звуки складаних тобі на честь пісень — пропливла хутко, прогомоніла весняна моя гостя — зваблива юність. Ще десь тут лише в кутку біля серця залишилась тихим молевим акордом. А тим часом з вікна поїзду проклався славний, колись такий близький, вид — »тихо-тихо Дунай воду несе«...

Подорожні-сусіди щиро стараються бути ввічливими: — Вам, либонь, на вакації? А здалеку, і куди ж це так? — Лиш декілька питань, а тема, що їй не зговорив би. — Можна б вакаціями назвати — вважаєш доцільним виминути точність відповіді — так, здалеку, з-за моря, а дорога влітку, звичайно, в гори. Вони, зрозуміло, і не здогадуються, що не близькі Альпи, а леліяні довго в душі Карпати тобі на приміті.

Коли вже розходились, сусіди, досягнувши столицю — до свояків у гості, а ти, розмірковуючи місця, розклад їзди, час і постої дальшої сполучної мережі, була нагода за годину спільного проїзду обмінятися всячиною взаємних відомостей з освітніх і побутових ділянок життя обопільних країн тимчасового замешкання. — А все ж таки не то що дома . . . Що це такого діється з сучасною молоддю? І не така вона, та й куди їй до ідеалів наших часів! — виразно бринять у вухах меланхолійні нотки зажалень співрозмовників. Та годі про це — обривчасто відсахаєшся від налету рефлексій — ось місто-велетень, як вояк на сторожі, заборонаю настроює, тверезі питання під розв'язку підсовує.

Муравлиня спиною проковзується, десь із надр простується свідомість, пробуджена давніми, рожево-синіми відгукками . . . Е-ге ж, бував тут, таки й у цьому ж самому місці. Спершу ідилією здалось, а тоді змарніло, виголодніло, насамкінець же буревієм заревло і позмітало з лиця землі людей — чужих, своїх, близьких, найрідніших . . . За одним замахом розпалась тоді в попіл призбирувана віками духовна й матеріальна культура. Так чітко перед тим відпечатані в пам'яті сліди затерлись на довго в безвістях. Аж тепер, стихійно, відзивно виплигають ще раз вершки того потонулого, проте знаменного, як же вперто звершуваного, буття в оту одержиму добу дозрівання: з настоящего в духм'янім видиху батьківщини, з нагрітого споминами дитинства, міста — враз такий розмашний вимет ув європейські столичні магістралі; з теплих обіймів стрімких князівських вуличок — у пройняті вітром і різким подихом димарів чужинні, байдужі, зловісні проспекти, тунелі, віядукти . . . А поряд розгомонює водночас нечуваними досі гармоніями концертних заль, різноголоссям консерваторій, минуле, виблискують мінливою каскадою яркосвітел канделябри опер, а в далекому затишку спогадів

переполіскуються мирні води Шенбрунських криниць і сколихує надвечірнім леготом вітрець із оспівуваного місцевим бардом віденського лісу. Обов'язково блакитноводий Дунай, чарівне місто мрій... Ну, хай, учора, десятиріччя тому, вірніше — сторіччя, та куди вже йому до того тепер! Гуде розкоисто, дуднить перенаселено, гомонить різномовно, заноситься сміхом, плачем, молитвою, прокльонами й хулою, здригається величенне місто, таке як воно насправді є — прозове, натуралістичне. Внизу поспішає-перекочує скаламучені, нафтою й оливою розфарбовані, води грізне річище — от, що з Дунаю зробили сучасники. Мріє, поезіє — ні, ні, тут вам не пристань.

Неохота вражати зажилу, а то хоч засклеплену рану, відходить і бажання ступити знову в давні стежки, чи проходом навідатись у пороги старих знайомих. — Ну, що ж, принаймні потелефонуєш, а там видно буде, може й чиясь сердешність тебе роззброїть... Галльо! О, його немає дома, на вакаціях... Поспішаєте, це в порядку... Я лиш — привіт щоб передати. До побачення... Ще б куди раз попробувати? Хай... Можете покликати до телефону?.. Померла, кажете? Дуже, дуже прикро... Будь ласка, вибачайте... Здорові будьте. — От і стільки всього з доброї волі розмовитися з давніми приятелями. Відповідають уже незнайомці, а по тих слідів і не дошукаєшся. Може б і ще кого надибав на вулицях міста, бо їх тут колись повно було, але яка ж буде тепер розмова? — після такого пропливу часу! Ще не закільчиться, до якоїсь мети не скерується, а вже їй безслідно в небуття відійти. А то й не вислухає один з другим тебе до кінця — усе своє торочить, ти — громовідводом. Тож може так і краще — і обминеш банальности, зайвого розчарування, і збудешся присмаку з непідготованого побачення. Так і бувати — туди тобі, скоріше б на східній двірець, де хвіртка на батьківщину. П'ять шилінгів — чи не багато трохи за один-одинокий проїзд трамваем? А втім, коли за плохенький обід тридцять п'ять платити доводиться, то й нічого дивуватись. Ще б тільки закупити квитки й — у загадкову, не звідану дорогу. Нарешті й у переділі поїзду. Розташувався біля вікна, присів, а гадки своє — випереджувати б оцю ближчу спершу мету. Контролі якби й не було, все чемно, спокійно обійшлося. Начебто рід-

ним чимось резонує згук слова Братислава. Після десятків років — назад у слов'янські землі. Все далі на схід. Примітне напруження, хвилювання подорожніх, зовсім не так, як на заході. Переїзжі жінки забираються всячину приховувати — по найдотепніших місцях. Усякі речі перевозують — по кілька гарнітурів білля, взуття, ще там дещо з надвишки одежі, з різного попитного краму. Побоювання, щоб у руки митних урядовців не попалось. Ось і тут вони вже, а зразу за ними й погранична сторожа. Слідна чехословацька західня цивілізація — оглада, культурний обхід, дарма що й за залізним муром. Виміняли приписану квоту на місцеві гроші, так собі, мимохіть, поспитали — нема чужої валюти? Чого підлеглого митові? Записали, відзначили реченець пробування в паспорті, далше не турбуючи. А тоді повернулись до жінок. З ними інша справа, бо добре відомі їхні витівки й усілякі хитрощі. Але й тут обійшлося без зайвої колотнечі, чи абияких неприємностей. Нарешті одна з подорожнього жіноцтва з полегшею зідхає й дякує тобі за переховану їй успішно річ. — Необхідно заїдьте до нас, коли проїжджати-мете Дубровником, — заохочує. Ледве. А все ж. у заміну за послугу збагачуєшся рясними інформаціями — скільки за це й те платити, куди за чим звертатися, де ночівлі шукати . . .

Поїзд, шумуючи, зупиняє ходу — висідай, мандрівче, на незнайомому клаптику землі. Скоро побачиш яка вона, оця словацька столиця. А втім надворі ніч, на старому двірці гамір і жахлива метушня. Поїзди, в різні сторони, стоять на пероні. Треба хутко рішати — затриматись на короткий час, або ловити залізницю, готову до від'їзду на схід. Приваблює думка — чергового ранку хоч би кинути оком на славне придунайське місто. Якби тільки сприятлива сполука! Та такої нема. Ще в поспіху розвідуєш, проте тут нікому й вияснювати, все в нестримному, головокружньому русі. Знайомий з подорожі американець якраз проскакує до празького експресу — побачимось на конференції! — гукає ще з вікна і в цю ж мить зникає в челюсті вагону. — Тобі проста дорога, а в мене ще чимало наворотів — обривчасто відзивається думка, час наглить — берешся за телефони, щоб устійнити долю одної ночі. Тут важко пов'язатись, там, довідуєшся, гостинниця переповнена, де-інде теж одного вільного ліжка не добути.

Що ж, обстановка за тебе справу вирішила — і чим дуж поспішаєш, аби захопити оцей намічений поїзд, що вже на від'їзному. Важко сопе льокомотива, скипає, різко посвистує й шумує — в наступну мить з місця зрушиться. Таки допав задніх вагонів ще в час — задиханий, обтяжений; от що зоветься в останню хвилину. В середині задуха, гнітучий на-товп, пів-темрява, бо каганець ледь-ледь поблимує. Це ж повіз для простолюддя, не то що вигідний передше »поспішний«. Головне — завтра будеш між земляками. Та ще й одне важить — рідкісна нагода встрянути непоказно в саму середину тутешнього побуту.

Скупий простір, ущерть набитий людом різного віку, статі й масти. Нікуди пристати, немога протиснутися. Важкий сопух часника, вудженини, зіпрілого хліба, ще якоїсь сумішки їстинного — це все в виварі гострого перегару алькоголю, сокирою висне в низьких переділах возів. Ніде повернутись. У кожному переділі те саме, навіть по коридорах вагонів купчення — то одне то друге протискається постійно, шукаючи абиякого місця. Та де воно? Вистоюєш, спершись ногами об свою валізку, водно цупко мотаючи руку в держак, що звисає з покрівлі, а то розхитаний віз, чого доброго, метне об долівку. Молодиця побіч спочутлива — силкується звільнити малий окраєць, дарма що дітвора обсіла, і тим місця обмаль. Просто одне на одному. — Ви не турбуйтеся, я ось тут на валізці присяду — заспокоюєш жінку, а вона враз у тебе уважно вдивляється, не то здивовано, не то недсвірливо. Либонь не зрозуміла — пробуєш усіляк з'ясувати, між тим садовишся. — Он як — приговорюєш. Тоді молодиця стиха — Я вас добре розумію, але даруйте, що буду відповідати по-їхньому . . . Бува, як от там над Попрадом, можна б і неприемностей зазнати . . .

— Ви не звідтіль і мову мою знаєте, як це так?

— А я, відай, така сама як і ви, хоч певно будете з того боку, а може і з-за моря? А я ж тут і життя пробула.

— Це щодо мене вірно вгадали . . . Я тут в гостях . . . А вам з дітьми не легко подорожувати. — Так, слово по слові, розговорились. Їде до чоловіка в гостину, може й невдовзі цілим домом переселяться, ось туди в поближжя, де чоловік від довгих років на будівництві зайнятий. Тут і з роботою ліпше —

додає — і не так вовком на тебе позирають, як на власній батьківщині. Ото там тільки заговориш по-нашому, й зараз замахають руками, насядуть з язиками, погрозами, що й не відчепишся . . . — Тут вам не місце, шиплять, як не хочете по-місцевому поводитись, нашу мову вживати . . . Як вам між нами не мило, — погрожують — то он, недалеко, вже й чекають на вас . . . Машини до виїзду готові . . . — Жінка сливе нашіптує тобі до вуха наболілі враження, ти ж, немов сам себе, запитуєшся — звідки ж вони такі взялися? — Кажуть: ми все тут були, а вас то понаносило — відказує жінка — і годі, що зробиш, їх, а не наша сила, то й даремне протестувати. — Тобі відкриваються очі, чогось подібного від членів покривдженого народу супроти наділених подібною долею і не сподівався б. Жінці пора збиратися — не легке завдання доглянути за малеччю, приготувати все до виходу й чого не позабути.

Коротка зустріч — щире прощання, й уже за дальшу сотню кілометрів береться задимлений залізний смок. Трохи прорідилося з люду; тепер, хоч і дихати важко, сидіти можна. Присілись нові подорожні, тут же й пішла по людях пляшка горілки, подають дослівно з уст до уст. Попивають, закусують шматком ковбаси, а що вже співають — одне наперед одного. Скоро появилася і друга пляшка, ще веселіше стало, а там і до словної перепалки дійшло, мабуть за чуби взялися б, якщо б не встрянула влада. Під серцем моторошно проймає — точнісінько як і там. Виринає сумне минуле з-перед десятків років. Нужда, злидні, крамоли, особисті порахунки . . . І брутальна лапа узброєної наганом і кнутом людини. Лише десятки років? Ба, більше — пів сотні, сторіччя . . . Ще ж їхній Некрасов патетично запитував — Кому на Русі весело жити? — сам собі й відповідаючи — п'яниці. О, ти жалюгідна людська тварино! Куди тільки той лапоть пошехонський ступить, там усюди дурман і свої звірські звичаї заводять . . .

Та не всі в переділі розділяють розвезений настрій людей, що в голоту перемінились. Сидить біля тебе, весь у чорному, старший чоловічина, перегортав раніше журнал, а тепер мабуть немога зосередитись; позирає час-від-часу у твій бік, завважує, що й ти відмежовуєшся від гучного гурта, дає очима впізнати, що вбачас в тобі свого союзника. — Невже

це так дух лібералізації на них подіяв? — прихильно відзиваєшся. Ясно, не сприймає твоєї мови — доходиш до висновку, коли той далі відмовчується, щобиш добряче посміхається. То знов прикидається, немов не дочуває. Робиш іще одну незручну спробу заговорити, аж тут старенький нахилиється до тебе й шепотом — З Америки? По одержі впізнав — додає й, почувши ствердження, обережно вдається в дальшу розмову. — Спочатку недовіряв — каже, — але ваша вимова запевнила, що ви не з тутешніх. — І ще раз уважно, пильно роздивляє з голови до ніг. Як не дивно, а вже ж отак ненарошне вдруге на свою людину потрапив. Тут їх чимало мусить бути, а всі приховуються, за чужих подаються — промкнуло в гадках.

— Я священик — довірив нарешті незнайомиць. — Вертаюсь на лоно своєї церкви... Чого то тут у нас перше не було! Страх і згадувати. Таки примусили тоді зрестись... Але й то не багато помогло. Вислали в далеку Моравію на мануальні роботи. — Як ви сказали? — не зрозумівши, перепитуєш; а співрозмовник уже зовсім розохотився — та же до фабрики, а де би інакше? Напоневірявся чоловік з того часу, намучився, не доїв, як худобина у бруді валявся, чаша горя переповнилася... Неодин захитався, надію втратив, а скільки духа спустило?! Замучили й самого верховного духовника. Але все в Божих руках — не раз повторяв я людям, і так здійснилося. На поталу нас Господне провидіння не кинуло. Пережили біду, збільшився досвід, і тепер, пане брате, слід рукави заковувати, бо велика робота чекає, довгенько не оране поле облогом заросло... Будемо старатися рятувати з руїни, що ще дасться вирятувати. — Як же, панотче, починатимете? І де? — А там, мій дорогий, де ще колись, кільканадцять років тому обірвали. Маса народу вертаються тепер до свого єпископа, знаєте, сучасного наслідника, що його ото недавно звільнили. Скоро прибуде до нас, як тільки приготують йому резиденцію, й перейме все у свої руки. Покищо на місійних роз'їздах; люди як діти горнуть до нього й помагають на кожному кроці, де хто чим може. Аж тепер видко, скільки в душі за той час назбиралось. — Влада перешкод не ставить? — нашвидку перебиваєш, а то згодом не встигнеш. — Від початку року, як вам відомо, нові порядки

заводяться — продовжав душпастир, — що пошкодили колись, нині можливо направити, коби йно охота й добра воля була. І мушу признати, народ радо забирається до дії. Тяжкий час знуцань, терпінь і безправ'я, дай Боже, минає, а люди пізнали, що їм волі ніхто не дарує, як самі про те не подбають. Тож і кожний почувається до обов'язку власні руки до загальної будови прикласти. Так, так, потреба велика і праці всім багато... Але, але, я заговорився, та вже вибачайте, приятелю, мені й висідати пора, бувайте здоровенькі і — Панотче, отут малий даток на пильні потреби — допомагаючи висісти, передаєш похапцем посильну вкладку. — Нехай Бог веде тебе, синку, — чуєш іще сердешні слова, і вже плутаючися, пробиваючись із своїм пакунком, скоро й розплилася в натовпі непоказна, дещо пригорблена, слабка постать, а стільки в неї запалу, снаги до духовного післанництва.

Сіріє. Поїзд показною мірою опорожнився від робітництва, що жваво розсипається по навколишніх станціях копальняно-фабричних місцевостей. Затихли сміхи й вигуки, а все ж подорожніх ще доволі. Пропадає бажання входити з ким-небудь у розмову. Враження з попередніх поклалось каменем на груди. Всюди у світі, особливо ж у себе дома, так невимовно болюче й гірко нашій людині. »Мовчить, бо благоденствує« — влучно підхопив Шевченко. А он же й тут — у цій звабній верховині, світанковим сонцем осяяній і густим бором орамленій, куди саме поїзд під гору спинається, що хвилини пристаючи, наче розшукуючи дорогу, навіть і тут же, на духм'яній знайомим евшаном, рідній землі, нашого говору чомусь не чуєш. А стільки голосних вигуків різних мов подорожніх — малярської, німецької, словацької, доходять із сусідніх переділів. Цигани, й ті своєю мовою поруч свобідно порозуміваються, тільки ж нашої не чутно. Пробі! Свої ж таки, не чужі обличчя просовуються повз, та слова свого не видобудуть. Цураються? Либонь не те, якась бо прадідна вірність, щирість, поряд теплоти й м'якості, на них проявляються... Ці певно чесні, не зрадять. Певне тільки осторожні, лихим досвідом навчені. — Далеко ще до Пряшева? — таки не вдержуєшся, запитуєш молодця з-напроти. Заскочений, відрухово відказує по-нашому, проте на дальші запити, значуче озирнувшись, переходить зразу ж на панів-

ний ідіом і лише ніяково, ніби засоромлено, якось попри тебе, а не просто, відповідає. Ще з година дороги. Мимохить поринаеш у сонну задумливість, нічню ж не до сну було. Часті зупинки, пересідання, постійні перекочовання поїздом розкуйовджених хвиль крикливого, різноперого робочого люду — одне сюди, друге туди, ці на двір, ті в середину, двері переділу ні на мить не притихали, то розсуваються, то засуваються. Задуха була неможлива, а до того й горло пересохло, треба було воднистим, розбовтаним пивом чи іншим питвом на декількох станціях переполіскувати, таблетками біль голови замирювати. Тепер як-не-як утихомирилося, провітрилось навкруги, людей обмаль стало. Повільний проїзд високими теренами, в ушах відлунюють співочі виклики жінок-заповідачів зупинок . . . Які це з останніх стрягнуть у сонній свідомості? — Жіліна, Ружомберок, Мікуляш . . . Та вже понеслися на ранньому вітрі вони — дивнозвучні, дзвінкі, нечувані досі наймення. Натомлені очі жадано тягнуться до глибокої, соковитої зелені залісених хребтів, що за вікном проти тебе щільно в гору стримлять, шукаючи на тихих, незайманих схилах належного собі відпочинку. Одноманітний шум коліс так могутче на сон наломлює, перепочинком надить, аж раптом знову скреготами гальмування і гнівливим гнітом спинювання обривається. Попрад! — злиає гучний оклик і стрясає геть твою дрімоту. Отже й він . . . Річка й осідок. Колись давно, ще за неторкнutoго всесвітнім лихом, грайливого дитинства, билиноподібне поняття «над Попрадом» сколихнуло вперше уявою вітчизняної цільности й розмашности, міцним, свіжим подувом первинности обдало бруньки свідомости. Великий і живучий твій народ — від Кавказу аж до Попраду, на заході. Від віків там проживав і досі не змело чуже засилля. Інших проковтнули, або знеслили міцніші народи й племена, а ти, за всіх найприкріших умов, таки встоявся, богатирю. Проймає різким, тверезим духом, поривно метаєшся до вікна і звідси завважуєш сіреньке промислове містечко — димарі, бетонові споруди, високі копиці вугілля, піску, цементу, а в запіллi оголений зруб гірського краєвиду. Внизу чепурна, закосичена дімками й хижами, неквапливо котить свої сколочені хвилі річка Попрад. Оце й вона, невелика, непримітна, а яка важлива — межею народів дово-

диться. Трохи на Збруч подобаєш — усі ви, тихі, непоказні води, глибоко береги підриваєте . . . Привіт тобі, річенько, що легендою, купальною старовиною настроюєш, первісним подихом провесни й дитинства заносиш, віковою бодрістю сповняєш, визовом у майбутнє грімко лунаєш! Мабуть пора готуватись до виходу. Скоро визріє твоя історична хвилина — зустріч з любими, невідомими братами. Закрадається в серце дрож вичікування й безпосереднього випередження події. Настрій піднесений — щобільш, урочистий. Зібравшись з усім, ти наготовився всією сутністю ступити знову, після десятиріч розстання, на прадідну, рідну землю. Саме розгортався достigliй, літній, плодами обвантажений день. До полудня ще далеко, проте тепле сонце посміхалось, підбадьорувало. Тут, у мандрівному повозі, ніч цілою добою здалась, там же, назовні — у мальовничій країні як писанка, передчуття говорило — дні дрібно, живо, кришталево, білою рінню в Попраді проскочуть. Насамкінець — черга на Пряшів. Остання зупинка. Всі висідають, сходиш і ти за довгим вужем у вузький прохід невеликої станції. Проймає свіжий продув вітру з-над полонин хвилястого підгір'я, що навпроти, двірць низенький, подовгастиий, гомонить-метушиться юрба мандрівного племені, подорожня братія із твоєї залізниці змагається до кількох виходів, пробираєшся за ними невпевнено до одного з них і — заходиш знічев'я до просторої світлиці привітної столівки. Знімаєш свою нагортку, присідаєш до вільного столика й, забиваючи час доки принесуть сніданок, пробуєш читати »Руде право«. Ненароком спостерігаєш знаменний ступінь посвоячення слов'янських мов. Тієї ніколи не вивчав, сливе вперше практично наткнувся на неї, проте читається свобідно, майже все зрозуміло. Крізь вікна моргають соняшні зайчики, перебивають читання. В кутку розсілась якась журналістична челядь, заїдають, а між тим балачка не припиняється — над чимось важливим нараджуються, щось пристрасно оспорюють, роблять помічення в записних книжках, слово »маневри« часто на устах . . . Либонь для кращого настрою (а він дійсно не найкращий в них) наповнена перед кожним чарка на столі (тут її сливе ніде не бракує). Он як виглядає місцева молода інтелігенція — видно на обличчях оживлення, зосередження, цілеспрямованість.

Роблять наскрізь прихильне, навіть шанобливе враження. Але ти кінчаєш свою яешню з »печивом« і »ягодовими« по-видлами, як тут прийнято називати, запиваєш усе слабкою, зрівнявши з американською, кавою, при тому розмірковуючи, як би то дібратися зразу до філософічного факультету університету Шафарика. Підсилившись сніданком, розплатився й рішаєш попросити вказівки в одного з заклопотаних журналістів. Приємно вражає чемність відповіді. Трохи схвильований, керуєшся до виходу, та підходить якась молода людина, звертаючи тобі увагу — забули кабат. Дуже зобов'язаний, вимовляєш уперше »декую« по-їхньому. Таки й забув на вішаку, було б погано розстатись. Гарно свідчить про характер місцевих, що ніхто не злакомився на заморський товар, що й не часто трапляється на заході. Та ще й яка уважність і ввічливість до чужосторонця!

Фронтон станції скидається на клепарівський двірець за німецької окупації Львова. Вітер курявою порошу розганяє по відкритому роздоріжжі. Над'їздить твое число автобусу, подаєш водієві крону й отримуєш решту, а тоді, судорожно зачіпаючись за поруччя, стелю і стінку налюдненого воза, їдеш похитуючися, зриваючись, то припадаючи до спинок сидел, разом з потрясеннями, поштовхами і стрибками автобусу по нерівній, вибоїстій дорозі. Як би знав, що так близько, то радніше пішком пустився б. Тоді б теж більше по місті роздивився, дарма що тяжіє в напружених руках валізка.

По головній вулиці енергійний рух, звучний говір, багато невидальщини — натовпи різноприбраних міщан усілякого національного й расового складу подекуди ярмарком в оточеному селі нагадує... Вітрини заповнені ручними виробами, печивом, дешевими уборами, книжками й журналами, монополією й усіляким іншим крамом. Зразу заходиш у книгарню й закупаєш більший вибір видань наших місцевих авторів, тут і багато радянської літератури. Здовж бульвару пам'ятники советським воякам і вождям, тут і там транспаренти з комуністичними лозунгами, а над усім височіють вежі старих прашівських церков і костьолів.

У старовинному місті, зрештою, доволі модерний стиль: вояки в мундирах на американський лад, дівчата в коротеньких спідничках, молодці з довгою, непричесаною чупри-

ною, прохожі непогано зодягнені, по кінотеатрах — сексуа- лістика. Довгий ряд показних солідних будівель. Заходиш на пошту, відправляєш кілька звісток і тількищо виготованих книжкових посилок, тоді знову на коліривій вулиці, густо насадженої віковими деревами та прикрашеної чепурним травником і рясними квітами. Чимало тут парків. Ось по середині площі, в роді привуличного парку, замітний пам'ятник, квітцям орамлений. Підходиш ближче і прочитаєш — о. Олександрові Духновичеві. Тут цей видатний будитель громадського життя в особливому пошанівку. Далі відбиває вулиця лівим рукавом в долину, залишаючи за собою на право згадану площу, що закінчується стрімким проходом-завулком, мов стрілою, націленою в гору. Над площею проти тебе декілька кам'яничних фасад, на яких відчитуєш окремі назви — велику, гостинниці »Дукля«, й непоказну побіч, на одвірковій таблиці, що інформує про філософський факультет . . . Не дочитавши, задумуєш пробратися в середину. На твоє розчарування, крім зовнішньої брами, всі інші двері на ключ позамикані. Тут справді мов вимерло — ні згуку, ні духу. Старинні, кам'яні сходи, широкі коридори, високі двері й вікна такі ж, зрештою глуха пустка.

В поблизькому готелі інформують, що в установі ще вакації, навіть кабінетні й бібліотечні приміщення закриті, поскільки члени факультетів на слов'янському з'їзді у Празі. Значить, не в пору попав. На всякий раз замовляєш кімнату й розгощуєшся. Довга, виснажлива дорога, не завадить передихнути. Знаменито, що й лазничка з гарячою водою до послуг. Взагалі, вигідно, чисте облаштування, го-го, й фотелі, софа, килим, чого ще б більше? В умивальці дуже санітарно, навіть опаковані склянки, мило, а то й окремий папір на жилетки. Світличка з одвертим видом на цілу довжину головної вулиці, що водночас є й алеєю і променадою — вже уявляєш її, ярко розсвітлену пізнім вечором, з сотнями прохожих.

А там справді покотилися дні пізнього літа, як ринь у річці, вірніше — як у буйному, мерехтливому коловороті. Люди й події нанизано сьйними разками на стрічку душі, можеш розгортати її сторінки довільно й кожночасно, як готову фільмову плівку. І розгортаєш —іншим разом набиваються

згустки поодиноких сцен і моментів, то знову бажано відзиваються симфонічними акордами імпресіоністичні плетива цілості тієї відпечатано-пережитої, запам'ятої на все, передосінньої картини. Неначе ти ще там, де сколихуються в водах Попраду останні проблиски літа.

А ось: Громадський дім, немов би десь на старому Ринку, абож Підваллі Лева-городу. Вислужив уже свою службу — такий проношений, обчімханий, необметений. Вартові з віконця-душегубки легітимують, алеж помітно — так, щоб жити самому і другому дати жити. А тоді — двері та двері упродовж усього коридору. Міряєш його туди й назад. Тут і там поруч дверей щось в роді стінної газетки, здебільша світлини з надписами. Заходиш ув одні двері. Приязно вітають . . . Мало персоналу, мертвий сезон — виправдуються. — А все ж, будьте гостем, через тиждень-півтора то вже всі з канікул повернуться, отоді обов'язково заходьте коли загодно, знайомтеся з кожним. Шкода, що на фестиваль народного мистецтва не встигли, а якщо б ваше бажання, ще б не пізно було на празьку конференцію. Там і більшість нашої професури. — Ба, тиждень . . . Чекаєш, чи, може, туди їхати? Задумуєшся, а вони насправді такі щирі, простодушні молодці, гостинні, віддані беззастережно дорученим їм справам — попри те й запитують і розповідають, пильні діла, алеж бо й гість гостем. Прислухаєшся, слідкуєш за ними — очі в них горять, думка бистро метається, в цілому — вимовні, ділові, непосидючі. Два з тобою, а третій то вибігає, то вбігає в бічні кімнати — за поштою, різним знаряддям. Пізнаєш нашу людину, нелукаву, правдиву, хоча б по світових метрополіях, або по найдальших закутках бродив; серце до серця зразу пристане, гірським потоком почуття прорветься.

— Ідеологія — неважно, а от вижиття — це міцний постулат — запевняє палкий погляд свіжого, рум'яного обличчя юної людини.

— Проти течії не встоятися ж, тож чому б не всісти на її спину і зверху розважливо керувати плавбою? — риторично з'ясовує другий, ти б йому дав звання політичного економіста, врівноважено-пристрасний, і він зрілий над свій молодий вік. — Де ви тут, такі ударники, знайшлись? — не приховуєш признання, а ті скромно — завдання шукають за

тими, хто б їх розв'язав, — в кого свідомість залеглостей, в того й обов'язки. — А тих залеглостей тьма — і пригадують про мачушину роллю центру супроти цього занедбаного крайця нашої землі, і про потребу освідомлення й піднесення на дусі народних мас, і про конечність покликання до життя Народної Ради, і про — словом, кінця недомаганням немає. А мова їх запашна, соковита, як ті надра та плаї їхнього високогір'я, думка полетом літає, на чолах рішучість викарбована. Окраєць, а такий чудесний, такий питомений для всієї батьківщини. Вітчизно — ти всюди там, де лиш наша людина своїм духовим світлом пломеніє — мовчки робиш відрадне заключення, й уже тебе не турбує більш ані чуже неприхильне докільля, ні панівна доктрина, що назверх усім життям розпоряджається . . .

— Завдяки тій, оспорюваній вами, догмі — підхоплює один із співрозмовників, — і поборюємо чужі вузькі, заскорузли, шовіністичні концепції, підіймаючи на потрібну висоту доцільність нашої правної вимоги — пам'ятні, прикметні підкреслення, що виніс із цікавої розмови. — Тут, мабуть, цілої армії таких як ви — запальних, охочих, поривних треба б, аби зрушити застоюлість, двигнути маси до дії — завважуєш, на що дістаєш дотепну відповідь: — Кажуть, тут нас — генералів, достоту, та армії пошукати б, або слухатись не хоче. Насправді велика вона, більша, як статистики подають, проте стільки наказів і доручень з різних центрів, що не розбереш і не знаєш, на яку стати. Не диво, що більшість ступає по лінії найменшого спротиву, так найвигідніше. Бути неутральним, абож тутешнім, місцевим, ще найбезпечніше. На будь-який радикалізм тут із підозрінням дивляться. Щоправда, пошкодили частково й ми самі собі — згадати б тільки оті наглі злами, швидкі переорієнтації, що їм звикли в останніх десятиріччях піддавати доволі консервативне наше суспільство, от хоч би оте — давайте, возз'єднаємось у первісній церкві, — або така поголовна українізація через ніч, що нічого не осягнула, лише насторожила своїх і стала приводом до нападок чужих . . . Чи от тепер знову — поворот масово до пригнобленої вчора церкви. Такі необдумані ескперименти йдуть дуже загалові на шкоду.

— Виходить, треба вам — активістам, як і попереднім по-

колінням, не так уже намагались вести, як між народ іти, з ним жити, його довір'я здобути.

— Що ж, правильна думка . . .

— А цікаво, яка реакція материка, отого за Тисою й далі, до скрутного місцевого положення? У ваших змаганнях нічим вам не допоможуть, а то хоч пальцем кивнуть?

— Тут і цілий сук, а в суку діра . . . Ясно, мадярська республіка помагає, та ще й як помагає, місцевим мадярам, те ж саме й інші, тільки нам від нікого помочі сподіватись, бо що ж ті наші сердеги по той бік можуть для нас вчинити, коли й самим гірко приходитьсь. Тому й часто почуєте тут голоси інших меншин, а наша по-більше відмовчується.

— А хоч зустрічаєтеся вряди-годи з отими братами, думкою обмінюєтесь?

— Чому, буває й таке, проте виносиш враження, що ті й тині власної бояться. От недавно на одній конференції один з наших запропонував їхній делегації — порадьте, як нам справлятиись, у вас же більший досвід. І що, думаєте, почув у відповідь? Довірочно сказав йому в кулюарах один — робіть, хлопці, своє діло, а нас, то вже вибачайте, залишіть у спокої, помагать вам нічим. Промовисто, що? Після таких відкрить наставала звичайно довга павза, виповнена виразною взаємною спочутливістю. Отак ступнево встановлювалася спільнота дум, спорідненість поглядів, відмінних побутом і місцем, а проте близьких духовим світом співрозмовників. Ні гори, ні долини, ані моря й океани не спроможні відчужити прямі, високі площини ідей рідної людини свобідної думки. За яким переділом вона не була б, одне одного завжди у сприятливий час віднайдуть, розділять спільне тремтіння душі. Тож нічого не вдіють будь-які роз'єднювальні заходи ворогів — находить на тебе заспокійлива впевненість. — А що, не вийти б кудись пройтися, пообідати? — відчувши потребу відпруження, піддаєш гадку й її з місця приймають.

Предківська батьківщина — круті, вузькі вулички й завулки, архаїчні, задумані в глибоких століттях суворі храми, надкушені зубом часу вали, мури, темні прохідні брами, з яких сирістю відгонює, пощерблені, полинялі фасади поста-рілих домів . . .

— Ось киньте оком на цю стіну, що вам за нас чимало розкаже — злегка штовхає тебе один з поводитирів у проході, і вже прочитуєш великі незугарні літери крейдою розписаного в усю довжінь стіни речення — Українці, вон з Прешова! — Незрозуміле цькування загроженого сусіда з боку іншого, в неменшій небезпеці. А може комусь залежить на роз'ятруванні жалоб і пристрастей, що поведуть до суперечок і сутичок обох гноблених національностей? Як і там, у Львові, міське шумовиння певно свою руку в тому мачає. З чого не почни, куди не змиряй, тавро підневільного побуту завжди перед очима. — Обставина підневільного стану будь-якого народу — це найбільший гріх і злочин нашої сучасности, з якою ніколи не примиримось — висловлюєш із накипілого серця й бачиш виразну однодушність ув мовчазливих поглядах співбесідників.

Пополуднували, трохи розважились і далі гуторили, поки дружньо розійшлись. Те, що найбільш наболіло, всюди, в кожній принагідній зустрічі згодом проривалося просто з серця.

— Хто не перестріне, хоче тебе за всяку ціну в «турка» обернути — мовив за кухлем пива в «Верховині» один із «старої війни». — Та які ж ми «руські», коли з діда-прадіда тут на старинній рідній землі, а не десь в Орлі, Калюзі, чи Рязані проживаєм? Або що за словаки з нас, коли й досі віри своєї не втратили, а язика їхнього все ж як-слід не засвоїли.

Коли-коли, а у празник, під час Богослуження особливо, проймав до глибини всенародній говір молитви в битком набитій церкві. Тоді й оцю щиру мову своїх сердець виговорили, виплакали сотні розспіваної парохії. Того дня й залунала могутньо в усій своїй первісній окрасі, якщо їй зрештою й відмовчувати приходиться в будень. Ледве запримітиш у натовпі свою людину в місті, аж диви, яка сила їх, наперекір статистиці, тут зібралась! За знайомими й не роздивляйся, одне схвильоване море.

Тиждень, ба більше, мандруєш отак слідами бувальщини, відчутної всюди, на кожному кроці — по чарівній столиці Бескидів та її запіллі, вдихаєш первісний аромат країни і стаєш потроху сам її частиною. Скрізь, на кожній зупинці своїх захопливих подорожувань у зелену далину, потрапиш

на щирого земляка — то на мандрівного духовника, що місця відновленого покликання шукає, чи типічного тут інтелігента — вчителя з Бардієва, Гуменного, робітника із Стропкова, то знову на гурток ентузіястів-митців у Свиднику, або селян на своїй убогій ріллі з-під Снини. Якась жінка з Кежмароку признається тобі, що вона теж того самого племені, та мусіла приховувати свою етнічну приналежність, аби втримати добру посаду. — Була я в Америці теж, але, на своє нещастя, приїхала перед війною поклопотати за своїх рідних, забрати декого з собою згодом за море, і так війна застала, все пропало, а я й досі тут мордююся, не пускають назад, та ще й із праці звільнили, коли я домагалася права. Знаю англійську мову, даю приватні лекції і так пробиваюся. Чи не зайшли б до моїх знайомих, як повернетесь, дали знати про мене? Бог вам заплатить. — У кожного, після того, як розговорились, переливається серце. — Дав би то Бог, щоб ніколи більше ті часи не повернулись, що ми пережили! — зідхають. Люди вони — одвертої душі, привітного характеру, багато-хто вродливої зовнішності. Радо почастиють, чим хата багата — не лише хлібом-сіллю, гречаною кашею, квасним молоком, а й печивом, ще й до чарки припрошують. Тут вийде з тобою один такий вчитель на горб за місто, поведе вшир рукою — от місця скільки, лише б будуватись самому, а то й нову школу дитворі придбати б, щоб не тиснулась у старій! — з переконанням викличе — всього пару тисяч доларів, і маєє свою власну домівку та й для школярів буде з того на відповідніше приміщення. Просто неймовірно, за яку малу ціну таке щось осягнете. А все ж не на нашу платню — вона така скромна, що про такі пляни і мріяти не доводиться. Та варто, щоб там за морем люди наші про те подумали. — Деінде знову зайде до тебе в готелеву кімнату котрий з літераторів, спочатку добре роздивиться, чи була підслухового апарату де не скрили — бо тут таке не новина — втаємничує, а тоді вже щиро й сам серце відкриє, й тебе про заморський побут розпитає. Наприкінці дружньої розмови ще й авторський примірник тобі на милу згадку подарує. — Писати в нас можна, хто в цьому вмілий і здоровий глузд має — з'ясує — маємо й видавництва і правлінням забезпечені фонди, колись трохи більше, тепер значно менше, а от відборців то

вже обмаль у нас; а якщо книжки не розійдуться, то фонди ще більше скорчаться. Якби то так у вас, за морем, місця збуту зорганізувати, то ви б побачили, скільки наш осередок міг би дати з себе. І варто, бо література наша, як самі пере-свідчитесь, не погана. — Незручно було письмовцеві відпові-дати, як важко нашим людям пера пускати свої власні твори між людей на еміграції . . . Що ні державної, ані піддержки читача, а то й видавництва немає, що вели б заплановану дію поширювання красної літератури . . . А може б такі знайшли-ся, як уже не для письменників-емігрантів, то хоча для них — розмірковуеш і приобіцюєш довести про це до суспільного відома.

Раз попав і на свою братію журналістів — от молодці! Скупенька ж та їхня зарплата, а вони аж розпинаються, щоб народний рівень піднести, добробут, освіту країні запевнити. Як і по інших місцях, щиро вгощали, всячину про свою долю й ширшу спільну батьківщину розказували. Про Америку особливо цікаво було їм почути, оце їхнє прикметне — ану, скільки правди в цьому й тому? — І розходитись ніяк не хотілось, здоровканням кінця не було.

— А як там у вас історію Київщини викладають? — при-нагідно спита хто із професури. — Московські викладові сили, звичайно, в інтересах «єдиної, неділимої» виступають. . . — почнеш. — А, невелика біда, вони — вимираючі зубри, зйдуть скоро зі сцени й вам місце залишать . . . А ви ж якої думки про початки Руси? — допитується зацікавлено. — Наші прадіди дали їй початок — висловлюєш коротко. — Алеж теорії »трех Русей« не можливо переочити — встряває спів-розмовець. — Осередок був же в Києві, чи не так? Значить, наші прадіди й дали всьому почин — виводиш із поперед-нього ствердження й отак розкриваються дальші поля дис-кусій. Із свого боку, дивуєшся їхньому, зокрема торкаючись молодої інтелігенції — новому, тількищо у прорості, просвіт-ленню в питаннях національної культури, історії . . . — Як це так воно у вас раптом виникло? Тут же й москвофільство довго вдержувало ґрунт — кидаєш запит. — Не забувайте, що Пряшівщина доволі заслужилась у нашій історії — з'ясо-вує професор. — Давніш бувала й одним з наших культурних осередків на заході. Ті світлі традиції необхідно піддержу-

вати, далі розвивати. Згадати б тільки ролю оо. Духновича, Павловича — народних діячів і будителів Закарпаття, як у вас напр. о. М. Шашкевич. Правда, прийшов був час занепаду, притупилась національна свідомість, народні маси й окремі люди розгубились, не знали куди простувати, просто заблукались, у лябіринті чужого натиску в нашому загумінку. — А як найшли дорогу ті, що безнадійно заблукались? — перепитуеш. — Як-хто... Кого сучасна дійсність навчила, кого розчарування після зустрічей із »старшим братом«, а хто мав нагоду на рідні землі, в Україну, поїхати... Я сам у Львові »перетворився«... Справа Чорновола багато-кому у пригоді стала. — Далі все відомо, не конче було й договарювати.

Іншим разом забере тебе яка щира душа та й повезе добрим возом по прекрасній західній частині Закарпаття, отак аж і під самі Татри. Снується замріяний зір здовж рвучкого Попраду, на хвилину задержаться подорожні, щоби хоч пополоскатись у дорогій серцю річці, а тоді — попри робітничі оселі в Сабінові, до старої й нової Левочі, де краса архітектури старих церков, іконостасів задивує, ще далі... На Спиській землі, у Старій Любовні, здається тобі на мить, що ти в далекому середньовіччі опинився — в руїни величного князівського замку, як і у стіни показного та безцінного музею, ще й не закрався новітній дух. Оживає лицарська доба, грізна, колірова, приваблива... Навкруги ж височини, що віддих забиває! Неповторна краса! Прогулюєте аж до маєстатичних Татр, а звідсіль назад на схід — мальовничими хребтами Бескидів. По дорозі заскочили на традиційні галушки й вареники до придорожнього заїзду в підніжжі спокусливого для мандрівника, гірського ланцюга. Який контраст! — із-зовні величний спокій мрійливої природи, в середині ж гучно, весело, приспіву, звуки джазу... Змінилися вмить і твої співтовариші дороги — входять зразу в ритм атмосфери засланої тютюновим димом корчми, мерщій замовляють по чарці »міцної« й, бозна як попраглі, тут же її швидким порухом голови вихиляють.

— У нас без тієї не обійдеться, привикнете й ви, як довше побудете — наче вибачаються перед тобою, непитуцим. Дивуєшся й не надивуєшся — як це можливо людям науки

поєднати один спосіб життя з іншими: на лоні природи, в корчмі, в кабінеті за муравлиною працею? Ти б не зміг, це певно.

А один з поводирів твоїх, помугикавши в дострій до вуличної музики й виконавши кілька симульованих танкових рухів, уже зумів і зосередитися. Ось він і нагадує в оживленому місці свого кмітливого монологу, яка це вимога часу розбудувати на цьому терені бібліографічно-документаційний осередок. Потреба й доцільність такого ясні, й це повинні зокрема доцінити на еміграції. — Що там їм пару долярів на душу, а тут яке діло постало б! — резонує. Мимохіть нагадуєш тотожну тему в розмовах з учителем, літератором, митцями, журналістами. Слушности виводів усіх тих шановних громадян годі й заперечити, алеж як здійснити потрібну й бажану в цьому напрямку співпрацю? Тут треба думати про велику акцію, на роки обраховану... Поминаючи вже примхливе політичне положення... Особливо ж Свидницькому культурно-мистецькому осідкові належна допомога — там же дешевими коштами можна б піднести на один-два поверхи надто стиснутий в сучасному музей культури. А які в ньому скарби мистецтва і скільки цінних етнографічних знадібок та інших пам'ятників старовини чекає на приміщення!

Невже все оте, що там, випадковим наворотом долі, пережив під час короткого прибою збурених хвиль життя наприкінці того пам'ятного літа — дійсність, а може тільки сон, ілюзія? Інколи могло б так здаватися, лелієш бо й по сьогодні світом цим, як якою загірною мрією. Та не мрія була це тоді, а стійка, ясна, непідкупна дійсність. Отоді ще можна було в цій країні, хоч на одну блискавичну хвилину, вирвану з вічності, одверто говорити розмежованим у віках штучними кордонами братам. Сьогодні вже ні. Скоро бо злетіла ще раз із грюкотом залізна завіса й розділила їх поновлено — ще на як довго? Все, що так надійно заповідалося, взяло раптом несподіваний оборот. Ціла лявіна знічев'я зрушилась, перекотилась тихим, Богом забутим краєм, і столочила весняні паростки, забила всі проходи. На другий день не було більш повороту.

А поки вдарила лунка година долі, ти ото лагідним над-

вечір'ям сходив було з духм'яної полонинним подихом міської вулички вниз, ковтав припливи запахучого повітря, шкодував, що кінчається літо й тобі забиратися звідсіль пора — і ще було таке бажання чимось цей тутешній побут, це пам'ятне літо відзначити... А що ж, не сповнилось тобі, дарма що й не так як ти думав? В цю ж бо мить виступила з недалекої брами скромно зодягнена, поставна панянка. Вдивляєшся в її вродливе обличчя, а вона силкується піддержати значну кількість роз'їханих ковертів, що під одним рам'ям в неї. Один з них незручно висунувся, дівчина нервово намагається його вловити — промах, і всі почали враз шкереберть розсипатися. Наляканий погляд в очах — і миттю допомагаєш направляти шкоду, впарі прихапцем підіймаючи коверт за ковертом, поки все було знов добре й ви з полетшею розсміялись.

— Куди це так пильно з вантажем пізньою порою? — відрухово запитуєш і, здивований, переймаєш дзвінкий голос рідної мови в відповідь. Вже й не цікаво, куди, за чим їй, а хто, звідки вона, що так чисто, по-твоему, тобі відповідає.

— З-під Запоріжжя — кришталем сяє водиця її мови — там же й у школу ходила.

— Як же тут опинилась?

— Приїхала до мачушиної хати, тут же й на часок залишилась, а там поступила в фаховий інститут, думаю й залишитись — мовить резолютно.

— Як звати?

— Геленою.

Дивуєшся, не по-чужинецькому це? А вона й відказує: — А що ж, проживаєш тут, так по-їхньому й прибирайся.

— Побутом вдоволена?

— Та ні, от школу треба було кидати, пішла на працю, тільки ж погано платять, та ще страх який, а то назад можуть забрати.

— А ви й не хотіли б, не так?

— Ну, ще питання — та й лукаво посміхнулась. — От, якби так на захід можливо — помріяла.

— Треба щось подумати, може і щонебудь вдіяти вдасться, якщо ви — обриваєш, призадумуєшся, задивляєшся на її виразні, тонкі обриси вуст, білого як крейда чола, орамленого

темними кучерями, а чорні як вугіль очиці її так і про-
сверлюють тебе... Думав закінчити, — якщо вона справді
наважила, але тепер ясно, й питати зайво...

— Лишенько! Мені треба ще з роботою впоратись, оцю
панцину по-пошті відослати — стрепенулась панночка, за-
дріботіла, на місці закрутилась, а оченята все спокою тобі
не дають... Ніяково враз таку справу рішати...

— А тепер мені вже найвища пора — засмучено прорива-
ється голосок, — і дома робота.

— Постривайте! Нам треба буде завтра ще раз побачитись,
основніше про це розважити, коли сьогодні неможливо. —
Вона згідна.

— Гаразд, до завтра.

— На цьому самому місці, в цей же час, по праці — смі-
ються її очі, робить помах ручкою й уже мерщій поспішає,
віддаляється.

Оце востаннє й бачились. Домовлене »завтра« інакше про-
явилося. Ніччю заскочив зелені верховини й усю цю важко
навіщену країну безоглядний наступ советських військ. Тепер
тобі ніколи до розмов і зустрічей — діяти пора, далеко про-
стягнулись поворотні шляхи на захід.

Геленко! Ми ще колись зустрінемося — дасть Бог...

1970

БУРНІ ВЕРШИНИ

Після крутежу й шуму, чого вдосталь зазнавав у світовій столиці, заспокійливо діяли тепер розмисли про близьку зустріч із моїми заобрійними літературними подругами. Десь там на півночі вони пробувають, далеко від скреготів перенаселених осередків промисловости, сливе на загубленому відлюдді, притулившись своїм суворим захистом до звихрених, зволжених узбіч торфових пагорбів, рясно всіяних квітням вересу.

Що ж, тепер уже можна мені. Сумління чисте — обов'язки супроти загалу виконав, деякі навіть із загрозливими визвучками, теж не занедбав повинностей, що накладало звання; дотримав і різні приобіцянки, вчинені декільком приватним особам. Нарешті зможу віддати належне особистим уподобанням. Із своїм трудним, незручним вантажем в обох напружених від довгого тягання руках — від квартири бо до квартири, від станції на іншу, одної підземки на другу, з колії до колії, таки наприкінці опинився, де саме було треба. Всадившись у вільному переділі поїзду, віддався вільному набігові думок. Яка протилежність! — ще коротко перед тим чітке впорядковування ходу дій, добровільний відзив на примус доцільности, віддавання громадянських невідхильних послуг, взагалі, складання отих людських побутових данин, і вже ось, у цю ж мить — облегшення від будь-яких тимчасових в'язань і стихійне слідкування за придушуваним голосом серця. Які насправді рідкісні це хвилини, а то й небувальщина в нашому діловому житті! Нехай хоч сьогодні. Тож навіть відхилию підшепти кожночасних мандрівних звичок — корисно виповнити дозвілля дороги, ввібрати в себе щобільше з краєвидів, устійнити все на лету в пам'яті, не пропустити чого примітного. Ні, ні, не обов'язкове більш оте. Для мене сьогодні повнісне звільнення від залишків привичної свідомости, що керує, наказує, держить цупко на

припоні. Не те тепер. Своєрідне бенкетування душевне в мене, он що. Прищуплене випередження, передбачування зустрічі. Уява — батько чуттєвих нахилів і шукань, тихо, ненав'язливо вітає десь тут побіля мене й починає силяти сляні кришталики на плетиво свобідно розпущених гадок. Від замлених низин підіймається зір до прояснених верхів'їв... До них, до духових посестер. Яке скупе ж було їхнє матеріяльне життя, а виплекали з нього клейноди... Чистилищем стало для них, вже таки на цьому світі, навіщо більш там? Випробувало їх буття по вінця, алеж бо не здалися, утвердились. Тендітні, немічні жінки, тільки ж опановані енергією велетнів духа. Бездольні сестри, відокремлені від подій дня, покинуті на своїх самотніх верховинах — вересових пустищах, залишені на ласку безжального родинного фатуму, що вкороило передчасно їх надії. А все ж не даром жили, спорудили ж незнищенний пам'ятник із сірини свого незавидного існування. Здібна, обдарована порода кельтського поетичного племені. Чого зумів талан поряд із наполегливістю доконати! До вас, милі сестриці, їду. До вас — дбайлива, допитлива Шарльотто, мужня Еміліє... Вашу ніжну, чутливу Анну, на жаль, не зможу провідати, даруйте, Скарборо адже подалік мого обмеженого мандрівного шляху. Та ще ж у вас і старші сестри були — Марійка, Єлисавета. Самі на довітку життя, покинули й вас на провесні, малолітніх, правда? Мало що й у пам'яті залишились ваші перші вчительки, від коли їх, ще дрібних учнів, неласкава школа заморила. Там же й ваш нещасний брат Бранвел спочиває, людьми обманений, збентежений, зневірений. Правда, завів надії, а на такого мистця заповідався! Все ж, хоча знеможений бурхливими пригодами і слабкістю, твердим і він вдався — не подолає мене смерть лежачим, устану їй назустріч — чого й домігся, по своєму бравий Бранвел. Одна ти, вірна Еміліє, не відмовилась від марнотратного брата в його безвихідному горі, честь тобі! Мир там і вашим батькам насамкінець — побитому долею отцеві Патрикові й молодозгаслій безгаланній вашій матінці. Що ж, не в міць прийшлося ділити черству долю подруги вбогого протестантського пастора шляхетно-уродженій панянці. От уже дісталось вам життя — гірке, кам'янисте, невблаганне, а й те годилося звершити. Та ще й як по-герой-

ськи випили утрюх, сестрички, свою чашу! Ніжне таке, проте стійке, завзяте, нероз'єднане сестрине звено. До вас у гості їду, не відмовте навідин, бо й мені, як вам колись, надоїли людська безглузда метушня, обезлюднена муравлина дійсність...

Тимчасом паротяг на добре відбився від низинних задимлених осель, тепер же напинав усі сили, пробиваючи собі шлях у підгірні терени. Ліворуч хвилясті узгір'я, покриті м'якою зеленню — бажаним попасом для кудлатої овечої породи, праворуч задрімані ліси, левади... Дрімається й мені, кілька останніх недоспаних ночей дають виразно про себе знати. Заниває свідомість, захмарюється як і той день, розливається плесами півсну... Цокотять ритмічно колеса, відходять одна за одною сцени зарум'яненої від лихоманки природи, що видимо завмирає. То знову мигають одноманітними імпресіоністичними картинами красок блідого сафіра. Повз і повз. Уже з полудня. Неділю і з поїзду впізнати: менший рух, святковіше, встигла й мати-природа по-недільному прибратись, словом, не так як у будень. Запрошують до ресторанного вагона. Баранина — найпоширеніша страва в цьому докїллі. Їж, не їж, іншого вибору тут немає. Та ще й гвінейське пиво, чогось подібного досі не чував. Уже згодом слідкую за мережею залізничної сполуки на розправленій біля вікна пристінній мапі. Мені до Кїлі, близько Брэдфорду, насамперед треба. Питаю зустрічного кондуктора, чи вірно їду. — Кїслі? Так, так, ось невдовзі й висїдати. Чи, бува, не переплутав мого запиту? — розмірковую. Звідки ж тут узялось »с« у вимові, коли на письмі його не видно? Одначе все на те вказує, що таки моя зупинка на примїті. Іншої подібної місцевости тут поблизу не позначено. Знічев'я потемнішало, об вікна застукали краплини, спочатку тільки накрапом, а там і доц пішов. Коли затримались перегода на здогадному місці, ще раз упевнившись, що це й є зупинка, звідкіля в Гаворт продовжати, виступив я з поїзду з моїми валїзками просто в середину зливи. Невелика, дерев'яна й постарїла, таки добре потурбована зубом часу станція; і не те, щоб зразково чиста. — Кїслі? — питаю. — Кїшлі — відповідь.

— Як же це так у вас? Пишуть »Кїлі«, читають »Кїслі«, а вимовляють »Кїшлі«? — не можу приховати здивування за

чашкою справжнього британського чаю з молоком у плонькому заїзді побіч залізничної дороги.

— Не зважайте — встрянув чи не власник ресторану, — тут часто й »Кідлі« від місцевих почувете.

— Як же їхати до Гейворту? — розплатившись, допитуюсь, іще не свідомий вимови бажаної місцевини.

Зразу повний запиту погляд і аж тоді: — А, Гаворт маєте на думці, чи не так? О, це близько, три милі звідси, не дальш. Беріть автобус із такою ж вивіскою — перестанок усього п'ять хвилин від цієї площі, он туди вам, у східньому напрямку. Доц аніяк не вщухав; без парасолі в ці сторони і не вибирайся. Зустрічні, скромно прибрані жінки, помогли відшукати місце призначення й через пів години, доценту промочений, прозяблий, здригаючися, всідав я в поверховий автобус на Гаворт. Потроху залягли сутінки, ляляло безупинно як з ведра, тож годі було щонебудь із-зовні доглянути. Запримічувалось тільки, що терен сильно підбивався вгору, геть на обрїях винісшись як барикада густою, чорною стіною. Звідтіль і поблимували меланхолійно слабкі світельця. Так і бути! Запроторений пустир, справжнє відлюддя. А що ж, хотів і маєш. Та цього саме і треба мені, не Гаворт же бентежив мене, хїба що погода. Насправді й вона призабулась і вже, тасмне, сливе бадьоре, огортало сповнене передчуття хвилювання. Нетерпляче вичікування. Чи проминуло пів години, чи ні, як і добились туди — ніби в яку приповідкову горобину ніч: довкіль темрява, та ще й холоднеча, вітряно, непривітно. — Вам висідати пора, далі не їдемо, тут же віз завертає! Наче поштговх, отримав гостру вказівку, після чого відістався на похмуру, скупо освітлену, заплакану, стрімку вулицю. Не зважаючи на неприязність місця й негоду, настрій мій був далекий від знеохоти. Навіть у гіршу погоду не завагався б туди приїхати.

— Можете сказати, де тут буде музей Бронте? Отрясшись від першого враження, спромігся ще кинути водієві, поки віз виконав повний оборот. Проте без бажаного наслідку.

— Ніколи не чував — впала тільки коротка відповідь, автобус згуркотів, зашипів і помчався в гирло вузько просвітленої рефлекторами теміні; я опинився сам серед глухої ночі.

Шуміла дощева стихія, тяжів немилосердно мій вантаж, але нічого було діяти. Став я роздивлятися, куди б мені з місця зрушитись. Униз нема що й позирати, там лише кілька контурів мізерного передмістя, далі горбовина, невизражна гуща . . . Ген наче димарі фабрик. Тож торфовища тут, не що. Ліворуч від мене нависле урвище, праворуч прірва. За таких умов, залишається виключно пробувати в гору. Атож, парохія о. Патрика Бронте, відомо, займала вершок узгір'я. Отже вперед! По виложеному кругляками гостинці починаю спинатися в верх. Як тут вози дають собі раду — не надивуюсь, ледве що не прямовисно. Навкруг ні звуку, якщо не зважати на шемрання потоку, що зібрався на краю вулиці й гасає вниз, чи посиленої роботи моїх легенів, або чалапання по твердому розмочених черевиків. Чи довго пробивався, годі сказати; часу не відчувалось, лиш наболілі руки, натомлені ноги, вичерпання спітнілих грудей, що розходились на зразок ковальських міхів. О, тим далось у знаки! Раз уже було зрадів — показалась неподалік тракту якась гостинниця, так бодай запрошував на воротах надпис. Проте й цим разом не пощастило. Ні світла, ні душі, все вимерло, ще й дошками вікна позабивані.

Передихнувши трохи, подався вперед себе, тим разом без передишки на сам верх. Нарешті. Зразу за перевалом, обабіч дороги, старі, муровані будівлі. Саме клином випинається на шляху мого проходу якийсь старезний, зчорнілий будиночок. На диво, крізь віконниці проковзується світло. Обходжу, ось фронтон, так і є — заїзд. Збоку входової брами освітлена назва: »Під Чорним Биком«. Отже добився мети. Це ж тебе, Бранвеле, з-часта сюди з парохії викликали розважати гостей, в чому ти майстер був. Так і ходила про тебе слава, що тонкий і дотепний співрозмовець з тебе, а при тому й портрет інколи при чарці оковити вийшов. Придивляюсь: на ліво біжить уверх вуличка, над нею підіймаються мури святині в норманському стилі, позад праворуч гороїжаться обеліски кладовища і щільно, немов пришпилена до нього, двигтить скам'яніла парохія. У світлі каганця виразно відгінюються її насуплені контури. Значить, тут. Поверх сторіччя з того часу, а все по-давньому, на своєму місці. Так якби ще вчора залишила вас рідня Бронте. Задихаюсь вологим повітрям ветхої

старовини. Нарешті й дощ ущух . . . Стою довгенько, з уст добувається пара, сире повітря всього пронизає, але мені в середину не хочеться. Не кваплячися, вбираю в себе суворий настрій рідкої історичної хвилини. Тут жили, зосереджено, напружено і так жалюгідно коротко, тут і стільки шляхетних праць dokonали, тут же й духа віддали й у вічність перенесли, а тепер десь у криптах церковних порохи їх лежать . . . Тлінні останки бурхливо-душевного колись життя! Ні сліду б по вас не лишилось, якби не плоди вашого безсмертного духа. Хоч давно мертві, живі ви. Назовні ж оті їхні вихри далі шаленіють, за незабутніх сестер, що з ними, більш як з людьми, дружили, згадують. Тут певно мало сонця. Не від того ж так благально ви, мокряки, торфові холми, рамена вгору здіймаєте? А на ваших схлонах сестрин улюблений квіт вересу, вірний, фіялково-блакитний, так і не переводиться, цвіте — не відцвітає, во вічну їм пам'ять.

По небу ганяються швидко, перекочуються клубища хмар, ув етері якась таємна настоялість залишків відгомонілої бувальщини — доповнюють запам'ятний рисунок першого враження з того похмуро-романтичного місця. Як відбитка від-рочотаної доби сестер!

Уже два дні проживаю під кришею »Чорного Бика«. Вірніше мовити б, ночую, бо дні мої виповнені мандрівками по застиглих слідах відпечатаного побуту моїх подруг. Пізнав вас краще, як ваші односельчани. Вони, якщо й одне чи друге про вас що знає, то знання те головню практично зумовлене. Розпродати б по-більше ваших творів (збірка спільної поетичної творчості Емілії, Шарльотти, Анни, книжки Шарльотти »Джейн Ейр«, »Вілетта«, Емілії »Буреверхи«, Анни »Агнес Грей« зразу кидаються в вічі за вітриною книгарні), утримати музей Бронте, а теж чисельну його адміністрацію, пустити, як сувеніри, свій крамничний товар між маси туристів. А спитай прохожого про якусь деталь, так і раменами здвигає. Цих два дні живу виключно вашим життям, сестри. Як невимовно жалко, що уділом всього людського існування є дочасність. Коли б так не було, то я от сьогодні з вами щиро розмовляв би, дарма що й тепер говорю серцем до вас — та без вас. Були б ви живі — як хотілося б надолужити щедрістю почуття й теплотою взаємин той заморозливий

холод, ту скупість, якими окружала вас тоді байдужа, неспочутлива доба! Саме зігріти вас, померзлих, було б найпершим моїм бажанням. Признався б вам щиросеречно, що докінця зрозумів і полубив ваші багаті душі, зложив би вам поклін своєї братньої відданости, сказав би просто: хоч далекі походженням — такі ж ви духово близькі. Тепер вас, звичайно, післячасно прославляють, на видному місці в історії літератури ставлять. А що ж колись? Дбали, піддержали, влегшили вимушену самотність? Я от довірив би вам, що й тоді, у своєму найгіршому осамітненні, ви проте не були одинокі. Були, є й будуть завжди споріднені з вами, самотні посеред мільйонних суспільств. Ваш приклад не виправить заглушеного сумління людей ні в сучасному, ані в далекому майбутньому. Хочеш промовляти до сердець читачів, зложи неминуче жертву й може майбутні покоління тебе хоч зрозуміють, а то принаймні вислухають. Доля таких як ви, сестри, це тверде призначення кожної самотньої, шляхетної величі, не привичної ходити втоптаними стежками. Покищо недоступної свідомості привичних до гомону дня, сповнених турботами буднів, сучасних буттевиків, оп'янілих дурманом доби. Важко схаменутись, опам'ятатись їм. Часто й неможливо в одному поколінні. Надія на майбутнє. Отак пропадає не одна нерозпізнана сучасниками вартість, а буває ж, що й загубиться у сторіччях слід по ній. Ще добре, коли все ж таки колись відкриють, як от Баха по кількох століттях. Але правда й те, що вивітріє безслідно все крихітне супроти вічних цінностей, про що колись, у якусь мить часу, стільки шуму творилось.

Немає вас більше в живих, сестри, а такі ж ви насправді дійсні, куди значнішою мірою, як багато-хто з дешевих фаворитів публіки, що проживає й сьогодні, по-рабськи складаючи данину своєму часові. Змагали ви проти течії, відомо, боролись за право особовости будувати свій власний світ — інший, піднесліший, стократ суттєвіший від умасовленої приземної симбіози тотожних один в одного муравлів людської породи.

Безсмертний дух був завжди незрадливим твоїм провідником, чи не так, Еміліє? Та не визнали твого генія люди, не знайшлося для тебе ніде належного місця під сонцем, крім твоїх вітряних пустирів, відмовилось далі служити тобі й виснажене тіло. А ти все ж вийшла на недосяжні іншим

висоти. Бо ти туди всією істотою належала — вони тебе знаменували, як і ти їм прикметною була. Не розуміє пересіч високого ширяння, не спроможна літати — не природне й невластиве це їй. Своєрідніше для таких унизу бувати, в унісон говорити й жити. Тебе ж усе життя твої бурні вершини вабили, свіжою, негаснучою, тобі і твоїм сестрам відкритою, вродою захоплювали. Там ти віднаходила відчутний у серці абсолют, у якому вселенна — небо й пекло, в одну стихію сплелись. Яке велике здобуття! — оце твоє впізнання. Тричі побажаніше для тебе від усіх приман світу цього. Бо що й химерна слава, достатки, чи дочасне щастя літеплого існування?

Вийшовши з заповідника, де зберігають по вас, одноплемінники Бронте, усі призбирані залишки, я ще пом'янув ваші душі в церковці, під кам'яним углом над твоїми тлінними первнями, Еміліє, а тоді ще раз вибрався на ваші вересові полонини, сестри — подихати гострим вітровінням і погукотирити з вами без свідків. Бурні вершини! Он які джерела переродження. Нагадуєте мені богатирські буруни на океані — сміливі, бодрі, хвилясті знесення. Тут думкам височіти! Шириною грудей дихати! Вічністю словнятися! Либонь тільки тут розплющиш очі на таїну всесвіту і сутність речей у собі. Тут ти весь один із природою. Ніхто не встряне у твоє заглиблення, поєднання з джерелами життя. Вершини . . . Шарльотті ви дали відважну, проникливу думку, Анні супокій доглибинного погляду, Емілії буйний, окрилений геній, чиєму ширянню меж не було. Стільки розкошей вижиття дано іншим, а вам крихітки доля пошкодувала. Зате духом творець обділив. Та він не завжди відчутний. — Доле, зла доле, ти мій дідичний вороже — противилась ти їй, Шарльотто, бо й боліло, до живого інколи проймало, знаю, непокірна дівчино, знаю. Потерпіла ж і ти, найменша Анно, така схожа на своїх старших сестриць і в той же час така відмінна від них! Справжня покора християнська відзивається у твоїй тихій молитві, в якій ти, набожна, всім еством поринула — Вволи мені, Господи, тільки ж нехай буде не моя, а Твоя воля. — Яка лагідна, різна нотка від непримиренної постави Шарльотти, Бранвела! А ти, Еміліє, іще по-різному життя своє вершила. Станула гордо поза засягом долі й чужої волі. Тебе зовуть

пантеїсткою, алеж ти власне лише собою змагала бути. Ні впливу »долі« не визнавала, ані суверенітету свого безсмертного »я« ніякій посторонній »волі« не підчинювала. — Ну що ж, коли щастя не для мене, тоді буду із своєю попутницею—безрадістю дружити, адже й так можна задовільно жити. Це ж куди краще, як неволя. А йти на повіді в інших — хіба це воля? Он чому навчилася власну вдачу, свою питоменну, незфальшовану породу за єдиного провідника свого життя вважати. І дружила отак із своєю самотою до загину. Не здалась долі, ані чужої волі не визнавала над собою. Умерла безстрашно, гідною, незалежною людиною. Ніхто від тебе, Еміліє, слова докору чи прохання не вчув, звільнилась і від страху перед великим незнанням, перемогла все життєве. Так, залишилась до кінця вірна собі й абсолютіві, Еміліє. Зате й подивляють досі крицеву міць твого самостійного характеру й незламного духа.

Задумував іще й до вашого водопаду дійти, сестриці, а конче й охопити б зором простору панораму з напрочуд дикої площини твоїх »Буреверхів«, Еміліє, проте поновлена негода внеможливила. Саме звечоріло, як знялася дощева січа, по обличчі ще дужче вдаряв різкий вихор, а стрімкі й ховзькі склони узгір'їв зовсім уже зборонювали доступ. Нерадо, а таки довелося промоклими, болотнистими дорогами пільними брести назад у ледь-видну, густо-замрячену, всіми позабуту оселю Гаворт. Ще і ще раз у далеку, широку просторонь оглядався. Туди ж ваші очі часто забігали. Море мандрівних пагорбів, міцне вершинне повітря. Вузька високопільна тропа ген аж до обріїв змагається з вересовим засиллям. Зриваю й собі один фіялковий жмуток на »не забудь«. Вітер забиває віддих. Найвища пора завертати в мою гостинницю, сливе без гостей тепер. Там просушу свій намочений одяг і отяжіле взуття, а підчас того докінчуватимем перебіту розмову з вами.

Завтра бо в далеку заокеанську подорож, назад у світ матеріальної культури.

1970

КАНЗАСЬКІ СТЕПИ І СКЕЛЯСТІ ГОРИ

Байдуже двигтить над канзаською плоскорівнею всевладне сонце. Не обіймає, не голубить її, а дусить, виснажує, сушить землю і все, що на ній. Колись либонь відзначатимуть по місцевих аналах — стояла безперебійна спека й томила край посуха пам'ятного літа, року Божого 1970. Ніде подітись, нічого вдіяти, всюди гаряча, всенаявна примара.

Вирवेशся з-поміж задушливих кутів на двір — просто в горнило тріскучого, палаючого повітря. Довго, безрадно, даремно дошукуючись полегші, наприкінці застрягнеш думкою — може б хоч туди, до балки, над Великий Потік, між тіні столітніх в'язів? . .

Та й тут непоступний самодержець — не Даж, а Возьми-Бог, праволодар сонце, спустошення скрізь ширить: на решето порозколюваний ґрунт, опорожнілі від торік сполосканої землі ямища, обголені, вишкірені коріння просохлих дерев, мертвецьки-бліде дно колишнього водоймища . . . О, де твоя змутніла на рівнинах водиця поділась, дебелий давніше потоку? Скиглять чайки в зайвих полетах за рибою, роїться мушва над останками стерва, кишить комашня й шерехтить у сухій як папір траві сарана.

Що ж бо насправді одвічне це вогнище — потужне джерело всього життя, замишляє, що чинить? Гей, сонце, чого тобі?! А воно ж, ехидне, аж нагнулось над усією пригніченою паствою, та лише скоса, мовляв — що мені до того, до її біди придивляється і водно пражить своїм нахиленим повновидим обличчям. І з ним, і непричасне до долі світу.

Вгорі споловіле, млою запусcene літепле небо, навкруги волога, настояла, молошна начинка, що добирається при-торком безвладного, млявого безділля до самого ядра організму. Всього пронизає, опановує, в'ялить — і нічого не береться. Що вчиниш за такого розслабленого стану? Та й доки ж отаке ще протриває, повільно, тупо віку вкорочуючи?

А все ж таки свідомість намагається шукати якогось виходу. Поки ще встигли скупчитись гадки в будь-якому напрямку, відрухово, підсвідомо почала в уяві рисуватись зваблива заобрійна картина.

Відмежовано від гуркоту, бруду й задиху метушливих міст і містечок, випинають у пречисті простори свої рвінні крила вільності могутні, нездолані хребти верхів... Їх сміливого розмаху й богатирської, величної ходи у блакитні безмір'я крихітному окові не озорити, обривчастій гадці не обійняти. Вже обдає прохолоддям свіжий подих ялинових борів, доносяться билинні розповіді шумливих, пінистих потоків, тут же й закроплює невтішну спрагу криштальний нектар срібних, цілющих ручаїв і соковитий напиток з оздоровною їжею різноманіття й обилля гірських ягід.

Не встоятись більш солоно-пекучій, сухо-надовкучливій низинній дійсності проти духм'яного повіу вітру з полонин — щедрих запросин у розкішне зелене відраддя. Тут і вирішено — протиставлення надто яскраве, в користь дальніх, німуючих вершин. Геть від розпарених, застоєлих саджавок скупого, літнього обмеження, геть звідусіль, де атмосфера в полон загання й нездорово, до примлівання затискає — туди, до протверезливих висот, на сосново-смерекові верховини, між прудкі струмені й бурхливі пропасні узбіччя, в обійми пропахлих ладаном верховіть, м'якої косодеревини й папороті, снігових, зледенілих шпилів! Аж проймає до живого життєзбудливе передчуття визволення, хвилює райдужне сподівання близьких переродин. Шатро, конечний виряд, сухий харч і ще дещо з припасів — більш-менш усе, що знадобиться на який тиждень замісцевого високогірного привілля.

— А тепер попрощайтесь, діти, з мамою і ще змовимо »Отче наш« за щасливе подорожування. Ще б напоїти тебе бензиною, малоццо більший за коника, возику, та й у підгірну дорогу!

Канзаські степи! Які самітні, безбережні, одноманітні ви! Рівні, рівні, як плесо непорушного моря. Тільки ж пошукати води на ваших непрорваних просторах цілини. А було ж її доволі, ще як вимощували ви дно океану. Правда, давненько вже, чи не який десяток мільйонів років тому. Тут ви либонь випняли вгору груди свого морського дна, залишившись і

досі степовим високопіллям. Від води ні сліду, зате про морські глибини цілі терени, всіяні різновидним багатством викопалин, свідчать. От взяти б і шлях, по якому з вітром наш віз женеться: стара, завіяна пісками тропа еспанських конкістадорів, що геть аж до Санта Фе заведе. Всюди звідси на південь, від старинних індіанських станиць Огалля, Вокіні й далі на захід, здовж гостинця Коліер, Квінтер — безрозбірно порозкидані цвинтарища стародавнього світу, скам'янілого; поминувши мільйони мушель і таких же, в глині біліючих, гострих, на зубці пили дроворуба схожих, акулених зубів, подиблеш кістяки й черепи великих риб, а попорпавши глибше, може й залишків плезіозаврів, а то й іхтіозаврів докопався б. Здавен-давна, ще з-перед палеозойської доби, все, все оте ненаситне, палюче сонце, на крейду висушило. Сьогодні ж силкується людина хоч тут і там, на подобу купин посеред безводної пустелі, запустити ставище, оживити стверділе, на смерть спрагле дощу доквілля. Не один такий водний резервуар стримить між крем'янистих пустирів — видовбаний пильною людською рукою. Проминеш їх чимало по дорозі з багатоводного Мізурі в таке ж Колорадо .Канзас — країна буревіїв, а не вод; тут де тільки який-небудь Струмок Задимленого Пагорба появиться, зараз же й осередок цивілізації, культури виросте — от як університетський осідок у Лоренс, музей генерала Айзенгавера в Абілен, чи єпископська дієцезія в Селайні. А між ними сотні миль суші, справжньої безводної суші. Тому й потреба іригацій для рільника, штучних озер для добра країни й усього населення. Ось тількищо й залишили за собою вітром поскороджені води навколо греблі Вільсона, звідки кількадесят миль на захід попадеш знову в наводнений Кедровий Байрак, чи приблизно стільки ж відбивши на північ, знайдеш прохолоду в тінях гаїв над водним басейном Кирвин. Відти лиш декілька миль на північний схід і опинишся біля малої місцевини Лебанон, у самій географічній середині розлогої цієї країни. Атож — гарячі літа, гострі зими, обмаль води; неминучі прикмети континентального клімату. Он як — середина Америки, а так непоказно. А може й не зовсім — чували про »центр Сміта«, чи »домівку Гілі на окраїні«? — все тут близько, одне поруч одного, та ще й потрапите на старий голяндський

вітряковий млин, в додатку. Чим мало для відзначення такого місця?

Проте нам ніколи до крайознавчих екскурсій, накреслений маршрут завертає на південь — по закурених слідах історичних еспанських осель, що ще й досі питоменні собі наймення зберегли — Ля Крос, звідтіль же на захід, внапрямку Гранади, Лямар, Ля Хунти. На боках залишаєм урочища праісторичних поховань індіян (як один, головами до сходу сонця), присілок Люкас з його паноптиком, заповненим фантастичними гіпсовими фігурами, дальший водний збірник — Вебстерів греблю, як і залишили передше степову столицю Топіку, чи інше велике місто, Вічіту, важливу з її виробництва літаків, абож маєстатичний »степовий собор« у Вікторії.

За нами, перед нами, розчепирені в усі боки — довгі, біліючі, то палаюче-жовті, вибиті в пісковнику дороги. З цього ж пісковнику ладять знаменний місцевий будівельний матеріал — від придорожніх милевих стовпів до мешкальних домів, шкіл, лікарень і будинків міської управи. Та й чимало ж тут, на перехрестях учорашніх індіанських воєнних стежок, усяких твердинь, фортець і укріплень, як от Форт Гейз, Форт Лярнед. Ген на обр'ях майоріють »скелясті замки« й »крейдяні піраміди« — єдині знесення цієї ідеальної площини, наче з бронзи виллятої. Височійте, передпотопні дороговкази рівнин Канзасу, свідчіть своїми численними знахідками з обсягу мирного й воєнного побуту, що по вас від непам'ятних часів »люди південного вітру« бродили, шукаючи тривалого пристановиська на тих грізних роздоріжжях — зупинках буревіїв і здобичників.

Канзас — рідкісна країна змагань сонця, неба, землі й людини за хліб. Тут його більше як денебудь (з винятком України), алеж і боротьба за нього, як і там, суворіша як денебудь у світі. Ще не одне покоління побореться з численними силами природи і з іще численнішими людськими наїзниками та заплатить найвищу ціну життя за нього. Багатий Канзас на землю, але й краса його багата. Єдина своїм своєрідним маєстатом — синього неба й золотих степів, від сходу на захід, з півночі на південь. Чи уявляєте чар канзаського світання, або його заграви, стократних відтінків панівних

небес і безконечних полів різною порою дня й вечора? А найчастіше рясніє тут жовтінню і блакиттю, як у батьківщині. То знову рум'яніє трійстим маком, ясніє незабудькою, а й у сірінні, на подоби свого гомінкого жайворонка, красується Канзас. Коли ж густо завітне й задихнеться гірким пахтінням свого соняшника, то ще раз нагадається далека батьківщина. Канзас, таки ти рідний.

Проте прощайте, рівнини, нам — здороженим, попраглим, запорошеним, пора на зелений захід. Та все ще далеко до відпочинку від застиглої спеки й безвіддя високорівні — просто нас, геть аж за небосхил прокладається рівний як струна, твердий, побілілий від жару, тратований мільйонами всяких повозів шлях під знаком Санта Фе. То сходимо з нього, то повертаємось наново, минаючи ковбойський форпост дикого заходу — Дадж Ситі, останки військових гарнізонів західного фронту — Сімаррон, піонерами-уходниками насаджений між довколишніх ковилових пустирів сад — Гарден Ситі. І знову курявою вкриті, розжарені, тропічною млою заслані степи, шляхи й дороги канзасько-колорадського пограниччя.

— Бувай здоров, мандрівче, що залишаєш на цьому місці добру, гостинну канзаську землю — падає в очі проглядний надпис на спертому об руштування полотнищі. Куди не поведеш зором, поздовж чи впоперек — хоч би однісінька в полі деревина, якийсь ярк, щоб тінь над місцем постою кинули. Ще година їзди обезлюдненим, бездеревним, безводним пустарищем... На таких полосах, порожнечею позначених, часом несподівано, як от тепер, садиба із промовистою назвою знічев'я появиться: »остання надія«. Дітям тіснота, духота й неvigідь в авті, а завантажене ж воно до невидержки. — Терпцю, терпцю, діти, от затримаємось на часок у гостинних порогах »останньої надії«, відпочинемо, перекусимо щонебудь, поп'ємо, то вже й можна буде далі, чи не так, юні подорожники? Ось вам тут по яблуці, а ні, то попивайте холодної водиці, що ще в Гарден Ситі зачерпнули. Нап'юсь і я. Нате ж вам, пийте на здоров'я.

Тільки ж часу не підігнати, бігу автостради не прискорити — одне і друге під розіпнятим у безмір'я шатром небесним, на безмежній цупкій простороні слимаковою ходою руха-

ються. А тимчасом сонце добре за південь навернуло, вирушали ж ми ще в досвітки. До гір мабуть іще зо дві-три години буде. Неодмінно пащить в горнілі континентального підсоння розпечений день, ілюзією з фатаморгани поблискують здалеку асфальтові плеса гостинця, переливається-пульсує натоплене повітря в віддалі, ні душі ні звуку вдовкіль, хіба що час-від-часу вирине який загрузлий у скибу осамітнілий трактор, або проплигне повз чуже мандрівне авто й обдасть вибухом зопсуютого газовим перепалом повітря. Зрештою — незрушна настоялість серпневого пополудня, наснажена важким диханням пожнивної землі. Вряди годи на короткому закруті проїзду приємно пропахне, мов на Поділлі свіжим печивом. Де-інше мимохить міцно задихне з піль худоб'ячим навозом, абож заскобоче ніздря поясок прикуреної хвилі димку, настроюючи полегшею раннього надвечір'я. Вистоювало ще глибоко в небі денне світило, коли врочисто звисочіла враз же синь струнких гірських шпилів над змерехтілим Пуебльом. І не бачивши його, старий Карл Май тодіпне містечко індіян і метисів подібно жадано-тужливо обрисовував. Чи здороженим вершникам, чи новітнім їздцям в авті привабливий ти вид, притулене до підніжжя гористих схилів Пуебльо — колись індіянське село. Так ось домоглись перших підходів до своєї, з півдня визначеної, мети — Скелястих.

— Знаю, знаю, дорогі — висісти, розпростуватись бажання. Передихнем, походим по он тому парку, заспокоїте спрагу, просвіжітесь під оцим водограєм, а й напоїти ж нашого коня найвища пора.

Широкі вулиці з гори вниз біжать і аж до далеких гірських висот одвертий прохід видно. Промислові споруди, турбіни, надвуличні комунікаційні шляхи про великий осередок торговельного життя свідчать. Метушня, гамір, вулична крутіж, змеханізований довкільний рух — невід'ємні познаки ще одного згустка населення, в якому всячина вилягається. Музеї, архітектура? Переголосовані, поставлені в тінь шумливим, рвачким, жагучим ритмом практичного людського суміжжя. Пащить від асфальтового бруку, йдуть випари від збірників бензини автомобілевої станції. Не вберегтись ні від гнилого задиху міської каналізації, ні від різкого духу дво-

окси́ду вугілля й інших хемікальни́х опарі́в побли́зьких фабрик і заводі́в. — Нічо́го тут до́вше затримува́тись, пластуни мої́, впе́ред, доки ще де́нь, на Колорадо Спрінгс! Яко́сь було́ на тямці́ поспита́ти — а де́ тут, до́брі люди́, переді́сторичні́ житла́ індіа́нських автохто́нів у ске́лях? Та вже нестримно́, на́вперейми́ з буйни́м гірськи́м вихро́м, погна́лося по рівно́му на півні́ч на́ше авто. Прабо́руч високо́пілля, ліво́руч, поки́що в недо́ступній відста́ні, проте́ з кожно́ю вкоро́ченою миле́ю підступа́ючи, веле́бний, свідо́мий власно́ї гідности́, розкину́тий ла́нцюг Ске́лястих. Огоро́га піднесе́ по́чуття — як вони́, височинно́, вла́дно, первинно́ жити́! Нема́є слі́в, аби́ пере́дати висо́ке досто́їнство відверти́х, піднебесни́х святи́нь приро́ди. Безмовно́ слі́дкують і моло́дята за розго́ртання́м невидано́ї до́сі, недося́жної мі́щухам краси́ нагі́рних конту́рів. Так ненаро́шне й опини́лись у са́мій сере́дині нагі́р'я. Для жителі́в долин — панора́ма, що забу́ває відди́х. В дале́чині, на́переді́, на лі́во, прабо́руч — розкі́ш верши́нного пробу́вання. Га́разд, що де́нь до́вгий, куди́ ще до но́чі — таке незрівня́не бажа́ння надиви́тись, надиха́тись. Що́ там моде́рне яке́сь куро́ртне мі́сто Колорадо Спрінгс? До́часне, побудова́не люди́ною, неці́каво. А от туди́, де Бог наві́ки збу́дував. До́питливо́ шуга́ючи по прові́треному́, че́пурному́ гірському́ мі́сті, та́ки влови́ли доро́говказ вна́прямку Сі́мох Водопа́дів. Усі́х тих Са́дів Богі́в, Ворі́т Мані́ту чи Ске́лясто́го Амфіте́атру й інших чу́дес приро́ди всео́дно не зумі́ємо про́відати, то́ж хоча ви́беремо́сь на верши́ну, над верхові́ття я́лин, над са́мі вірли́ні гні́зда, до ті́єї в го́сті, що́ перві́сну красу́ над життя́ злюби́ла. Ще́ одна́ духо́ва сестри́ця че́кає нас — Геле́н Дже́ксон, авторка́ »Ра́мони«, кля́сик амери́канської лі́тератури. Тут ти́ свій поетични́й тві́р напо́їла подихо́м сосно́вої живи́ці, тут і, са́ма нею́ задихана́, упо́ена, спочи́ла ві́чним сно́м. Пі́сля поля́ битви́, найкраще́ місце́ сме́рти. Тут мене́ й похова́йте — в акті́ оста́нньої во́лі від сво́яків зажа́дала. — Вийде́мо, мо́лоде това́риство, над ті́ водопа́ди, що́ тисячо́кратно́ іскря́ться, та́ по тих про́кладени́х у ске́лях схо́дах туди́, на са́м ве́рх маси́ву, до́бре? А ї́м же́ тільки́ того́ і́ треба́, на́перед одно́го з авта́ прорва́лись. Зали́шаємо́ я́рмарок сувени́рів з ю́рбою торго́вчих про́гульковці́в і́ вже спа́наємо́сь над кри́штальні́ струме́ні сі́мох водопа́дів; сті́ни нависли́х

скель загрозливо нахмурились, здаля гнівливо зрокотав грім, по верховіттях ялиць густо застукали краплини дощу. Та спраглій дощу людині перед ним не страх же. В поспіху завертають деякі туристи, що вже далеко вперед були зашли. — Бозна, коли туди дійдеш — розчаровані перегуки. — А що ви на те, завзяті піонери? Та й дощ не в жарт розпадався — пробую перестерегти свій гурт, та останнє з нього вже скрилось за скельним виступом. У сумерках, над стемнілою безоднею, з трудом розбираємо білі стрілки доріжки, що таки приведе до стіп поетичного захисту. Тут величавий, інший світ від того долішнього, пригнобленого, безустанними турботами за наживою позначеного. Тут інші виміри буття і взаємнень з довкіллям: зірки і кам'яні прірви — за братерство, джерела й лісові глибини — за сестрицтво. Так, сестричко Олено, звідсіля безумовно можна буде черпати й не зчерпати цілющих криниць надхнень. Гори — ваш маєстат ще величніший під западання чарівниці-ночі. Вже перейняти її легітне ступання, ось нанизує вона зірчасті самоцвіти на кастилійським серпанком покрите розхвиля чорного волосся. — Гей, діти, найвища пора в долину. Посрібленими місяцем стежками сходимо вниз, ніби в якомусь зачарованому, потойбічному світі.

Людям незрозуміла містика твого одуховленого бажання, Олено, та й, ніде правди приховати, не вигідно ж до тебе по урвищах спинатися. Таки домоглись перенести наприкінці твої тлінні останки геть в долину, святої твоєї волі не пошанувавши, і на святотатство находячи вдатне виправдання.

Тієї ночі ніхто не спав. Вільної домівки в курорті не підняти, шатра у кромішній темряві розбуялої бурі і зливи не розіпняти. Правда, пробували, сердеги, а коли ж нічого не виходило, промоклі, заболочені, промерзлі до кости, пустились поночі стемнілими шляхами на Денвер.

— Спати страх як хочеться, вірю, соколята, сьогодні бо особливо натомились — невідрадною їздою канзаськими суво-війними степами, виправами в залюднені долини й позасвітні гори, та й невдатною пригодою з ночівлею. А от пошукаєм собі таку ночівлю, що кращої й не знайти, побачите.

Нічого робити — з'їжджаємо зі шляху, затримуємось на невеликій поляні між заснулим лісом і в'юнкою, непевною

свого шляху, річкою. — Ви, дівчата, ночуватимете в середині, ось вам тут зроблю більше місця, та добре вкрийтесь, бо ночі в горах не то що дома. А ти, хлопче, витягай свій спальний мішок, я за той час розстелю полотно шатра під спід і спатимемо здорово, як ще ніколи досі. Отак, під розкритим шатром неба, при свічах зір, на сирій галяві, де безустанно вітри переганялись, провели ніч. Гаразд, що дощ уготався й лиш інколи, короткими наворотами, скрапував.

Поновна стріча з Денвером чергового дня, після років відсутности в ньому, ніяк не подіяла піднесло, скоріше скаламутила настрої. Велике, задимлене, розстукане місто, безліч перехресних шляхів по ньому, скрізь перегони автомобілів, чад із сотень димарів, що й не відкашляєшся — все це нагадало важкий фабричний побут мій тутешній несповна двадцять років тому. Поснідали в заїзді — знайомі з того часу бліді, невиспані обличчя молодих жінок, що в поспіху до ранньої праці глитають свій сендвіч, запиваючи чорною кавою й закурюючи згодом цигарку. Помились, обчистились, розплатились — і в дальшу мандрівку. Проїздимо повз робітничий квартал, залишаємо ось і вуличку Грант та й домок той, де проживав заробітчанином тоді пів року. Відгонить разючим виваром з недалекої різні Армор — мимохить виринають картини виснажливих трудів ув одній з них отого прикрого літа 1952 р. Геть з вами, незугарні спомини знечищеного минулого, геть від місць, що опоганюють красу Господню! Проте гадки продовжають ненароком низатись, одна по одній, і вже їх ціла довга колірова стрічка. Були запалі низини, були й височини буття в отому, від спогадів посивілому, періоді. Перед нами цілі селища й міста величавих гір, шлях постійно під гору пнеться. Завертаєм до Сентрал Ситі — нехай побачить дівтора трохи того уваги гідного, що й я тут колись догледів, заки нарешті отаборимось десь у гірській гушавині й на кілька днів забудемось самі й за весь широкий загірний світ пропаде тямка. Хоч раз подихаєм первинністю не занечищених надземних сфер, хоч раз задивимось на непопсовані людиною тереми вічності. А покищо, — дивіться, діти, оперний театр у глибині гірського царства. Колись і сам на оперу дививсь, оперними — не дійсними, образами мислив, в опері світу цього, на сцені й поза нею, співучасником бував.

Задивляємось оце, із пташиної перспективи, на тлінний Сентрал Ситі — розколовся цей світлик, жалюгідно так із своїх руїн стирчить, як оті розвалені, забуті його колишні копальні золота. Містечку вчорашнього! А стільки фальшивого гомону було тут скрізь за днів »золотої гарячки«! Sic transit gloria mundi . . . Молодь за той час і собі пам'ятковою здобиччю забезпечилась — ти, тату, спогадами ситий, а нам що інше . . . Ну й гаразд, а то може пропала б і згадка про одне »місто духів«, що колись тон світові надавало. Бувай же, позолітко минулого, ледве чи ще коли побачимось. Звідтіль — запам'ятними крутими дорогами й вертепами вгору і вгору, далі й далі, обабіч доріг навислі скельні злами солідної бронзи, постійно вперед себе — серпентиновими підходами до ще вищих гористих знесень, що рясно чергуючись, аж у саму глибінь Скелястих приведуть.

З'їхали згодом з головного тракту, кам'янистою доріжкою із трудом пробиваючись до упрягненого дикого заповідника. А як там уже котрийсь раз із черги з теміні бору відкрилися далекі непорочні красвиди, чистою лісовою піснею задзюрчав струмок і замайоріло глибоко внизу гірське озеро, отоді нарешті в захопленні пристанули і вирішили — там, поблизу того чорніючого серед зеленої верховини озерця, розіб'ємо свій табір. І за дня ще, досвід бо чогось навчив. На тому ж місці створимо собі принадну випадову базу в усе привілля тієї незайманої гірської країни. Хоч і лопнула опона одного з коліс возу підчас стрімкого з'їзду, таки, не без зусиль, діпняли своєї мети, осівши в запашному, чарівному кутку загубленого на світових мапах відлюддя — хоч на декілька себезабутніх і світозабутніх діб високогірного еднання з матір'ю-природою.

Тверезими ранками вмиваємось у студеному потоці, розводимо багаття, сніданок просто з костра, тоді приводимо себе, шатро й посуд до порядку, дещо заготувань на дорогу — і прощай, паланко наша, аж до вечора. Тут бо нам стільки площі для життєвого виявлення . . . Рівним плесом озера, незаторкнутими левадами з багатством різноцвіття, густим підшиттям верховин вгору, м'якими провітреними полонинами в полосу снігів, скелястими урвищами на сам верх гордого шпиля. От життя! Кожна чергова мандрівка відмінна,

краща, багатша попередньої. Чотири дні повороту до первісних буттєвих умов. Ні радія, ні телевізії, ні шуму авт, ні тяжкої задухи — здаля від людських муравлиськ, від хворобливої цивілізації й рейваху зараженого лихоманкою доби міста. Тут лиш височинний супокій, глибока лісова задума, здорове, зарум'яніле життя, пісні гірських артерій, евангеліє існування. І все нові верхи відкривань — місцевих Шпиць, Вірлиних Гір, хоромів Сплячого Лицаря. Холодною ніччю замотаєшся один з другим в мішки й наслухуєш — там десь на верховині до зір сповідає звіря свою провину й за покуту призначено йому довго-довго у глуху ніч вити... Крізь ухилену полу шатра слідкуєш за безліччю світил на небі, прояснілому як удень. Іншим разом затягнеться прозора блакить клубовищами хмар, здійметься буря-завірюха і предовго гуркотітиме, стрясатиме підвалинами громовиця. Коли воно ніччю таке, немає грізнішої, похмуришої краси над це. Як успокоїться потрясена природа, тоді ще здалеку переймеш відгуки важких ступань мандрівного Чугайстра... Хто-хто, а він уже сердитий на дії поганого, грішного людського роду. Куди пройде, там не минути бурі.

Коротке, надто коротке опочиння дав нам, спасенний, оздоровний міжгірний острове. Спасибі. Зазнали справжнього, свободного буття під небом — і доволі ласк свідомій людині. Затямиться на завжди, загартує на довго своєю ядерною крицею, опахтить ладаном живиці, прогріє на все життя неглінною красою. Прощай, шуліко, вірний супутнику наших вершинних мандрювань! Прощай, ручаю, що нас щедро поїв! Прощай землице, зілля, фое, що нам безпечний, пахучий захист дарували. Крутими стежками на схід униз — назад до захворілої цивілізації.

У найближчому присілку до покинутого табору — Роллінсвіллі, доповнили харчові припаси, в Недерленді привели авто до належного порядку й уже без задержок, знову між скелястими серпентинами, з'їхали до мого старого приятеля, містечка Бовлдер. Вітай, міжгірний господарю моєї давньої Альма Матер! Виросло ти, здорово розкинулось, може й покращало, тільки ж із твоїми розхристаними, довговолосими й борода-тими, спудеями немає більш мені спільної мови. А їх тут — чи не кожна друга зустрічна людина, навіть і домівки брат-

ньої організації Кай Сай не поминули. Ну, що ж, стільки й вам задоволення в отому буйному волоссі. Бо дійсність насправді незадовільна, особливо для вас. Колись отець резонував: довгий волос, а короткий розум... Варто було б і вам до подібного голосу прислухатись.

Поклін вам, співочі Каскади, заворотні висоти Флет Айронс, старі добрі приятелі — Кенесе, й Джорджу, й генеральшо Лювіс, поклін і водночас — до побачення!

— Ще хочеться до Естес Парку, невтомні піонери? А що ж, гаразд, хоча це ні більш ні менш, а така собі яскрава, зіпсута, грішна вавилонська дільниця в мініятурі. А все ж не вадить кинути оком для контрасту з непорочністю нашого незабутнього гірського постюю. Один день в Естес Парку — й достоту, не за крикливою, космополітичною юрбою приїхали ж, а в оздоровні тереми високогір'я. Традиційною проїздкою верхи, на конях, закінчили своє недовге пробування тут, використавши його й на те, щоб іще востанне, з висоти кінських спин, кинути любим, закутаним хмарами, верхам — на прощавай! Гей, Пайкс Пік, Лонґс Пік, і ви, синьо-сніжні вершинні побратими й друзі, могутні володарі Скелястих, уся славногірська братіє, прекрасна земна стихіє й таємне чарівне сузір'я — будьте! Ми ще з вами побачимось, загостимо і привітаємось, коли нас знову долини обезсилять і понижать наш лет.

Довгий шлях із протверезливих вершин і холодних ярів Скелястих на втомливі, нагріті сонцем рівнини Канзасу.

1970

ПІОНЕРСЬКИМИ ТРОПАМИ ОРЕГОН І САНТА ФЕ

Рік від самого початку перевантажений ювілейними працями, доповідями, концертами, авторськими вечорами й конференціями — з них декілька аж у далеку Канаду завели. Після роз'їздів продовжалась робота над рефератами, нарисами, редакційними звітами, а про рутину занять заради «хліба насущного» то й нічого говорити. Коли надійшли вакації, найдовшу з запланованих праць треба було ще написати. Ювілей Академічної Гімназії, ювілей УВУ, ювілей НТШ, ювілей еміграційної нашої літератури, а милі приятелі зобов'язали ще й відзначити різні місцеві події і приводи принагідними статтями. Та ще й прикласти руку годиться до справи відмічення нових книжкових появ побратимів пера, а про звичне обильне листування краще було б не згадувати. Писанина, якій, здавалось, кінця не буде.

За той час літо виснажувало задухою, палючим сонцем, довгими безбарвними трудоднями (хоча й цим разом без нормальної праці підчас літнього семестру), втому, важкістю й настоялістю нагрітого повітря, одноманітним щоденним колобігом. А все ж може не так розпечена пора року в Гейзі, як немога психічно видержувати розтягlosti таких саміських, один в одного днів і ночей в сіренькому канзаському містечку, що втомлювало до неможливого й накликало якунебудь зміну. Тут нарешті далі не сила всидіти — геть звідсіль, кудись у далеч, куди б це й не було, аби за обрії! Тож, як тільки покінчено історичним начерком головне писемне завдання вакаційного «дозвілля» й докинено в додаток ще один філологічний причинок для чергової конвенції, тоді руки з полегшею опали, організм почав відпружуватись, а тямка в мізку, наполегливо, ну ж і домагається — зміна побуту, зразу туди, в невідоме!

Поробивши останні коректи в цілій горі надісланого редакційного матеріалу, списавши при тому ще копицю чорнового

й чистового паперу, відсахнувся наприкінці від усіх почесних зобов'язань і сказав собі торжественно — на довго вже більш рука того не торкнеться, що б там і не було!

Отак вирішивши, наготовив і відослав під усі вітри поштову відправу, а тоді поскакали думки, як саме звільнитись від загрозливого знесилювання, отого постійного в'ялення сил гейзьким гнітучим застоєм краєвидом.

— А що, виберемось у мандрівку? — здогадуючися зрештою задалегідь, яка буде відповідь, кидаєш усе ж по сім'ї порожнім питанням, і воно зразу ж, як від стіни горох, відбивається відмовою. — Така довжезна дорога, а при тому горяч... В авті нема ж охолодження... Невгоди.

Самого ж уже приваблює далина, зростає в гадках до невидержки розлунний поклик доріг. Що хутше й далше звідсіль, то краще — й нашвидку накреслюються милеві стовпи задуманої маршрути — старих кріпостей та воєнних стежок, побоевища генерала Кастера в Літл Біг Горн (атож, індіанці щоправда життя йому вкоротили, проте слави не відняли), ще далі — по великих резервуарах природи, в Словстон, Тітонський бір, а там, по місцях праісторії людства, де маячить серед пустель урочище динозаврів, геть іще далі на південь, крізь міжгірний просмик континентального розділу, аж до берегів Ріо Гранде, до первісних індіанських поселень-пuebлів у Новому Мексику, до самого кінця мандрівної тропи ранніх піонерів і старинного осідку американської цивілізації в Санта Фе. Власне, податись тропою Санта Фе — ніяким іншим шляхом! Гей — простіші були тоді люди, коли тебе втоптували, куди простіші й вимоги: на захід, цього вистачить — може там десь особисте призначення вичікує, може і щастя заховалось, якого на сході не знайти. Покритий полотнищем віз, рій діток, домашнє скупє знаряддя, обов'язково джаган і мищина для промивання золота — і гейта! На захід! Огортає й мене блакитна туга — шляхами Орегону, Санта Фе, пуститися й собі на захід; звичайно, не по золоте руно, що давно вже з легендами вивітріло, а за незнаним, недосвідченим, може й не кращим, то хоч незвичним, незбуденілим... Туди ж тобі, по слідах загубленого міту давно-минулого. З південної ж Колхиди, надихавшись достоту мандрівним вітром, впоївшись епосом первісної людини й до-

сягши вузлової мети пристановиська шукачів блакитної троянди, можна й вертатись назад, у канзаські низини. Перед хвилюючими підшептами такої широко розіпнятої панорами довше не встоїшся — й усе швидко перерішено: на другий день, в суботу рано-вранці, без особливих підготовань, рушаєм на своєму скорохідному коні в дорогу. Подорож устійнено — туди: Орегонським шляхом, а звідти: тропою Санта Фе. Найкраще одинцем, на одчайдушний козацький лад, отак і поїдемо в гору шляху, на північ, до перехрестя з Орегонською мандрівною путтю історичних, полотном покритих возів, до давніх піонерських границь . . .

Якраз кінчався перший тиждень виснажливого серпня, коли залишив Гейз у даліні, а то й Канзас поспівував уже свою лебедину пісню. Навкруги плоскорівня, тут і там якимсь пучком гаю над загубленою в пісках річкою оживлена, чи невеликим знесенням горбовини прорвана. Якби хутше до річного корита Північної Плятти (Норс Плет)! Хоч вона й не південно-американська Ля Плятта, а все ж чомусь завдячує величну назву. Аж тоді певне отрясешся від одноманітності заливу польового моря Небраски . . . Дорожня мапа підтверджує близькість річища, подуви вологого вітру — це вже її висланники, а ось і знаки над гостинцем відкривають сліди затертої Орегонської тропи, аж і вона сама — простора надрічна долина, пронизана пасмами листових лісів і п'ятнами хвилястого очерету, випинається в зелене неозоре, ласкаючи життєрадісними фарбами пониклий від суходілля зір. І так, здовж Північної Плятти, в далеченне безконечне, тільки шляхи, роздоріжжя, мости і примістки, села і присілки, вряди годи містечко, все на захід і на захід . . . Нічого не говорять американські окреслення автострад і доріг, а от індіанські назви терену куди промовистіші — Огалляля над байраком. . . Мелодійний звук нагадав первісність мовних походжень, відтворень — буйність степової стихії. Велике, нівроку це плем'я — ще бо в Канзасі, країні південних вітрів, початок його володінь — степова Огалля над водним кедровим басейном; там не раз доводилось зачерпнути води, всьому протверезитись після миль примлівання в дорожній куряві, під широко розкритим, всевидющим оком огнистого сонця. Першою зупинкою дороги на межі Небраски й Вайомінгу обираю

тогочасну прифронтову кріпость — форт Лярамі, до вечора ще встигну. Шляхи переповнені всіляким мандрівним людом — довговолосими »дїтьми природи« на мотоциклах, а частіше піхотинцем, гуртами пластового молодняка, а то й цілим сімейним поспіллям, здебільша в подорожніх авто-домах (трейлерах). Відпочивають, підсилюються, прилеглі травники аж міняться від колірної братії. І знову тягнеться-довжиться степова Небраска, підспівуєш, розмовляєш із самим собою на проміжках довгої їзди, все ще Небраска — аж і їй наприкінці таки розлогий Вайомінг на заході кінець поклав. Це вже звучить далеко від домашнього Канзасу, та й насправді мотор сотні миль до тепер незамітно поглинув.

Сонце поверталось на останню четвертину неба, коли доїздив сміливим закрутом гостинця, все відшифровуючи придорожні пам'яткові таблиці, до музейних залишків прославленого форту. В 1860-их роках тут вирувало компанійське життя залоги фортеці, в 80-их рр. надходив потроху початок кінця протиіндіанських експедицій, а в 1900-их рр. станув уже старий, нікому непотрібний форт, перед неминучою руїною. Свое завдання сповнив — і туди йому... Ще знайшлося якесь виправдання для нього підчас 1-ої світової війни, після чого дощі й негода довершили кінця. Та не годиться, мовляв, пускати в забуття відомої випадної бази в погрозливе вороже запілля воєнної тропи 19-го стол. Тож форт відбудували в 1930-их рр., відреставрувавши в ньому колишній характер пограничного військового пункту: свідчить тепер про бурхливу бувальщину. Тут адже й ген. Кастер, національний герой громадянської війни, стаціонував, поки вирушив з компаніями своєї Сьомої Кавалерії в останній марш і добився своєї Голгофи в 1876 р. над річкою Літл Біг Горн. Та туди мені згодом, покищо ж — рухливе роздивляння по обширному майдані, численних квартирах і музейних приміщеннях — німих свідках відрокотаних днів воєнної слави. Що ж, минався вже в борсаннях і кінцевих судорогах твій час великої свободи, ловів і окриленого буття на лоні безсмертного духа Маніту — любий мій, індіанський автохтоне... Доки не пограбували тебе до решти з землі і волі, покинувши доживати віку по скупих невжитках і будяччях резерватів. Гіркий, тернистий твій шлях, гордий войовниче, не одною подією із

своєї кривавої минувшини нагадуєш мені долю мого поневоленого земляка.

Форт Лярамі — сонце клониться над обр'ями, між ковилою й тирсою безкрайої рівнини прогомонить відгук давнозабутого, вітрами заметене меланхолійне подвір'я нагадає шум офіцерського прифронтового життя того тривожного часу з безповоротної бувальщини. Впоравшись із сувенірами, вщерть настроєний споминами безправ'я і влади сили на цьому клаптику зайнятої землі, одним з останніх запізнілих туристів відбиваєш своїм конем від пристані минулого. Ще тільки привітати б рідних і друзів з замітною стації дороги і — а гей, коню, вперед!

Десь між потемнілими горбами 85-ої автостради, надидавши пригожу балку для першої ночівлі під голим небом, розкладаєшся в тісному авті, спостерігаєш обережний прохід ізвідкись замандрованих собак, чорніюче зоряне небо і раптовне наближення ночі. Жалібне скавуління койотів відзивається на пригірку — ніби якоюсь моторошною, неспокутаною скаргою покороного індіанського простолюддя.

Неділю, 8-го серпня, починаю на первісний лад — купеллю у студеному потоці, фізичною заправою до довгої, далекої, непорушної за кермою воза, подорожі. Напрямок — з південного Вайомінгу на Чорні Пагорби північно-західнього кута Південної Дакоти. Терен підноситься в гору, сонце золотом розливається по підгірних полосах лісу і сочистих полонинах. Сарни неподалік шляху вітають день Божий. Їдеш і їдеш простолінійним гостинцем, навіть і не зчуєшся, коли на довженній дорозі проминеш одну оселю Ляск, тоді іншу, Ньюкасл, і несподівано опинишся на просторих теренах американської Чорногори, яку тут, по-тутешньому, Чорними Горбами називають. Де вже Кастер сліду не залишив? А ось цілу гірську місцевість його ім'ям звеличали — Кастер. Трохи подаль від шляху вишнялась гора названа в честь його суперника — верхом Шаленого Коня (Крейзі горс). Як усюди в подібних курортних оселях — місцеві музеї, обов'язково найстаріший дім в околиці, заїзні доми для прогульковців, крамниці з сувенірами. А близько звідтіл і національний пам'ятник — з вирізьбленими у скелях грандіозними обличчями чотирьох президентів ЗСА — Вашингтона, Джеферсона, Лін-

кольна й Теодора Рузвелта. Різьба велетенських розмірів — коло 20 метрів проміру кожного обличчя. Круті повороти під'їзної дороги, високі серпентини треба ще подолати, доки проберешся на вершини, в безпосереднє сусідство увіковічних у граніті навислих скель державних мужів. Місце виявилось зосередженням численного туристичного руху. Дарма що запрошують санітарні бочівки зберігати чистоту, скрізь порозкидані недоїдки, лушпини овочів, шмаття паперу. Та людей це ніяк не турбує, тож і валяються далі на проїзній трасі пляшки від пива, розбите скло, картони опакування. Молодь нудьгує в постой, всіляк розважається, попиваючи «кока коля». Один пластунок у скав'ятовому гурті ось як розумує: Чи логічно є питати «котра тепер година»? Таж ясно, що «тепер», а не, скажім, за п'ять чи десять хвилин... Ну, уявіть собі, щоб хтонебудь мав на думці — котра буде за десять мінут година?.. Здоровий сміх у відповідь на дотепний помисл. Непроглядні маси авт, що й ніде власного на стоянку залишити, з мегафонів виходять безустанно гучні інформації про особливості заповідника, ресторани і крамниці з пам'ятковим дріб'язгом заповнені по береги. Спекта й тиск людей, а в глибині простір і маєстатичні гори. Високо над проваллям, виструнчені над усім довкіллям, задивлені в час і атмосферу, німують суворі закам'янілі голови. В долині, по містечках, індіани безцільно вештаються, споглядаєш на їхню бездіяльність, задумуєшся... Один молодик з-поміж них завважив тебе, насмілився, підходить ближче і — позичте, містере, квотра на «гамбургера» — простягає руку. Дав би тобі в потребі й більше, алеж ти, знаю, зразу в корчму зайдеш замість у їдальню й пустиш, що на душі, на «дрінк». Ні тобі, ні кому з того користь не вийде. Отримавши монету, так і пошкандибав ненадійний парубок у «бару». Проте мені ніколи довше затримуватись — до 212-го гостинця у слабко заселений стейт Монтана ще шмат дороги, ліси й горбовина, багато простору в сонці, тут і там якась оселя, мов латка пришта до цілини. Завтра неминуче бути мені на Кастеровому полі битви — пропам'ятному місці його останнього постою, 212-та заведе просто до відноги ріки «Великого Рогу» — «Літл Біг Горн». Про подію й історичну місцевість чувачимало, тепер же оживлена уява різко випереджує набли-

ження дійсності. Залісені масиви міняються з вигорілим мертволіссям, щезає дедалі будь-яка деревина, шлях вибирається на розлоге високопілля, і вже не залишиш 212-ої дороги ні в замети куряви, ані в бурю і громовицю надвечір'я. Пнеться і пнеться вона, аж у сусідство гір Великого Рогу. Їдеш і їдеш — кінця не видно; чого вже не здумалось і передумалось, що не пересунулось у зовнішньому і внутрішньому позиранні за час великої самотності людини, авта і шляху! Чи не всі пісні й відомі мелодії вголос і в душі переспівалось за ту пору на самотньому відтинку — отак гейби відрадніше і жвавніше в дорозі. До місця зупинки, нівроку, ще чимало, а тут знову перепав дощ — супокій відлюддя пізнього дня сумерки звіщає. Може переночувати віч-на-віч бойовища? Тоді й подих історії ще дужче огорнув би. Алеж бо й дорогою наложити випало б, це ж принаймні декілька годин їзди, може й бензини до того забракло б, і товчися ж тут поночі, шукай вітра в полі... Таки вибрався на мить із пустирів, ув Ешленді напоїв авто — можна б і далі. Обняло подощевою прохолодою й подувом духу смеречиння від придорожнього пагорбу, радо повертаєш машину в найближчу відногу шляху і спинаєшся серед вечірнього леготу й аромату навколишнього бору на сам верх лісової дороги. Ще якийсь спізнілий грузовик гірського жителя проїжджає повз — і твоя ночівля не забариться. Так і є — розтаборився (читай: приготував усе для переночування в авті) на краю полонини, роздивився по поблизьких горбах, на один з них вийшов — тут либонь подібно, як і на Кастеровому горбі — а тоді пішов над урвище наслухувати різнозвуччя лісової глушини. А різних тонів тієї дивної тишини тут стільки, й усіх барвистих відтінків — то стукне, ніби хто сокирою об пень, то заклекоче сполоханим птиччям і заніміє, абож грізною осторогою пронесеться звіриний гомін і розіб'ється на бризки об скельні виступи. І знов тихо-тихо, аж несамовито німо, наче все живе від якогось катаклізму вимерло. З заднього віконця авта налягає всім своїм космічним тягарем розіпняте шатро зірчастого неба — височіє, зморгує, то спроквола опуститься вниз і захопить тебе звільна, несвідомо в обійми безмежних доріг великого молодшого шляху.

Понеділок, 9-го серпня, починаєш день вчасною руханко-

вою заправою, що має надолужити довженні шмати дороги в засидженій позиції водія »фольксвагену«. Якби тільки яка з опон веза, бува, не лопнула на тому непевному кам'янистому ґрунті! На майбутнє вистерігайся підгірних вибоїстих стежин, а то біди не минути. Кедровий аромат, як і вчора після дощу, з ранньою росою прочищує терен. Тут і там підіймається з нічного послання корівка, проводить нечуваного гостя довгим, здивованим поглядом. Гостинець чистий як сльоза, гостро закреслений і одвертий аж по обрії. Свіжість і прохолода — широта, ясність думкам... Тож починають снувати знову розповідь гаданого останнього походу Кастерової дружини, що їй судилась подібна доля, як честолюбного Ігоря над Каялою... Подвизався зразу Ігор — посміхалось воєнне щастя передше й Кастерові, аж обірвалось над фатальною річкою Літл Біг Горн. І пощо тобі того було, необачний полководче? Мало було слави, подвигів, забажалось і президентом стати, правда? Додати блиску, безсмертя своєму імені? І таки додав, може більше своїм шаленим загином, як буйним дотогочасним життям... Аж тут зайде за холм твоя щаслива зірка — наложиш, брате, головою, та ще й друзів зброї, найближчих свояків, у прірву за собою потягнеш... А все ж Ігореві краще пощастило, »сватів вином напоїв«, а свою голову таки з халепи виніс. Зраділи тому земляки, зраділи б твої і твоєму спасенню, та що ж...

Довкілля виявляє панівний усюди тут індіанський відпечаток — горби й долини колишніх ловів, далі вбогі оселі, наметами позначені, а ось і Базбі. Пристанув на сніданок у придорожньому заїзді — яешня, бараболя, кава, таких лакоминок уже довго не дозволяв собі, а тут ще й дешево як! Молоді індіани в робітному вбранні беруть ще по шматку припеченого м'ясива на додаток, та й іще б їм постійно до їжі якась улюблена співанка з музичного автомату пригравала... Нарешті, після дводенної подорожі, можна поголитись, обчиститись, а тоді вже, без дальших зупинок — просто на поле бою. Кидаєш поглядом востаннє по симпатичній тобі індіанській аудиторії їдальні, мимохіть водиш оком по прикрашених на місцевий лад племінними взорами стінах, аж ось над прилавком вловлюєш говірки надписи: »Є пора, буває й місце на погану мову — тут ні для одного, ані для другого нагоди

немає«... Абож: »Чеків не приймається — їх маємо доста ще з того року«. А он ще один цікавий: »Ось як — ти віриш у споживання наборг... Зроби й мені послугу — позич 5 доларів«. Ну, й хитро придумано, видно, народна мудрість припасована добре до такої клієнтелі.

Внизу над річкою індіанські шатра із продіравленим верхом і проткнутими уверх списами звіщають мету дороги, навкруги все горбовина, в далині гори Великого Рогу, а в байраку вилискує до сонця срібло річки — Літл Біг Горн, не інакше. Він і є. Відбивши трохи від дороги, крізь подобу воріт заїжджаєш на історичну сцену. Праворуч білохресте кладовище — тисячі впорядкованих могилوک полеглих в різні часи учасників протиіндіанських походів. Звідси, з десятків кроків під гору, будинок музею. При входових дверях пропам'ятна таблиця з вичерпною відомістю про Кастерів заповідник. На вершку хребта видніє здалеку показна могила з великим хрестом посередині, й туди, наче на якусь кальварію, одинцем, по крутій стежці, виходять прочани. Останню ж послугу належить віддати тому одчайдушному Кастерові й його товариству. Будній день, а людей — як бджолиний рій: гуртуються довкола інформаторів, розлазяться по розлоговому театрові бою, здійсмають світлини, бівакують. Серед туристів чимало зосереджених, поважних індіан з-поблизка і здалеку. На їхніх обличчях не вдавана гідність, немов німе признание славетним прадідам, войовничим сіюксамам і союзникам... Про історичну подію почуєш з голосників, продемонструють публіці й актори, розкаже численна література на полицях бібліотеки музею, покажуть і картини по стінах і та найважливіша — оригінал: широко розіпнята природня панорама останнього постою, атаки й бою до загину отого молодця Кастера й товаришів. Напилася тоді крові рвучка річка Літл Біг Горн, самих кастерівців більше двох сотень полягло. Вбираю в себе атмосферу гарячого як тоді дня, ніздря перехоплюють гіркий запах полину, спалена сонцем трава пашить сухістю — все як тоді, зяє сірина простору, віддає подихом історичного моменту. Було гнітюче, розв'ялене в сонці пообіддя 25. червня 1876 р., коли з затисненими зубами, кров'ю підпливленими очима, на смерть рішені червоношкірі провчили білу людину, та так провчили, що й свідка

останнього акту героїської оборони загнаного в безвихідь гурта Кастерового не лишилось. Там і братня їхня могила з вітрами розмовляє . . .

За всі заслуги у громадянській війні і в безчисленних походах проти меншого червоношкірого брата перевезли тлінні останки полковника й генерала Джорджа Армстронга Кастера на військовий цвинтар і подвір'я слави в Вест Пойнт. Шкода, що розлучили тебе з братами і товаришами долі, як і безсмертним краєвидом заповідника в Малому Великому Розі, ти сам певно того не захотів би. Де боровся до останньої людини в битві свого життя, впав без догани і скарги, й залишив легенду по собі, там і бути б тобі навек! Хай вітри прохолоджували б твоє розпалене чоло, хай степова тирса нашіптувала б тобі вечірню пісню по розгарі зраненого дня й заклисувала всіх вас, вірні прапорові й полководцю войовники, до заслуженого відпочинку. Так от, де ти, мій добрий знайомий Кастере, копіє вбив і впав. Трудний, запорошений ґрунт, ломикаменем усіяний і кущами перекотиполя виметений . . . А там, Кастере, в обозі, чекала на тебе жінка й бенкет. Хороброго ворога й індіани пошанували, скальпу з нього не зняли, хоч лежав між змасакрованим братом і покаліченими до невпізнання побратимами зброї. Горбок, на яким зазнали ви, полегли, всієї гіркоти буття! Малий Великий Ріг — картина, яку легко змалювати кількома суворими штрихами; не таке то й велике насправді бойовище, далеко ж тобі до тисячей, чи й десятків тисячей полеглих. Зате скільки честі припало! Дальні поля Берестечка, Бродів, скривавленої Білогорщі — куди значніші за тебе, проте ще певне пройде багато часу, заки належно вдостоїть уярмлений нарід жертву цілоспалення на нездвигнених і досі пам'ятниках Батьківщини.

Монтана високо на півночі, а така спека й посуха . . . Зриваю з братньої могили шорстку в'язку степового хмизу — на вічний спомин. Останнім поглядом ще шлю цілунок — трагічному бойовищу на прощання, і, повен його невтишного лементу й відгомону пострілів, повертаю шляхом 212 далі на північ. Літл Біг Горн — останній бойовий тріумф дітей Маніту, що не довів одначе до остаточної перемоги. Ніяк було в майбутньому протиставитись военній машині білої людини.

Першу вершкову точку подорожі досягнуто; знаходить по-

мітний спад напруження, покриваю сотні кілометрів без якогось дальшого націлення до обраної мети. Навіть коли в далі виринають зариси Єловстонського знесення, то що ж — після Літл Біг Горн це лише природня собі верховина. Надвечір доїхав до підніжжя гірських ланцюхів, почав від звиринця в Ред Ладж, заспокоїв спрагу, склав дальший плян мандрівки і пустився зразу під навислі скельні масиви. Спільне таборування внизу, над обліпленим курортниками потоком видалось просто профанацією маєстатичної вершинної природи, тому щиро зрадив, відкривши одчайдушні закрути гостинця в горішні, сповидно недосяжні полоси підхмар'я, аж до заворотних шпилів. Хоч пізна пора, краще туди — поміж грізні пропасті, як серед галасливого поспілля. Сарна з сарнятком стрінулась по дорозі, як пара дівчат з повними ведрами води — надійне побажання на добрий шлях! Не довго пробирався, як повіяло крижаним подувом, розгорнувся простір, наблизились похмурі велетні, а стрімкий маршрут все ж далі до висот змагає. Ух, це ж був чи не найбистріший вихід сміливими стрибками на крайні верхів'я, чого будь-коли довелось зазнати. Отак, все вище й вище, геть аж поза полосу снігів, доки залишилися й вони внизу, а шлях завів між голі наїжені скелі. Сіро-холодного їх підшиття ніяк не зрівняти з шовковою плахтою соковито-зелених полонин у Чорногорі! Навкруги дике привілля: побіч дороги порозливалися крижані, застигли води танучого снігу, вогкі мохи набрякло вистелюють тверде підложжя, масиви скель і льодовиків різьблять темніюче небо насупленого вечора. Різко проймає холод, коли залишити на коротко захист авта, щоб роздивитись у тій диковинній пустелі за пристановищем на ночівлю. До меж цивілізації години їзди, вважай, аби, чого доброго, бензини не забракло, а то було б зовсім не в жарт застрягнути на цім первиннім відлюдді. Червоні смуги заграви кладуться на ледяну кригу небесного покрову, краски хутко рудіють, краєвид ще більше похмурніє. Так несамовито й опущено могло б виглядати і при народинах усесвіту. Щільно загортаєшся у спальний мішок (а все ж він пригодився), метаєш востанне поглядом у пропасть неба й землі, і рішаєш — скоро світ, вибратися на »ясні зорі й тихі води«, на волю з цього студеного скельно-льодового

затиску. Світанок 10. серпня, а тут проймає вихорним холодом наче взимку. Добре, що хоча зрушив з оков морозу прозяблий віз, а далі вже якось і сам покотився. Тепер же, на зміну, в долину і в долину . . . Егеж, була це й саме вершинна точка дерзання мандрівного шляху, яку ти вчора осягнув, тож не дивниця. Проїздиш повз замочарені кам'янисті луки й похмарені озера, що скидаються радше на холодні води Лети, поринаєш у темний бір, далі цілі милі поритого шляху, на котрім ніччю могло б легко дійти до катастрофи; виминаєш ранній робочий люд, що з бульдозерами пораяється біля нового гостинця, ще милі солідного лісу й коротких проривних полян, як нарешті прибив до галявини й мостику, визолочених променями раннього Хорса — ох, якби знав, який ти мені любий після дотеперішньої стужі сирих обіймів бору! В яру журчить, вітаючи весело подорожнього, жвавенький потічок. Тут і поспідав, розрухався шведською гімнастикою, гарно помився в чистій як скло джерельній водиці, яку б на запас набрати. Нумо в дорогу — Словстонський парк не за горами. Проминувши Тавер Джанкшин після годин зеленого мандрювання, опинився наприкінці при самому вході прославленого парку. Два доляри вступу за один день побуту — така належність за чари первісного краєвиду, варто й довше затриматись, проте мені ніколи. Прочитуєш сувору остерогу перед медведями, яким не потурай, дарма що на вигляд освоєні. Тоді проїжджаєш гарно вимощеною парковою трасою — довкола левади й узгір'я, простори неторкнутого первісного замир'я. Отак, між гаврами медвежими, оленячими пасовиськами й домівками меншої тварини, роз'їжджаєш і ти собі миролюбно, аж і весь парк провідав — з його паруючими підшкірними каналами, кипучими гейзерами, полосами сіркового кип'ятку, кен'йонами й водопадами, на які такий багатий цей стейт водної потуги — Вайомінг. Біля одного водопаду зустрів земляків з Києва, здавна осілих у Лос Анджелесі. Тепло обмінялися привітами, свіжими враженнями з дороги — і вже пора далі нарізно мандрувати. Неспутана краса, первинність, розмашність — невід'ємні позначки цього пам'ятного терену. На серці ворухиться надія, що хоч тут збережуть нев'янучий чар буйної природи на всі віки . . .

О далека, не менш чарівна вітчизно — яка ти тепер? По-

ганить тебе лютий, безбожний наїзник, затирає сліди твоєї первісної краси, занечищує твої святині й покровища, ламає закони твоєї природи, міняє ходу твоєї б'ючки — Дніпра, серця України. Та не здолає твоєї внутрішньої породи — духової окраси занашащеного людства на грані двох світів... Коли ще твої прекрасні заповідники в Чорногорі геть за шелом'яним залишив! Колись, іще на шкільній лавці в гімназії, затамилось, мріяв звідти про доступ до розлогих пуцц і таємних борів з усякою рідкою звіриною Єловстонських теремів вільного, стихійного життя, аж ось і несподівано здійснились молодечі сні. Та чи здійсняться палка задушевна мрія, що біля серця роз'ятреною раною довго вже гніздиться — чи повернесь іще раз на твоє чудове, плодове лоно, пригнічена вітчизно?

У Єловстонському озері випала знаменита купіль в за-тяжний літньою вологістю, спарений день. Медведі, по звичці, вряди-годи стиха на шлях виходять, але проїжджих не турбують, щобиш фотоаматорам до знять позують — і все. Сарни й олені не цураються навіть у білий день залюднених стежин до водопою, дрібна тварина що-крок пружливими рухами і жвавими оченятами туриста у його лісових мандрівках супроводить, а хижа птиця високо над левадами так і закреслює широченні круги — бережися, всяке непосильне звір'я!

На виході з пуцци ще раз відзначаю своє коротке прибуття тут — привіт вам, дорогенькі рідні в Гейзі й Україні, з цієї живописної, природньої, загірної країни! Багато ще мені дороги втяти, тож далі не затримуюсь, а скорим проїздом лишаю за собою водопій оленів і вже — поза межами цього здоровенного збірника життєвої сили. Вировими підходами далі вгору, з черги, рівеньким простим шляхом, а там і початок Тітонівського бору. Не багато й різниться від краєвиду сусіднього Єловстону; тут би, над спокійноплесим озером Джексона, й переночувати. Повен принади й величі вид на панівні в далині гірські шпилі, та що ж — комарі й патрульна контроля не дають спокійно відпочити, а надто — що хвилини зупиняється раптово подорожня машина й люди на шлях вибігають. Захопленню й одушевленим вигукам на вид чудової картини кінця немає. Патрульна сторожа таки не дала дочитати до наступу сутінків усілякої дорожньої літератури.

Доводиться під ніч шукати пристановища, вперше і востаннє підчас мандрування не дозволили провести ночі при дорозі. Так і не встиг допитатись — чому? Хіба вже не з осторожних заходів з уваги на можливий медвежий нахід? Серед почорнілого лісу трапилась якась самаританська вакаційна пристань — чудове місце для ночівлі в сосновому бору, над самим берегом поколисуваного вітровим подувом озера. Такий упійливий аромат б'є з пущі, що й їсти відхотілося. Зашився у глушину — тут то й патруля не подибле.

Плавання о 6-й годині ранку в озері Джексона було найкращою подією дня. Тоді — довгі шляхи здовж краєвидних гористих хребтів, дороги на краю високогір'я й пустирів, проходи між потужними ланцюхами гірських масивів і сточищами рік . . . Надвечір досягнув багряних кеньйонів «Палаючих урвищ» (Флеймінг Гордж), пробрався почерез піскові надми крайця мормонського стейту Ютаг, далі, повз закурену збуреним вихорем місцевість Маніля, до північно-західньої частини червоноскеельного Колорадо. По довгій дорозі пристанув натомлений на дні урвистого яру на ночівлю. Тут і дзюрчить просвіжливо чималий ручай, буде питво й немінуча вранішня купіль. Міркували, чи не приміститься і собі сюди, якісь здорожені люди, але роздивившись якусь хвилину-дві, роздумались, мабуть надто диким показалось грізне довкілля цивілізованій парі. Швидко застукала ніч у цю глибінь горбовинних зворів.

У четвер, 12-го серпня вранці, почав свіжу днину студеним купанням і енергійними порухами стерплого не вигідним спанням тіла. А що ж — і пора вже б у загірню дорогу до національного заповідника динозаврів у західньо-північному куті Колорадо. Здаля вже зарисовувались фантастичні плоскі височини, де на узбіччях легко визначити дослідникові якусь мезо- чи кенозойську добу, завдяки чітко увидатненим порізьбленим полосам крем'янистого ґрунту. Егеж, тут вони, оті кошмарні страховища безпам'ятної старовини, »жахливі ящірки«, множилися й панували упродовж яких 70 мільйонів років над світом — просто неймовірно довго, зрівнявши з будь-якими людськими мірлами . . . І що ж ті кількадесят тисяч років існування твого значать, жалка людино — гомо сапієнс?! Ех, чоловічино, ледве чи видержиш змагання за

довговічність із динозавровим могутнім плем'ям . . . Прибув на місце — Дженсен. Тут простору передпотопових викопалин — тисячі квадратних кілометрів, алеж геологи обмежились покищо до одної-однісінької скам'янілої гори й оголюють її терпеливо вже кільканадцять літ від динозаврових залишків. Та й то, кажуть, на одному цьому місці більше костей і кістяків, як деінде у світі, разом взявши. Велике нагуртування викопалин в якомусь закутку вияснюють річним нанесенням, що дало в висліді ціле цвинтарище. За мільйони років усе скам'яніло, аж водяна й повітряна ерозія допомгла людині відкрити глибоко захований клад. Гору обхопили рамами у своерідні кліщі, побудували двоповерхове руштування, що нагадує ні то гараж, ні то кришу, та й докопуються, самі того не знаючи, на які ще таємниці потраплять у середині залятого терему. Вистукують безустанно молоточки, вибиваючи наполегливо, міліметр за міліметром, уламки й цілі кості, якусь щелепу, зуби, а то й »ос феморіс« (стегнову кість), мамутові ікла, якщо й не цілі кадовби, із щільно прилеглого гранітного ложа. Здовж стін музею прочитаєш підсумки еволюції всесвіту; поряд з цим безконечним процесом — який нещодавній родовід нашого пращура! Стоїш віч-на-віч з вічністю, далі памороки забиває від напруги і спеки. Садовився знову в нагріте до пекучого авто, тягнешся безводними, затягненими млою відногами доріг, що просто пашать від сонця, забуваєш рахубу милям, одне лиш пристрасне бажання доліває — щодалі звідси, в тінь, геть від цього несамовитого, розпеченого котла, кудись над холодні води заобрійної течії! Яка примхлива людина — в дусі сам над собою підсміхнувся — ще так недавно тікав від заморозливої студені північно-бігунових бовдурів Вайомінгу й вітав сонце як наймилішого посланця, а тут на нього негодуєш . . . Так, так, але й сонце сонцю не рівня . . . І знов висохле горло, засушений язик криштальні бризки джерельної води на гадку приводять. Річко-річко, де ти забарилась? Гей, Ріо Гранде, мені до тебе треба . . . »О, ю ріо, уі ар баунд ту ріо Гранд« . . . Тихо мугикаючи під носом десятки років тому зачуту пісеньку, намагаюся уявити, яка вона собою. Поки покінчу своє тижневе мандрювання, тебе обов'язково привітаю. Та куди там покищо до неї — тієї милозвучної, заобрійної річки, навіяної роман-

тикою давніх американсько-мексиканських прикордонних зударів! Дарма, мимоходом наводить живі спомини з відкоротаних днів молодости, стає аж дивно близькою. Покищо ж континентальний розділ перебрести доведеться, ще кілька ланцюхів хребтів Колорадо проїхати, поки досягнеш меж колірового стейту Нового Мексика. Спершу обрав коротшу мету — музичну оселю Аспен в Колорадо. Йдучи точно за позначеннями дорожньої мапи, часто міняв шляхи, починаючи з Верналь і Дженсен, повз запуснені ковбойські місцевини Райнджері, Мікер, Райфл, аж до модерного курорту Гленвуд Спрінгс. Якесь фільмова корпорація знімала саме в Мікер сцену для голівудської картини Дикого Заходу, мало що не попав і сам на фільмову стрічку... Закупивши потрібні припаси, вирушив гарячим пообіддям в дальші мандри. На виходах з містечка легко сплутати дороги, так і мені приключилось — замість на великий шлях, попав на польову доріжку, що завела в підгір'я. І не пожалкував цим разом, доїхавши до насади місцевого водного резервуару й навколишніх горбів, де зразу прохолодою обвіяло. Та що ж, нічого не вдієш — не туди дорога, завертати час. Згодом уже, без дальших несподіванок, промірюєш головні й бічні магістралі до головного «континентального розділу». Свіжа водиця з придорожного джерела — розкіш спраглому мандрівникові! Таких джерел тут, ув поближжі високих шпилів найвищого стейту Колорадо, до схочу. А щодо краєвидів — аж дух забиває! Проте вибачайте, гірські красені, мені тепер ніяк захоплюватись, це бо вже тиждень моєї екскурсії добігає, пора б і до дому. Ще тебе, моя красуне, Ріо Гранде, провідати годиться, а там вже поблизько і Санта Фе — мета дороги, звідки не гаючись, історичною тропою помандруєм назад у Канзас. Отже, конику, до Аспен продовжай ходу! Неподалік славного з музичних подій містечка, зараз же за мальовничим селищем Гленвуд Спрінгс, розтаборився на нічліг. Привітно й супокійно.

У п'ятницю ранком, 13. серпня, прибув на сніданок до Аспен, роздивився по принадній гомінкій місцевині в гірській китловині, на одному повороті вулички мало що не наїхав, осліплений соняшною хвилею, на невелику собачку — мабуть зазнала легкого удару, бо заскавулівши, відскочила й по-

далась геть бігцем налякана тварина; та й мене, нівроку, налякала, чи не заподієв шкоди живому створінню, ще ж досі чогось подібного не трапилось. Шкода бідненької за удар, але мала щастя, бо відбігла ціла . . . Саме встиг з'явитися на генеральну пробу Бахової Богослужби Б моль. Піднесений настроєм духової краси, понісся на крилах мелодії на південь. Щойно тут полоса найвищих гір, а під проходом »Незалежності«, на висоті 12.000 стіп, то й віз відмовив послуху і треба було переставляти реґулятор швидкості на »спеціальну«, важку ходу. Далі все пішло без перешкод. Запивався найкращим вином — крицевою водою із грайливих потоків, груди задихались високогірним нектаром, очі загортали зеленочорніючу велич гірських масивів, а я все дужче на південь, аж до високих веж Нового Мексика. Під ніч розгрюкалася громовиця, пішла дебела буря, поплутав знову дороговкази і взяв північний напрямок від містечка Алямози, яку вже пополудні проминув у бистрім проїзді, зміряючи на південь. Щож, мусів поночі надробляти дорогу — з Сагок назад на Алямозу й Монте Віста, до Ля Джари й Антоніти. Глуха ніч застукала в чистому полі нагрітого мексиканського краєвиду.

14. серпня, скоро світ, покинув ночівлю на польових пісках. Тут і помитись ніде було. Тільки степи й поля, й худібка на випасі. Та ось неподалік уже й височенний міст над пропастю (до 450 метрів довжини й такий заввишки), нарешті, над маестатичним кеньйоном ріки Ріо Гранде. Вітай, люба річенько! Глибоко-глибоко в яру, ледве тебе сприйняти, ледве зачути твою мову на самому дні. Всього яких 12 метрів завширшки, серед стемнілих яруг і сама похнюпилась, наче стурбована, куди тобі далі шлях. Та й підхід до тебе такий утруднений. Нічого, попробую в іншому місці й обов'язково горнутиму тебе, холодну, у своїх жадних обіймах. Вона ж на довго скрилася згодом від мого спрагненого зору й аж після якоїсь сотні кілометрів подибав пружку, химерну річку знову таки ж біля гостинця, не так то і глибоко цим разом в яру. Пристанув зразу ж, провірив стрімкі спади берегів, а тоді чи не годину полоскався сам і порався з біллям у неглибокій, трохи змутнілій, глинясто-закрашеній її воді. Тут і багатство різновидного каміння, буде з чого вибрати для збірки своєї доні. Свіжа прохолода після гарячого дня додала снаги до

кінцевих зупинок і відвідин південної країни над піонерським шляхом Санта Фе. Таос, Санта Круз, Еспаньйоля — прикметні еспанські назви місцевостей, прикметний і будівельний стиль домів, церков, урядових і професійних будинків — усе на один, еспансько-мексиканський лад: низька, одноповерхова структура з плоскими кришами, масивними стінами, в жовтому або рожевому тоні, на подобу домівок автохтонних жителів. Індіанські ручні вироби, колірова атмосфера латинсько-американського світу, смачне місцеве печиво — гарне ти й цікаве, Нове Мексико! В поближжі столиці Санта Фе, не мож було не провідати відомого осідку музичного мистецтва, оперний театр під відкритим небом. Уявляете — модерна будівля фантастичної конструкції, стіни, сцена й аудиторія під накриттям, а водночас із переділенням дахом і вільними від орамлення боками стін, що відслонюють природні краєвиди й дають доступ свіжому, кедровому повітрю. Залишився на пробі одної з опер Офенбаха і прослухав деякі з найкращих голосів сучасної оперної сцени в Америці. Тут літній осередок оперного мистецтва, що й Метрополітальній опері не поступиться. Тоді почергувались хутко події двох днів пробування в гостині добрих приятелів, Ізабелі й Артура, в Санта Фе. Ізабела з давнього роду пуританів, що прибули в XVII стол. на »Мейфлавері« до Плімису. Це моя шляхетна комілітонка з університету в Бовлдері, мед-сестра за званням. Згідно з гарними традиціями академічних років половини XX стол., возила мене разом з чоловіком по знаменних місцях еспано-американського й індіанського запілля. Школи, санітарні станиці, кухні і хлібні печі в публях апачів, найстаріший дзвін (650 років віку), найдавніша церква й домівка (з XIV стол.) в Америці (таки ж у Санта Фе), індіанські базари з мистецькими кустарними виробами — це лиш декілька зупинок наших вельми цікавих місцевих поїздок. З одним ватажком апачів вдаєшся в розмову. — От, скільки всього землі залишили нам — показує коротким порухом руки, закреслюючи скупе привілля. — А нам і того москвини не залишили, пограбили доценту й на карки населення насіли — відказуєш задумано. — Так і ви не вільні? — мабуть уперше дізнався нацадок славетного племені апачів про долю нашого народу. Тоді ходили на Службу Божу у стилеву

єпископальку церкву, нашвидку звідували архітектурні пам'ятники старовинного міста, надихались повітрям по розлогому довкіллі — ліворуч застеленому шовковими килимами зелені, а тут же, праворуч, спраглому води, виснаженому від посухи, здовж просохлого корита загубленої в пісках течії. Захід сонця застав на поворотній дорозі до Санта Фе — за несповна два дні, хай і які зосереджені, і не думай всього оглянути, на що багате це пристановисько давньої культури. До Ізабелі горнутья індіанські жінки, як до рідної матінки — така вона до них привітна, щедра, просто окрайцем серця частувала б. Уже в садибі приятелів, в надвечір'я, підвинулась нагода поділитись враженнями, чи не в десяте з дороги, з рідними. Згадавши дім і діток, кидаєш оком по небувалих сувенірах, що збагатились рідкісними зразками цінних каменів, отриманих від Артура в подарунку.

В понеділок, 16. серпня, рівно о 7-ій год. ранку розлучився, після короткої зустрічі, з сердешними приятелями і пустився в поворотну дорогу до Гейзу. Ляс Вегас, Ватрос, Вегон Мавнд — одна оселя менша другої — стрілою минаєш подорозі, ще один 2-годинний постій біля міста Спрінгер у старезній віллі колишнього сенатора Дорсі — осередку товариського життя південного заходу в 1880-их роках, і, почерез вершок стейту Тексас, окрасць плоскорізьби Оклягоми, ти вже в Канзасі. Від Гюготон, відомими станціями Дадж Ситі, Кінзлі, Ля Крос — все давнім, піонерським, слізьми, потом і кров'ю зрошеним, шляхом Санта Фе, до далекого культурного осідку в середущому Канзасі, Гейзу. Пізнім вечором, о 10-ій год. вернувся з загірної мандрівки до дому. Грізно їхати ніччю по фантастичних, темних і незнаних, закрутах численних доріг — немов у челюсті якогось пропащого світу.

Оце й була моя незабутня прогулька прогульок, справді варта того, щоб записати у книгу родинної хроніки. А дома, відомо, сімейним теплом обняло — всюди ж добре, а дома найкраще!

1971

У БАТЬКІВЩИНІ ВІЛЛИ КЕТХЕР

Ще помітні останні зусилля літнього сонця — день-два так пригріє, що й серпневій спеці не поступки, то знову густо похмариться небо й різким холодом проймуть вітри. Між тим — золотіє листя і серпанком затягаються поля. Таку погоду в цю виспілу пору називають тут »індіянським літом«. Та це вже, відомо, лебедина пісня літа.

Провітраним ранком вибрався гурт з місцевого мовного відділу в літературну екскурсію до сусіднього стейту. Яких п'ятсот миль дороги туди й назад — саме на один день прогульки стане. Осінь звіщала свій прихід, ідеальна пора; пізніш, чого доброго, могли б і на буревії потрапити. Десяток студенток, кілька чоловіків-студентів, три члени факультету — чим не гурт! Ще в сонному настрої подались автобусом наперед себе, в напрямку польової Небраски: в гості до Вілли Кетхер, улюбленої поетки степів, до її родинного осідку з часів загірного, невилинялого дитинства в Червоній Хмарі (Ред Клявд). Декілька годин проїзду одноманітним степовим краєвидом, в якому мало що денебудь міняється, хіба зелень озимого засіву з сіриною заораної ріллі, або ж синь далини з горючою бронзою перезрілого »зоргум«. Зупинка на канзасько-небраській грані. В дівочому товаристві вже й смішки перевелись — вітри зачісок і сукенок у спокої не залишать, ніде на роздоллі прихилитись, не то щоб найти якийсь захист, передихнути, попоїсти. Просторе видноколо — від обріїв до обріїв море хвилястих ґрунтів, де-де між нивами стрягне чагарник попереplitуваний мілкою, розгубленою в пісках річкою. Високо над князівством своїх ловів ширяє самітна птиця. Зрештою, в меланхолійному докiллi непорушно, ні звуку, ні сліду вічної боротьби в бутті.

Тут вам велика нагода, о піонери! Як же їй, Віллі, було не озватись на твій зазив, опочила стихіє!? Чи виспівати бувальщину своєї подруги дитинства, Анни Саділек, що при-

мандрувала у твої вільні розлогі хороми з далекого неспокоїного суходолу... Якщо й батьки сподіваного щастя за морем не взнали, то хоч надія на молодше покоління. І так, солоним потом, твердою заправою обкипіло дитинство, повіялась і мигнула вітрами на безлюдній степовій чужині молодість, чимало досвідчала доля згодом, аж на схилку віку сякий-такий плід призбиравши. А ти ж, Вілло, все своїм дбайливим оком спостерігала, пильною рукою відзначала — не дивно, що повість за повістю у грубі хроніки низалась, людям і світові новини з піонерських передпіль вістили. Полюбились тобі щиро виселенці з Богемії, Вілло, за рідних стали... Але чи впізнала ти їх наскрізь, їхне походження, мову перевірила? Що ж, не виную, бо й як же тобі було краще знати за перестарілу мову параграфів скучних актів твого уряду, а в них же чорним по білому написано: богемці, слявіни, росіяни... Отак попали й до твоєї книги, побіч сусідніх слов'ян, ще й білі круки, що ні російського молока з матерніх грудей не ссали, ані того «язика» з роду-віку не чували. А все ж ти їх, отих Петрів і Павлів — добряг, заробітчани з убогого карпатського племені, несвідомо, та як невдатно, перезвала. Бо й де кум, де коровай — де Калуга, а де Попрад!!

Проте ніколи судити про заплутану справу походження бічних осіб твоїх романів, коли й ось розгортається саме корінний терен їхнього проживання на новій землі. Якраз тут, на цьому клаптику невжитків у вибалці, твоя Антонія зростає... А он там, позад мочариська — бачите? Почавши від того зруба, в долину — це ж саме підложжя для Вілліних «Піонерів» — зриваючися з місця, запопадливо інформує з вікна автобусу провідниця екскурсії. Підмоклий ґрунт поруч насипу дороги, височенний очерет уздовж; густий заросляк на коротко приховує роздальний вид на небраську цілину, наполохано покавкує дрібна птаха, гнівливо прошибає вітер жовтіючу листву та просохлі шуварі запущеної гущі.

Колись тут, у їхній провесні, дудніли на пригірці босі стопи дітвори Шімерди по заячих стежках. Та куди вже тепер до того — не той час, постарілось поспілля, розбрелись по світу нащадки і тільки непоказна, обгороджена могилка усопшого раба Божого, старого Шімерди, в забитому кутку бездоріжжя — залишилась єдиним свідком давно відрокотаного побуту

в його прибранім гнізді. Усі інші з родини якось наламувались до твердих законів нового світу, лиш він один не зумів, усе нагадувались великі втрати — рідної сторони, давнього життя, ремесла, дружби, втратив і надію на кращу долю, а насамкінець годі вже було далі боротися з переможною стихією, то й у розпачі із-за надто великої втрати наклав на себе руку. Таких зразу на перехресті ховають, але забувся гріх, спокуталась провина, пригасла пам'ять, і перенесли сюди — а тепер тобі вірними супутниками мир і тиха непо-рушність завмираючої природи. Інколи й заблуканий про-чанин «Отченаш» змовить. Так було в житті, так і попало у твою хроніку, літописце Вілло.

Нарешті вибрався мандрівний гурт із сліпого завулка — не то галєвини, не то провалля, на безмежне високопілля, про-чищене й зарівняне, де вітрам і зорові простори! Це все, Вілло, і твоя країна благословенного дитинства, і друга батьківщина героїв твоїх перших епічних полотен. Навіть з далекого Нью Йорку черпала пізніше власне звідси води й теми для твоїх дальших праць. »Пісні жайворонка«, »За-губленої пані« . . . Ниви, приліски, струмки, кладовища, старі, ветхі каплиці — всі ще тут, як і тоді були. На ріллі, правда, нові піонери, деревиння гаїв порозсихалось, не один потік змінив корито, цвинтарища заповнились потомками твоїх свояків, знайомих, односельчан, і данська церковця твоїх скандинавських приятелів уже з останніх сил вибивається. Де лиш, Вілло, автобус у твоїй країні вчорашнього не зупи-ниться — то чергова руїна, наступна могила, ще одна поки-нута, заросла господарка. Пережила тебе твоя Анна-Антонія на кілька там років, але й вона вже й чимало хто з її рідні Павелків під нагробним каменем розлогого небраського под-вір'я миру, домівка ж їхня, що неподалік, скоро у дім стра-шилищ перекинеться. Поростають стежки вилеліяного тобою, Вілло, минулого, а проте гримить — не вмовкає твоя слава й несеться далеко за межі твоєї вужчої і ширшої вітчизни. І певно лунатиме довго в народі, як і тепер дзвенить у стінах університетів.

Алеж чомусь посоловіло дівоче наше товариство — ніхто з-поміж них не зводиться більше з місця на ще і ще одній зупинці, при якомусь черговому пустирі. Надто проймає

вихор серед опустілих ланів, а тих кілька самотніх кедрів на сумному урочищі прибіжищем ніяк не послужать. Найвища пора з передпіль до самої оселі — Червоної Хмари. Містечко невеличке, але знатне своєю спадщиною — музеєм Вілли Кетхер, двома родинними її домами, де зразу проживала, а тоді з-часта гостювала, і безліччю пам'яткових відзначень її кожночасних постоїв. Треба ж було промити рани, нанесені в зударах із світом, в цілющому джерелі Червоної, як багринь під захід сонця, Хмари.

Багато томів твоїх творчих надбань гуртує і зберігає тут пропам'ятний дім і архів. Окрашують, озвучують, інсценізують твою творчість, оприлюднюють і сірому нечитальникові. Не поскупилась тобі доля — наділила дбайливими батьками, талантом і вродою, а над усе літературним хистом, що здобув собі хутко признання і високу оцінку ще за життя.

А, всупереч усьому, не взнала щастя? Може. З ніким так, як із своєю Анною-Антонією, не подружила? Мабуть. Серед людських мас одного друга не знайшла? І те правда. Живучи в найбільшому осередкові яскравої товпи, в задушливих обіймах гучного Бродвею, ти ще більше свою самотність відчувала. Плебейського галасу знести не могла (а хто ж міг — навіть і твої співвітчизники, Фовкнер, О'Ніль, не змогли, а що ж говорити про мандрівних птиць, як ми), тільки ж тут було чи не найближче до продукційних горнил, звідкіля ти своїх духових дітей у світ випускала. Отак рішила пожертвувати все-все для свого мистецтва. Так же й тобі здійснилося: побачила своїх діток у гарній виправі, рознісся скрізь про тебе і твою штуку розголос, опинилась у статечній сім'ї вибранців муз. Це багато, Вілло, в житті — такому скупому на тривалі здобутки і радощі. Твоє правдиве слово, хай і на пустирі, прийнялося, Вілло, а цим уже «кільки досягнуто! У моїй країні, Вілло, лише фальшивий тон набуває розголосу й панівности, а щирий голос творчого сумління по катакомбах і досі скривається. Митцеві там заборонили присвятитись мистецтву, плекати його і визнавати святощі в житті; а коли й який чесний, безстрашний знайдеться, тоді й його й породжені в найбільшій муці плоди його духу ганяють вогнем і мечем. Щоб, бува, у яскині низьких і брудних шляхетне не запанувало! Так, Вілло, у сторіччі найдовершенішого техно-

логічного поступу ще й далі красу переслідують, а душевну пільму силою насаджують. Там одному і другому жити поруч не дозволено.

Тому щаслива ти, що народилась у вільній країні, де гарне окрашує погань і підносить усе до вищих рівнів, до яких не всі зразу знаходять шлях. Це й чи не найбільше твоє особисте щастя, що перед вела по цьому шляху, якщо б і іншого в житті не зазнала. Коли б ти ж у нашу невдячну добу між живими була, може б і нас — новітніх піонерів, як і тих раніших, глибинно зрозуміла. Що не заради землі — за волею приїхали сюди, проте справжньої батьківщини ніколи не в силі зректись. Так уже Бог дав, що людина приходить раз у свій світ і лише смерть виводить її в інший, кращий. Другого рідного світу гідній людині за життя немає. Це нова правда, Вілло, яку ти між своїми первісними піонерами ще не могла стрінути. На те ж ми й нові піонери, щоб у кожному занедбану площину свій плуг запускати, ярий посів між розбуджені зо сну скиби розкидати. Ще довго нашої мови на чужому ґрунті не сприйматимуть, наших трудів належно не цінитимуть, плодів нашої кривавиці не споживатимуть. Як чужі, так і свої. Адже й посеред новітніх піонерів скільки ще таких, що з головою в ріллю поринули, на братнє слово поводитирів заглужло вухо. А мало ж таких, що то по темних вулицях життя штучних світел шукають, про справжнє — соняшне, не дбаючи?

Гарний, ласкавий твій дім батьківський, Вілло, видно — теплим, щедрим приютом твого дитинства бував. Було звідки винести іскру любови в холодний великоміський круг. На все життя . . . Знаю, гнітила непевність того переселеного часу твоїх батьків, придушували скрутні дні господарського провалу. Була й нестерпна самотність серед моря людей навкруги, згодом, правда й це. А все ж у своїй рідній країні жила ти, твій дух не німував, твої земляки не поглужли на віщій голос твого серця. І ось яке плодюче жниво твого посіву! А тепер — поділюся з тобою, Вілло, тайною; не осуди, коли, може, в серці гіркота й переллється. Новітні піонери будують в душах, не на землі, творять в уламки трудного дозвілля, не знаючи насправді для кого, породжують у крайньому зусиллі надійних діток свого духа й випускають їх у студений

світ непокритими, голодними, а тоді розшукують для них даремне покровителів, і далі без надії вірять, аж нарешті, втомлені, виснажені, сходять один по одному в тінь забуття, у засвіти, навіть і не помічені юрбою на цьому шумному ярмарку, що дочасним життям називають. А все ж, будь їм призначено ще раз родитись і бути — вони інакше жити не зможуть, підуть тим самим, найважчим з усіх піонерським шляхом, різним від доріг поспільства, що з їхнього труду згодом скористається, не дбаючи про піонерів за життя... Не видно творів їхніх рук, бо життя проїхалось по їхній праці, та не будь їх — униз, у розмокле трясовиння потрапила б стежка людства, а не до піднеслих, кам'янистих вершин. Знаю, й не бачучи, ти б зрозуміла діла новітніх піонерів, Вілло...

А втім, прощай, славетна літературна подруго! Я забарився — ось мої співтовариші подорожнього гурта лаштуються в автобус, скоро рушати назад пора. Це ж бо й сутінки, а до дому далека дорога. Прощай, ми ще раз колись, надіюсь, на світанку зустрінемося і далі погуторимо.

1971

НА СТАНОВИЩІ

Авлю високої школи по береги виповнили студенти. З увагою ковтають слова ректора. Мова його викладу обважніла, нарочито стримана, кожне речення відважене. — Освіта в нашій країні — продовжає звільня ректор — зазнає в сучасному найбільшій кризи. Після бурхливих розрухів по шкільних майданах наступило замирення, протверезіння. Декому може й нагадувати змертвіле затишшя — звичайний прояв попереднього зужиття надміру енергії. Надіймося — це знак розваги й передумова надійнішого майбутнього. Хто дорожить наукою, отримує насправді нову нагоду. Дарма що освіта ще більших жертв від вас вимагає. Алеж бо й належить своїми трудами й посвятою довести батькам і суспільності, що вона вам повністю прислуговує. Довіряю вашій зрілості й розсудкові, а теж обіцяю вам, що отримаєте найкращу послугу, на яку ми, ваші вчителі, спроможні. Можете бути впевнені, що й ми поділяємо з вами свідомість ваги хвилини. Наші обов'язки розглядатимем куди глибше й сумлінніше, як сповнені години праці. Ми сподіємось від вас гарних осягів — тож і ви у праві вимагати щодобірніших учительських сил, щоякісніше переданих знань. І ви й ми, звичайно, не обмежимося у наших працях до стін спільної установи. Існує велика потреба вийти поза них, показати гідне обличчя громаді, підбадьорити після всього пройденого, призвести до співучасті, відвоювати давні симпатії супроти школи, зумовити суспільну підтримку. Приятелі-студенти! Не час на пасивне засиджування шкільних лавок. Колеги-вчителі! Не пора на відокремлення в самотніх вежах Академії. Всі ми складемо доказ, що маємо на увазі загальне добро . . . Що виправдаємо свої місця на окремих стійках. Хто належно розуміє свої завдання, на тому освітній плян спиратиметься — хто ж для тієї цілі не надається, що ж, доведеться відсіяти половину від зерна.

Ще довга мить німої тишини, заки в гучних оплесках присутніх відлунала відозва керівника закладу. В його мові чимало прозвучало: і тривога хвилини, і виклик до успішнішої праці, і зазив до взаємного довір'я, але й, між тим, гостре напіннення, вимога зусильнішої видайности, а то і прихована погроза.

В академічній спільноті виникло значне напруження. Хто з учительського персоналу працював лиш умірковано, отримав визов посилити свою продуктивність, як у клясі, так і в суспільній площині; хто не дописував у своїх обов'язках, станув перед останньою пробою, можливо, втратою становища. Над усім повис загрозливий вирок — бути, або не бути... Чіткіше як будь коли, зарисувалась непевність завтрашнього дня. Багато ж тут pomoже академічна свобода, утривалена роками праці посада?

І студенти похнюпились — одні присіли поли, взялись полохливо за книжку, в декого ще дужче підіймалось негодування на поворот старого ригоризму, а знайшлося і не мало таких, по яких пройшло як по гладкому, позверховно, ядра свідомости не зачіпаючи.

Але ти, голубчику вчителю, з огнем не грайся, знай своє місце і здобувайся за всяку ціну на видніші висліди!

Твій робітний день і без того навантажували безчисленні заняття, а тепер і з останніх резерв креси іскру. Мало, що працюєш як очманілий, треба ще й доказати це, вийти з себе, спромогтися на додаткову справність. Ех, учителю, співчуваю з тобою. До пізньої ночі, бува, схиляєшся з червоним олівцем над повідриваними з зошитів, нечітко записаними десятками сторінок, нерідко сумніваючись у вартість своєї праці, не раз гнівливо дорікаючи в дусі якомусь недбалюхові, а то знеохотливо махнувши рукою — як і не вияснюй, скільки не товчи одне й те саме, а ледве цей і той правильно сприйме, поправно завчить! — чи не так, засиділий поночі трудівнику? А в сутінках світанків уже пораяєшся наоспіх — нетерпляче, будь-як затягаєш краватку, чого доброго — на виворіт метнеш нагорткою, стійма кінчаєш простиглий сніданок, ще б цю чи іншу річ не призабути з собою захопити, домашнім якусь орудку поручити й від них доволі домагань вислухати, і вже, обвантажений набряккою підручною течкою, щодуху за-

вдаєш ногам праці, аби поспіти на проїзну саме повозку, а то, не дай Господи, так і спізнишся на першу ранкову лекцію. Їх же інколи зо три-чотири під ряд.

У прибраному щопривітнішому настрої духа переступаєш поріг клясової кімнати готовий на все — байдужність, отяжілість, неувагу, а вряди-годи вивідування, часом і гостроумну дискусію аудиторії, дарма що така повертається з-часта на периферії навчального предмету.

— А чом би й Берхтольда Брехта не включити в курс порівняльних літератур, невже тільки тому, що він комуністичних переконань? — несподівано закине хто.

— Ні, не лиш тому — пробуєш спокійно з'ясувати — мистецька якість індивідуальної творчости становить у даному курсі єдиний критерій добору. Туди Брехтові драми, із прикметною авторові наполегливістю втовкмачування соціальної теорії, як і відсутністю або слабкістю артизму передачі, ніяк не годяться. А он в Миколи Куліша, сповидного комуністичного драматурга, артизму й конструктивних універсальних ідей не бракує: ось візьміть таку його »Патетичну сонату«, й вона певно зазвучить чистим кришталем у вимогливого читача. Тим то розгляд його творів безумовно влучимо в курс.

— Соціалістична ідея належить теж до універсальних — оспорює далі студент.

— Це так, але сутність літературної вартости не в тому, що ідея собою являє, а власне й виключно, як саме вона передана. Брехт намагається переконати всіх сливе партійними, доктринерськими методами, просто — мов ударами молотка об стіну . . . А от хоча б такий Гарсія Льорка знаходить більш поетичний, тонший вираз для своєї думки, чим і створює міцні, зворушливі образи у своїх артистичних трагедіях.

Як пощастить добитись визнання своєї точки погляду серед більшости аудиторії, простуєш далі вперед, береш напрямом на змістовні риси літературного матеріалу, розкриваєш ширше полотно свого курсу. Та вже хутко, в черговій лекції, вимога переключитись у зовсім іншу навчальну ділянку.

— Наука чужої мови, мої приятелі, неабиякий складний процес. Одна справа вивчати іншомовні слова — і куди три-

валіше для пам'яті в асоціаціях з відомим вам із власної мови слівництвом, теж у синтактичних сполуках, замість відірвано, як табличку множення — проте і знання самих слів не досить. Це ж лише сирівець, із якого мостимо шлях, здвигаємо будівлі, якому надаємо своерідний зміст, вдихаємо життя, окрашуємо своїм стилем. Мова, панове, це не інтелектуальна абстракція, яку можна точними нормами опанувати. На довшу мету заведетесь на такому теоретичному підході, не стане вам віддиху, видержки, бо поступ тут назагал мозольний. А втім його можна влегшити. Мова в порожнечі не існує, вона зароджується і процвітає у своєму мовному докільлі. Його можливо створити, хоч не в такому ступні, і поза межами рідномовного докільля, приготівляючи для того відповідну сприятливу атмосферу. Потрактуйте предмет з досвідчального, практичного погляду. Коли вчитесь виключно на те, щоб винести з курсу оцінку «А» чи «Б», пропадає справа. Сьогодні вибубните матеріал, завтра забудете. Спонуку знайти, мотив для потреби додаткової праці, що стане за приємність — ось де захований зародок успіху. На хвилинку задумайтесь і уявіть, що опинились, припустім, на чужій землі. Скільки б тоді за те дали, щоб могли порозумітись. А може від того й доля, життя кого з вас залежатиме? Не варто б тоді знати, як висловитись — «я голодний», «де американський консулят?», «як найти дорогу до туристичного захисту?», «коли відходить поїзд в такому-то й такому напрямку?», «я чужинець», «хто ви?», «котра година?» тощо. А ось ви, Міллер, скажіть, звідкіля приїхали? Не зрозуміли мене в чужій мові? Гаразд, де ви народжені, де ви в себе дома? Ну он, сприйняли нарешті мій запит. А тепер скажіть ви, Грант, звідки я? — О-о-о, не «ти», а «ви». Вам же треба не фаміліярного вислову, чи відзиву до дитини, а супроти дорослої, не надто близької вам людини. «Ви» — тепер кажете, так, якраз так, алеж, ради Бога, я не з Росії, а з України. Ріжниця? Ще й яка! Приблизно, як Ірландія супроти Англії. Ба більша — ірландці говорять і по-англійському, а в українців своя мова. От вам, приятелі, причинок до моїх вступних уваг — вивчення чужої мови зумовлює і знання культурномовного запілля, без чого мовний предмет опиниться в дійсній порожнечі. Знаючи одну слов'янську мову, вам не трудно

буде вивчити й іншу, на всякий раз — зрозумієте її, алеж культурній людині треба буде й відрізнити одну від одної.

Дальший відхід від уточнених рамок курсу чужої мови прорве дзвінок, проте аудиторії не спішно покидати викладову залю, якщо вловити поперед її увагу на опірних точках загального зацікавлення.

Вчителю, а чи не трапилось тобі в літературно-мовних курсах запускатись і на бурхливі води політичних дисциплін? Певно, що попадалось, за те подбають і самі студенти.

— А все ж, советська система — встриє у твій виклад один чи інший з учасників мовної кляси — виявила досі великі поступи, от хоч би в дослідах усесвітнього простору. — І що ж йому відповіси?

— Приятелю, мобілізація всіх людських і матеріальних засобів для досягнення великопотужних стратегічних цілей — за рахунок волі, добробуту, щастя й росту закріпачених народів цієї в'язниці — це називаєте поступом? Усе для держави й нічого для одиниці — це поступ? . .

Матеріал для чергової дискусії готовий, тут же й обов'язково вирине питання советського громадянства, історичних підстав — походження цього штучного, насильного державного комплексу, аж до найраніших періодів, навіть передісторичних основ формування східньо-слов'янських націй.

— Не була ж »Русь« »Росією«? — поспитає якийсь цікавий.

— Ні, Росія загарбала спадщину Руси — праматері сучасної України, використала скрутне положення козацької України в XVII стол. й зайняла її. Та й Росією з Московії стала, в політичних цілях, щойно в XVIII стол., аби створити познаки неіснуючої насправді державної тяглости між подібно-звучними двома державами і, таким чином, присвоїти собі незаконне право до земель і дібр культурно-вищих, проте політично-слабших сусідів. Одначе, мої приятелі, цю тему залишім до зайнять мовного гуртка на черговій за-шкільній зустрічі, тепер ніколи . . .

— Ов, уел, о кей, бат . . .

— На цей раз ніяких »але« — настоюєш, бо близько іспитова пора, а з підготовкою студентів не все в порядку.

І так, часто й не переливки тобі, вчителю, скерувати повною увагою аудиторії в осередок навчальної програми. В перерві між лекціями зібрання мовного факультету, тоді женеш до міста посплачувати численні домашні рахунки, закупити, що пильне й поближче, замовити нову появу книжки. Ще й не передихнувши після всього, застаєш у своєму професійному кабінеті, лиш наполовину тонкою переділкою відмежованому від сусідніх подібних, показну чергу студентів. Одні очікують поради у своєму загальному студійному пляні, чи у твоєму предметі студій зокрема, інші приходять за додатковою літературою, ще хто зголошується до поправки з невдатно складеного іспиту, а є й такі, що, не приступивши до іспиту з якоїсь важливої причини, стараються тепер, щоб допустити їх пореченцево. І роби, що хоч, із такими опізнільцями, а їх чимало. Між тим, тиркоче телефон — в цієї завтра похорони в родині, на лекції не буде, той мав автомобільний випадок, не міг учора явитись... Перейшовши по одному крізь довгу чергу різних болільників, думаєш нарешті справедливо залишити свій кабінет, вимкнутись, перекусити щонебудь. Ще б тільки пробу перевести для спільного із студентством вечора культурної програми, і вирвешся із стін інституту. Та куди там! Ото знову в телефоні, на цей раз незнайомий, голос відзивається — потрібен на зібранні цивільного клубу знавець східньо-європейського простору, щоб розказати присутнім і запрошеним гостям із столиці про тамтешню демократичну систему.

— Там її нема — пробуєш ухилитись від яких двохсотніх з ряду подібних запросин, але даремне.

— Ви самотній, що можете із власного досвіду про це нам розповісти, обов'язково розраховуєм на вас. Формулюєш тему своєї недобровільної доповіді, як «найнедемократичніша демократія» — і пізнім вечером шкандибаєш до дому. Після сотень того роду розповідей важко здобутись на ентузіязм нового відкриття, а далі стає нудно. Надто багато пересиджував над паперовою роботою, хоч тепер, надворі, надрибиши фізичним рухом проходу.

Прихапцем повечерявши, поспішаєш на конференцію до народної школи й гімназії своїх дітей, де два десятки вчителів позвітує тобі про їхні постиги в науці (гаразд, що сповнив черговий малий обов'язок супроти них — зідхаєш, наче камінь з плечей обсунувся), тоді вибачаєшся, бо твій трудовий день далеко ще не покінчений. На наради сенату чи іншого студійного комітету своєї установи біжиш уже згодом з висолопленим язиком. А годиться ще ж час найти для власної сім'ї, щонебудь виправити, повчити дитвору розуму . . . Не диво, що вночі крутяться в голові цифри, параграфи, формулки, зажиті фрази, пустомельщина. Молотком вистукує умове експериментування з новими педагогічними методами, плян завтрашнього викладу вснути не дає.

Чого ще більше хочете від учителя? Йому й навчати, й писати, й дораджувати, й конферувати, й організувати, просвічувати суспільство, й доповідати, й редагувати, й »публікувати або згинути«. Закликати всіх і вся в користь освітніх інтересів, аби тільки виправдати своє місце в установі.

При таких щоденних навантаженнях аж відпруженням настроюють періодичні виклики на замісцеві засідання, збори й конвенції. Одна річ возитись довгими годинами дня й ночі по різних осередках шкільної мережі стейту, а друга — вовтузитись цілими днями, як не тижнями. по конференційних залах і заїздах найвіддаленіших міст країни. А все ж є й деяка вигода в довшому подорожуванні до місця призначення: не одне перевіриться, впорядкується в гадках, не одну тему реферату обдумається, інколи й цілий плян виступу й дискусії виробиться якраз у проїздах залізницею або літаком. Та й було б мало що не гріхом відхилитись від участі в якомусь важливому крайовому або й міжнародньому з'їзді. Сякий-такий московський доповідач, замість займатися точною дисципліною з рамени свого університету, що його сюди делегував, тільки й чекає нагоди черговий раз похизуватися величчю російської культури, абож нещиро оплакувати терпіння чи втрати московської субстанції в советському котлі. А про немосковські біологічні й культурні складники в потворній советській системі ані чичирк! Московський народ

страждає — вчуеш, та хоч би одне слово про розправу з татарами, порозкидання надволжських чи наддніпрянських німців по всіх закутках імперії, набивання концентраційних таборів тисячними спільнотами великих і малих немосковських народів — мовчить про те заклято московський доповідач. Не існує для нього національного гноблення твого народу, варварського нищення його культури, затирання його імени, переслідування його діячів, придушування їхньої свободної думки, не існує самовпевненого господарювання північного насильника у твоїй країні й каторжного обходження з нею від царських аж до останніх часів! Більмо на тебе впало, чи що? А він ще й торочить про якое терпіння винownika всього — єдиної, неподільної Росії, і вводить у блуд необізнаних з чужинецького академічного світу. Якже не виступити тут, не спростувати тих явних перекирвань, не пролляти світла на голу правду, що кличе пімсти до неба?!

Дарма що й опісля остереже тебе який із положливіших землячків — учасників конвенції, мовляв — на українському питанні в цьому академічному підсонні, підмінованому ворожою концепцією, кар'єри не зробиш. Тоді геть з нею, цур і пек їй! Краще залишитись на сірому кінці професійної драбини, здаля від центрів просвіченого обману, як притаювати в собі голос сумління й дозволяти псевдонауковцям і лицемірам поширювати безкарно неправду. Якщо й не багато твій виступ подіє, то хоч доб'єшся того, що якийсь місцевий молодий дослідник, звітуючи згодом про петропавловську чи оренбурзьку кріпості, зазначить, що там не лиш Пугачов чи Чернишевський карались, але й найсвободолюбніша у світі, українська людина — Тарас Шевченко.

А між тим проїжджаєш сотні й тисячі кілометрів, розгортається перед оком і думкою ширина мало провіданих просторів — від континентального проділу аж до східнього побережжя й північних окраїн цієї великої гостинної землі. Чи добровільна це, чи обов'язкова мандрівка — однаково. Все ж таки зачерпнеш свіжого, продувного повітря, прорвешся за обрії застоюлої думки, звичного краєвиду, дух далі поширяє, дещо здобуде, дещо й від себе видасть — зростуть власні кругозори й понесеш по країні нове, віще слово.

Змагаючи назустріч сходові сонця, абож вечірній заграві — відчуваєш оздоровний, дужий дотик простору, підноситься в душі благодійне почуття волі, виростає в серці оновлена бодрість, викликає тебе на наступний герць, прояснює похмарену далину твого післанництва.

О припливе просвіжених сил великої мандрівки — перероджуй послаблений виснаженням від тягарів звання організм, просвідомлюй розгублене в зів'ялій рутині днів буття!

1971

ПРОСТІР І ВОЛЯ

(Світлій пам'яті Алли Горської і Друзів)

Коли притихне в сумерках будень, даєш волю спущеним із поводу думкам. Вільно й без упину — сизим соколом ширяють, аж до крайніх перелогів рідної землі. Хоч неозора й сяйна, потапає в безодні чорної ночі. Темно в моїй країні, дарма що ніхто їй — світлій красуні, не рівня. Темно і глухо, наче в могилі.

Це так назверх. У середині ж волю кують. У кожній гідній хаті, по всьому рідному просторі воля кується. В горнилі вогонь не згасає, хай і за ціну крові, муки, смерті поколінь. Підіб'ють ґрунт під ногами, відіймуть волю за себе рішати, пограбують з усього, відберуть і життя, проте свободної волі людському духові не відберуть. Він живе вільно і вічно. Тож подолає й накінець мертвий простір і поведе за собою чергове покоління до волі.

Ще темрява. В ній вилягатись і бешкетувати всякій темній тварі, нечистим силам. Адже в п'їтьмі брехні і злочину не вглядіти. Тут тебе, свободолюбна Мирославо, можна було звірюкам затагти у сліпу вулицю, знасилувати і в підвалі згодом закатувати. Не зупинив ніхто й нелюдів, коли тебе — вірна своїй землі, Орисю, з дому безправно пірвали і на студену північ заволочили. На розбою, словоблудді й гека-томбах неповинних жертв зростала пекельна потвора.

Роки, десятиріччя темні й насилля на моїй далекій і водно-раз близькій, розп'ятій землі . . .

А все ж таки животворчий дух ні разу не здався й постійно вірлиним летом до волі змагає. Як і ти ще недавно, в гурті нездоланих друзів, змагала — надхненна, ріднесенька Алло, поки тебе катюга в льоху не допав і — старим, підлим зви-

чаєм, по вбивстві на будь-кого вину з себе скинув. Як і ви змагали, когорта незнаних вояків, падаючи після численних боїв на вітчизняних полях битви й передаючи побратимам зброю.

На цілій величній площі потьмареній пільмою вбивають духа волі, тільки ж він зразу оживає й наново бруняться його паростки. То прохопиться бодрий дух сміливою піснею, то злетить окриленим словом, то замайорить ясною картиною. А то спалахне протестом рішучої, безстрашної душі, чи спаде караючою рукою месника на стійці. Легіони нових співців і прапороносців волі в царстві тьми породжує.

І лунає-гримить ваш дужий, гнівний спів — борці за перемогу правди, розгомонює геть аж поза океани. Звіщає величну годину свободи поневоленої та нескореної країни. Вслухайтеся у справжнє, рідне слово — воно ж бо як Господнє. Зірветься буревієм, переллється рокотанням Дніпрової стихії, поколише солов'їним щебетанням після проходу бурі. По її голосі й упізнаєте — рідної, хоч не своєї землі.

Рідної — якщо й скрізь по ній чужинці розпаношились, а ворожі крики наказів людьми як скотом поганяють. Рідної — бо рідний дух із глибин сердець променіє. Вільна своя душа, не зважаючи на сковане тіло. Бо з супротивною хвилею там наша людина, як завжди, борсається. Не жахаючись ворожих знущань і кари. Відвойовуючи від займанців свою занапащену рідність: кровне споріднення з лицарським козацьким родом, якому нема переводу. Засіваючи на камені й морозі прадідівське сім'я. Гинучи та пропускаючи рідні пагінці безсмертного буття.

Рідна земле — в тебе збереглась найвища з цінностей людини — вільність душі. Вона ще покищо бурлить підшкірним вулканом, аж прийде день — і рознесе темницю зла й беззаконня. Тоді сузір'ям волі над усім земним простором розквітне.

1971

ПРОСТІР І ВОЛЯ

(нариси з мандрівок)

З М І С Т

	<i>Стор.</i>
Від Видавництва: ПРОЗОВА ТВОРЧИСТЬ РОМАНА ВОЛОДИМИРА КУХАРЯ	5
В ОБЛИЧЧІ БАТЬКА-ЧАСУ	8
НА ПРОВЕСНІ Й ОСІННЮ	13
НАД ПОПРАДОМ МИНАЛО ЛІТО	18
БУРНІ ВЕРШИНИ	41
КАНЗАСЬКІ СТЕПИ І СКЕЛЯСТІ ГОРИ	50
ПІОНЕРСЬКИМИ ТРОПАМИ ОРЕґОН І САНТА ФЕ	62
У БАТЬКІВЩИНІ ВІЛЛИ КЕТХЕР	81
НА СТАНОВИЩІ	87
ПРОСТІР І ВОЛЯ	96

ПОРУЧАЄМО УВАЗІ ШАНОВНИХ ЧИТАЧІВ ТВОРИ Романа Володимира Кухаря (Р. Володимира)

вихованця Академічної Гімназії у Львові і професора
славістики коледжу Форт Гейс у Канзасі.

Про творчість Р. Володимира часто була мова у своїй і чужій пресі. Приведемо короткі відзначення окремих його творів.

З ВІДЗИВІВ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРЕСИ:

»У своїй історичній частині твір Р. Володимира займається боротьбою України за визволення з московського поневолення... Провідною ідеєю інших частин є гідність життя, ґрунтованого на законах моралі й особистої відповідальности« (*State College Leader*)

З ГОЛОСІВ УКРАЇНСЬКОЇ КРИТИКИ:

»Це історично-епічна творчість благородного таланту, що звеличує безсмертні подвиги українських героїв« (*д-р Семен Демидчук*)

»Р. Володимир — поет ідейної музи, глибоко-змістовної і національно-відчутної творчости, що служитиме чинно розвиткові нашої духової культури« (*проф. Павло Савчук*)

»Нова поетична сила в Америці... Поезії, що промовляють до серця й розуму... Велике відчуття музики слова« (*проф. Роман Смаль-Стоцький*)

»Серед українських письменників, розсіяних у країнах вільного світу, творчою активністю, різноманітністю й шириною зацікавлень звертає на себе увагу Роман Володимир Кухар. Вартість його поезії в ідеалістичному світогляді, глибокій релігійності, гарячій любові до рідного краю, минувшини, традицій, у його змаганні до висот, в тузі за перемогою правди над неправдою, добра над злом, в культурі «високих, світлих постатей», в пошукуванні нових форм і образів, нового поетичного слова« (*проф. Володимир Радзикович*)

»Кожний вірш Р. Володимира — філософія. Кожна поезія — біль душі автора, продукт його глибоких думок« (*д-р Іван Овечко*)

»Перлини поетової душі Р. Володимира поблискують дивними самоцвітами самотнього відчуття земного світу, повного туги і таємничої радості« (*Юрій Буряківець*)

»Р. Володимир — один із кращих українських поетів і діячів української культури в діаспорі« (*д-р Богдан Стебельський*)

»Із сучасних еміграційних поетів до напрямку, характерного своїм ідеалістичним одуховленням і репрезентованого такими поетами, як Л. Мосендз та Ю. Клен, дуже близький і своєю світоглядовою філософією і патріотичним патосом Р. Володимир (*Володимир Гаврилюк*)

»Українська література є рівночасно і світовою. Р. Володимир починається до того своїми творами, що перекладені чужими мовами, а українську літературу він збагатив своїми перекладами із світової літератури« (*Лариса Мурович*)

»Роман Кухар є в одній особі поетом і мовознавцем-поліглотом: перекладачем поезій з чужих на українську мову, своїх власних поезій

на чужі мови і автором, чії поезії перекладають чужі поети на чужі мови. Поширення його творів буде водночас збагаченням чужих літератур» (д-р *Юрій Фединський*)

»На полі української літератури, серед поетів емігрантів в Америці, на твердому ґрунті життя вигнанців розцвітають квіти поезії Романа Кухаря, що почав свою творчість тоді, коли на життєвім шляху він здобув уже багато досвіду і став письменником, що має не лише талант, але і непересічну культуру слова, техніку віршування і писання творів майстерної прози (д-р *Олесь Бабій*)

»Творчість Р. Володимира перестає бути суто-індивідуальною й українською творчістю, а перетворюється в загально-людську»
(о. проф. *М. Матеїч*)

Прохаємо вислати замовлення на твори Р. Володимира:

- Поезія: ПАЛКІ СЕРЦЯ \$ 2.50 (.....)
 ВИСОЧІЙ, ЖИТТЯ! \$ 1.50 (.....)
 ПРАПОРИ ДУМКИ \$ 1.50 (.....)
 ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ . . . \$ 2.00 (.....)
Проза: ПРІСТІР І ВОЛЯ \$ 2.50 (.....)

на таку адресу:

Roman V. Kuchar, 2402 Canal Blvd., Hays, Kansas 67601, U.S.A.

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні

*Printed in Great Britain by the Ukrainian Publishers, Limited,
200, Liverpool Road, N1 1LF. Tel.: 01-607-6266/7*

**ВИДАНІ ТВОРИ
РОМАНА ВОЛОДИМИРА
КУХАРЯ:**

ДО КРАЇНИ ПРОВЕСНИ
ПАЛКІ СЕРЦЯ
ВІТЧИЗНЯНІ ПОЕМИ
СУЧАСНЕ
ВИСОЧІЙ, ЖИТТЯ!
ПРАПОРИ ДУМКИ
ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ
ПРОСТІР І ВОЛЯ

*Готуються до друку
книжки того ж автора:*

НАЦІЯ НА СВІТАНКУ,
роман з визвольної доби
1920-1940-их рр.,
у двох томах:

1. МИР
2. ВІЙНА

СВІТ ЛЮДИНИ,
збірка оповідань
і нарисів

ВЕРХІВ'ЯМИ БУДНІВ,
збірка оповідань
СУЧАСНИЙ ВЕРТЕП,
драматичні твори

ЗАПИСНА КНИГА,
у трьох томах:

1. МИНУЛЕ
2. СЬОГОЧАСНЕ
3. БЕЗЧАСОВЕ

(статті, есеї, критика,
спогади)

СЛАВІСТИЧНІ РОЗВІДКИ
(до історії, літератури
й мови слов'янських
народів)

Прохається замовлення
слати на адресу:

Roman V. Kuchar
ORIGINAL WORKS
2402 CANAL BLVD.
HAYS, KANSAS 67601
U.S.A.

Cover design by
Prof. James S. McGinness,
Fort Hays Kansas State
College.

**ORIGINAL WORKS
ONE AUTHOR SERIES
VOLUMES PUBLISHED**

1970 PUBLICATIONS

VYSOCHIY, ZHYTTIA!, by R. Volodymyr, Munich-Chicago, 1970, \$1.25. Original poetry in Ukrainian.

TENDRE TROPISME, by Alice M. Laborde, Louvain, 1970, \$1.25. Original poetry in French.

POEZIYA V PEREKLADAKH, by Roman V. Kuchar, Hays-Louvain, 1970, \$2.00. Poetry in translation.

1971 PUBLICATIONS

ALGÚN DÍA LLEGARÁ LA NOCHE, by Daniel Rangel-Guerrero, Louvain, 1970. \$1.25. Original poetry in Spanish.

1972 PUBLICATIONS

PROSTIR I VOLA, by R. Volodymyr, London, 1972, \$2.50. Original essays in Ukrainian.

ORDER FROM

ORIGINAL WORKS. One Author Series.
Department of Hispanic and Italian Studies.
University of Victoria. Victoria, British Columbia. Canada.